

UNIVERSITATEA DE STAT DIN MOLDOVA
Facultatea de Psihologie, Științe ale Educației,
Sociologie și Asistență Socială
Departamentul Psihologie

Viorica MOCANU
Ana TARNOVSCHI
Cristina DOLINSCHI

PSIHOLOGIA VÂRSTELOR

Suport de curs pentru studenți
(Ciclul I, licență, pentru alte programe de studii)

*Aprobat de Consiliul
Calității al USM*

Chișinău, 2020
CEP USM

CZU 159.922.6(075.8)

M 84

Recomandat: *Departamentul Psihologie și de Consiliul Facultății Psihologie, Științe ale Educației, Sociologie și Asistență Socială*

DESCRIEREA CIP A CAMEREI NAȚIONALE A CĂRȚII

Mocanu, Viorica.

Psihologia vârstelor: Suport de curs pentru studenți: (Ciclul I, licență, pentru alte programe de studii) / Viorica Mocanu, Ana Tarnovschi, Cristina Dolinschi; Universitatea de Stat din Moldova, Facultatea de Psihologie, Științe ale Educației, Sociologie și Asistență Socială Departamentul Psihologie. – Chișinău: CEP USM, 2020. – 159 p.

Bibliogr.: p. 157-158 (37 tit.). – Referințe bibliogr. la sfârșitul cap. – 50 ex.

ISBN 978-9975-152-35-8.

159.922.6(075.8)

M 84

ISBN 978-9975-152-35-8

© V.Mocanu, A.Tarnovschi, Cr.Dolinschi, 2020

© USM, 2020

CUPRINS

Introducere	5
Capitolul 1. PSIHOLOGIA VÂRSTELOR – RAMURĂ DIN SISTEMUL ȘTIINȚELOR PSIHOLOGICE. ISTORIA APARIȚIEI ȘI DEZVOLTĂRII PSIHOLOGIEI VÂRSTELOR	
1.1. Conceptul de „psihologie a vârstelor”	8
1.2. Obiectul, sarcinile, ramurile și metodele de investigație ale psihologiei vârstelor.....	11
1.3. Rolul eredității și mediului în dezvoltarea personalității umane.....	14
1.4. Legitățile și dinamica dezvoltării psihice și formării personalității în ontogeneză	15
1.5. Etapele dezvoltării psihologiei vârstelor.....	22
1.6. Problema periodizării dezvoltării psihice	22
Capitolul 2. DEZVOLTAREA PSIHOLOGICĂ A COPILULUI ÎN PRIMUL AN DE VIAȚĂ	
2.1. Perioada prenatală	28
2.2. Nașterea.....	38
2.3. Dezvoltarea în perioada de nou-născut.....	43
2.4. Dezvoltarea psihică în primul an de viață.....	45
Capitolul 3. CARACTERISTICA CREȘTERII ȘI DEZVOLTĂRII PSIHICE A COPILULUI ANTEPREȘCOLAR	
3.1. Regimul de viață și dezvoltarea fizică a antepreșcolarului	59
3.2. Activitatea dominantă la vârsta antepreșcolară și principalele caracteristici	63
3.3. Dezvoltarea conștiinței asupra lumii și a conștiinței de sine. Manifestarea crizei de la 3 ani	64
Capitolul 4. SPECIFICUL DEZVOLTĂRII COPILULUI DE VÂRSTĂ PREȘCOLARĂ	
4.1. Caracterizarea generală a vârstei preșcolare. Dezvoltarea anatomo-fiziologică.....	66
4.2. Dezvoltarea anatomo-fiziologică	68
4.3. Dezvoltarea psihică a preșcolarului	69
4.4. Activitățile preșcolarului.....	74
4.5. Formarea și dezvoltarea personalității preșcolarului	78
Capitolul 5. CARACTERISTICA CREȘTERII ȘI DEZVOLTĂRII ȘCOLARULUI MIC	
5.1. Particularitățile anatomo-fiziologice și neoformațiunile psihice la elevii mici.....	83
5.2. Dezvoltarea proceselor psihice la elevul mic.....	85

5.3. Învățarea – activitate dominantă la vârsta școlară mică.....	93
5.4. Formarea și dezvoltarea personalității și a sferei emoțional-volitivă a elevului de vârstă școlară mică	98

Capitolul 6. SPECIFICUL DEZVOLTĂRII PREADOLESCENTULUI

6.1. Caracterizarea preadolescenței.....	104
6.2. Restructurărilor anatomo-fiziologice, morfofuncționale ale preadolescentului	105
6.3. Dezvoltarea intelectului preadolescentului în cadrul activității de învățare.....	106
6.4. Criza de la 13 ani	107
6.5. Caracteristica activității predominante a preadolescentului	108
6.6. Neoformațiuni la vârsta preadolescentă.....	109
6.7. Formarea personalității preadolescentului	110
6.8. Comunicarea dintre generații. Relațiile preadolescentului cu adulții. Căile de rezolvare a situațiilor conflictuale.....	111

Capitolul 7. DEZVOLTAREA PSIHOLÓGICĂ ÎN ADOLESCENȚĂ

7.1. Caracterizarea generală a adolescentului.....	114
7.2. Dezvoltarea intelectuală a adolescentului.....	115
7.3. Neoformațiunile în dezvoltarea adolescentului	116
7.4. Relațiile adolescentului cu semenii	117
7.5. Relațiile de prietenie și dragoste ale adolescenților.....	117
7.6. Relațiile adolescentului cu adulții.....	119
7.7. Sugestii pentru optimizarea comunicării adolescenți-părinți:.....	120

Capitolul 8. CARACTERIZAREA DEZVOLTĂRII ÎN TINEREȚE

8.1. Subetapele tinereții.....	123
8.2. Caracteristici fizice ale stării de sănătate	125
8.3. Personalitatea tânărului și dezvoltarea judecății morale.....	126
8.4. Dezvoltarea socială	127
8.5. Filtre/criterii de selecție a partenerului și problemele familiei tinere .	129
8.6. Dezvoltarea carierei	134

Capitolul 9. VÂRSTELE ADULTE

9.1. Etapele vârstei adulte	138
9.2. Modificări ale capacităților intelectuale.....	139
9.3. Caracteristicile personalității în vârsta adultă.....	141
9.4. Criza maturității	142

Capitolul 10. VÂRSTELE DE REGRESIE

10.1. Regresia biologică.....	145
10.2. Particularitățile proceselor psihice în perioada îmbătrânirii	148
10.3. Aspecte sociale ale bătrâneții și reajustarea rolurilor.....	151
10.4. Atitudinea în fața morții.....	155
BIBLIOGRAFIE.....	157

INTRODUCERE

Copilul râde: *Înțelepciunea și iubirea mea e jocul!*

Tânărul cântă: *Jocul și înțelepciunea mea-i iubirea!*

Bătrânul tace: *Iubirea și jocul meu e-nțelepciunea!*

Lucian Blaga)

Psihologia vârstelor, ca domeniu al psihologiei, comportă o importanță deosebită în înțelegerea modalităților de dezvoltare a personalității umane în funcție de vârste. Pe parcursul evoluției științei psihologice, o atenție deosebită a fost atribuită cunoașterii particularităților de vârstă, în special ale copilului, dat fiind necesitatea formării unei personalități integre. Cunoașterea acestora nu ține doar de specialiștii în domeniul psihologiei, dar și în alte domenii, în general de toți, ținând cont de faptul că fiecare dintre noi ne dezvoltăm ca și personalități și contribuim la dezvoltarea altor personalități fie ca părinte, profesor, coleg ș.a.m.d.

Psihologia vârstelor studiază legitățile dezvoltării psihice și formării personalității de-a lungul ontogenezei omului. Acest curs oferă posibilitatea de a sesiza aspectul dinamic al dezvoltării omului, determinarea factorilor ce influențează dezvoltarea psihologică la diferite etape de vârstă. Studiarea intervențiilor psihice ale diferitelor servicii psihologice în perioada de criză va permite viitorilor specialiști utilizarea diverselor metodologii pentru organizarea optimă a factorilor și condițiilor dezvoltării psihice a copilului.

În acest context, psihologia vârstelor are un loc distinct, întrucât a putea înțelege și explica în profunzime o situație, un comportament, o atitudine – înseamnă să cunoști începuturile.

Studiul ființei umane încă din momentul concepției și mai intensiv de la naștere și până la moarte, cu tot ceea ce este comun și semnificativ pe toată durata vieții, dar și cu relevarea etapelor distincte ale evoluției umane, conferă psihologiei vârstelor un statut solid și central în cadrul disciplinelor psihologice, constituirea ei fiind posibilă printre

altele datorită acumulărilor de cunoștințe în psihologia generală și în unele ramuri ce vizau studiul omului în anumite perioade de vârstă.

La finele acestui curs, studenții vor avea formate următoarele competențe:

- Aprecierea ponderii studierii „Psihologiei vârstelor” în cunoașterea și dezvoltarea personală.
- Cunoașterea bazelor teoretice ale psihologiei vârstelor ca știință.
- Manifestarea abilităților de comunicare eficientă cu implicarea termenilor psihologici.
- Proiectarea de microinvestigații cu elemente de cercetare, în care să includă metode psihologice.
- Transferarea cunoștințelor teoretice în situații reale ale vieții.
- Promovarea valorilor în implementarea psihologiei în societate.
- Cunoașterea Codului deontologic profesional.
- Analizarea și interpretarea abordărilor, proceselor, fenomenelor, experiențelor psihologiei vârstelor.
- Elaborarea strategiilor creative pentru soluționarea problemelor psihologice.
- Stabilirea conexiunii între psihologia vârstelor și domeniul profesional ales.
- Cooperarea în realizarea unor proiecte la nivel de instituție/comunitate.
- Valorificarea oportunităților de dezvoltare personală și integrare socioprofesională reușită.

Capitolul 1

PSIHOLOGIA VÂRSTELOR – RAMURĂ DIN SISTEMUL ȘTIINȚELOR PSIHOLOGICE. ISTORIA APARIȚIEI ȘI DEZVOLTĂRII PSIHOLOGIEI VÂRSTELOR

Unități de conținut:

1. Conceptul de „psihologie a vârstelor”
2. Obiectul, sarcinile, ramurile și metodele de investigație ale psihologiei vârstelor
3. Rolul eredității și mediului în dezvoltarea personalității umane
4. Legitățile și dinamica dezvoltării psihice și formării personalității în ontogeneză
5. Etapele dezvoltării psihologiei vârstelor
6. Problema periodizării dezvoltării psihice

Finalități:

După studierea acestui capitol, veți fi capabili:

- să definiți psihologia vârstelor ca știință;
- să identificați obiectul de studiu și sarcinile psihologiei vârstelor;
- să deduceți ramurile psihologiei vârstelor în sistemul științelor psihologice;
- să determinați specificul metodelor psihologiei vârstelor;
- să apreciați rolul eredității și importanța factorilor externi în conturarea trăsăturilor de personalitate;
- să analizați forțele motrice și mecanismul dezvoltării psihice;
- să distingeți etapele dezvoltării psihologiei vârstelor;
- să analizați specificul periodizării dezvoltării psihice după mai mulți autori.

Concepte-cheie: psihologia copilului, psihologia adultului, psihologia genetică, viziune genetică, funcțională, diferențială, ereditatea, educația, mediul natural, studiul longitudinal, transversal, mixt.

Conținut

„Psihologia vârstelor este o ramură a științelor psihologice izvorâtă din necesitatea de a înțelege modul cum se constituie caracteristicile, funcțiile, procesele psihice de la cele mai fragede vârste și evoluția lor pe tot parcursul existenței umane, cu progresele ce caracterizează fiecare vârstă”. Astfel, activitatea psihică este privită în mod unitar cu relevarea semnificațiilor posibile pentru un anumit palier al vârstei și evidențierea specificului de ansamblu în dezvoltarea structurilor psihice. Din acest punct de vedere, ființa umană este analizată longitudinal și vertical în contextul existenței sale sociale, a modificărilor psihofizice ce se produc sub influența condițiilor de mediu, a educației, a culturii, a profesiei, a statutelor și rolurilor sociale ce le îndeplinesc.

1.1. Conceptul de „psihologie a vârstelor”

E. Verza definește psihologia vârstelor astfel: „Psihologia vârstelor este știința care studiază caracteristicile constituirii activității psihice umane, modificările acesteia de la inferior la superior, a regreselor ce au loc în anumite etape de vârstă, a evoluției personalității și manifestării actelor de conduită în relație cu determinările socioculturale ale existenței ființei umane”.

Conținutul și sfera psihologiei vârstelor îl depășesc pe cel al psihologiei copilului prin aceea că realizează o cuprindere pentru toate vârstele umane, departajând stadii și substadii în cadrul acestora cu specificul lor, dar fără să fie o psihologie generală, căci activitatea psihică pe care o studiază aceasta este raportată la condiția umană de o anumită factură și structură biofizică. Psihologia vârstelor se folosește de datele psihologiei copilului și ale psihologiei generale ca și ale celorlalte ramuri ale psihologiei cărora le furnizează, la rândul ei, cunoștințe pertinente despre evoluția psihică a omului de la naștere până la moarte, și cuprinde totul într-o tratare unitară, precum relevarea specificului pentru fiecare stadiu de vârstă și consumarea elementelor comune ce unifică activitatea psihică. Aceasta conferă psihologiei vârstelor un statut solid și central în cadrul disciplinelor psihologice. Constituirea psihologiei vârstelor a fost posibilă ca urmare a progreselor realizate de științele biologice și sociale, a acumulării de cunoștințe

în psihologia generală și într-o serie de ramuri care vizau studiul omului în anumite perioade de vârstă.

Ramurile mai tinere (ultime) sunt: psihologia copilului, psihologia sugarului, antepreșcolarului, preșcolarului, școlarului mic, puberului, și mai puțin conturate, psihologia tineretului, psihologia vârstei a treia etc. O serie de discipline nu diferă atât prin conținutul la care se referă cât prin terminologia de denumire a acestora. Astfel, psihologia genetică, psihologia dezvoltării umane etc., fac parte din psihologia vârstelor care exprimă similaritate. Psihologia vârstelor evită fragmentările și ambiguitățile provenite chiar din titulatura disciplinei respective și analizează psihicul uman în mod unitar, cu accentuarea aspectelor de evoluție și dezvoltare, dar și de continuitate și disfuncționalitate de la o vârstă la alta. Cunoașterea psihologiei vârstelor oferă posibilități de elaborare a strategiilor educaționale și de dirijare științifică a procesului de pregătire profesională și de integrare socială a omului, de tratarea „omului concret” condiționat biologic-ereditar, social-economic, educațional și profesional. În știința psihologică actuală există o tendință remarcabilă, și anume, aceea de a depăși constatativul, analitismul și descriptivul prin implicativ, integrativ și dinamism evolutiv și prospectiv, consolidându-și, prin aceasta, locul științelor despre om (J. Piaget, 1972) și în felul acesta mărindu-și aportul la dezvoltarea omului.

Psihologia vârstelor „încorporează studiul caracteristicilor evoluției psihice, dimensiunea evoluției temporale diferențiate cu schimbări ce survin în decursul întregii vieți, de la naștere până la moarte cu tendința de a face o mai mare apropiere a psihologiei de viața concretă. Contribuții importante la studiul domeniului au adus cercetătorii în psihologia copilului și adolescentului, precum și specialiștii în psihologia vârstei adulte. Ca urmare, se impun unele delimitări conceptuale privind domeniul psihologiei vârstelor în raport cu celelalte domenii (Ursula Șchiopu, 1997). Psihologia copilului este centrată asupra studiului copilului, are ca scop descrierea și explicarea dezvoltării copilului de la naștere la adolescență. Psihologia copilului nu trebuie confundată cu psihologia genetică care, la rândul ei, este o știință a

dezvoltării, centrată asupra aspectului evolutiv al comportamentelor și asupra genezei lor. Psihologia copilului studiază dezvoltarea copilului pentru a descrie și explica dezvoltarea acestuia, precum și pentru a realiza predicții și recomandări privind educația copilului, pe când psihologia genetică, plecând de la studiul copilului, are ca scop cunoașterea genezei structurilor mentale ale adultului. Un alt aspect de menționat este acela că studiul psihologiei genetice nu se ocupă cu studiul genezei umane, acesta fiind domeniul geneticii ca domeniu de studiu al eredității umane. Termenul de „psihologie genetică” nu include aspectul ereditar al conduitelor, ci, dimpotrivă, aspectul lor evolutiv. Psihologia genetică reprezentată de A. Gesell în Statele Unite, J. Piaget în Elveția și H. Wallon în Franța include și epistemologia genetică (N. Sillamy, 1996) al cărui obiect se limitează la geneza categoriilor esențiale ale gândirii. Psihologia genetică se deosebește și de psihologia adultului prin importanța crescută pe care o acordă explicației în raport cu simpla descripție și prin ipoteza că în psihologie, ca și în biologie, explicația este inseparabilă de studiul dezvoltării (P.P. Neveanu, 1978).

Pentru termenul de „psihologia vârstelor”, în dicționarele de specialitate sunt oferite traduceri în limba engleză prin „development psychology”, „psychology of life (life – span psychology)”, în limba franceză „psychologie du développement” sau în limba germană „Entwicklung Psychology” (germ. Entwicklung = dezvoltare) (Ursula Șchiopu, 1997). De asemenea, majoritatea definițiilor oferite pentru psihologia vârstelor conduc la ideea că termenul de „dezvoltare” este termenul central. Termenul de „psihologia dezvoltării” tinde să se substituie termenului de „psihologie genetică”, pe de o parte, pentru că ambele se ocupă de studiul schimbării, fără a o delimita strict la perioada copilăriei, și pentru că ambele se referă la schimbări de ansamblu care se produc de-a lungul evoluției de la începutul vieții până la sfârșitul ei. Psihologia dezvoltării (în engl. „Life – span psychology”) a progresat mai mult în țările anglo-saxone decât în Franța (Torrette, Guidetti, 2002, p.7), fapt care face să se impună astfel termenul provenit din limba engleză. Psihologia dezvoltării are în vedere studiul

evoluției, dar și al involuției proceselor sau comportamentelor. Folosirea termenului de „psihologia dezvoltării”, spun cercetătorii francezi citați, aduce o deschidere în plus și o mai bună clarificare prin evitarea utilizării cuvântului „genetic” care ar restrânge, spun ei, psihologia dezvoltării la procesele evolutive.

Așadar, *Psihologia vârstelor* este acea ramură care studiază condițiile și legile de apariție, evoluție, maturizare și schimbare a vieții psihice a omului de-a lungul întregii sale existențe.

Psihologia vârstelor realizează o triplă viziune asupra vieții psihice:

- *genetică* (premisele apariției și dezvoltării funcțiilor, proceselor, structurilor psihice);
- *funcțională* (dezvăluie semnificațiile adaptative ale diverselor dimensiuni ale sistemului psihic);
- *diferențială* (surprinde specificul diverselor stadii și multiplele variații din cadrul aceleiași etape).

Psihologia vârstelor este, pe de o parte, o arie științifică relativ nouă, de la care se așteaptă încă multe răspunsuri, iar pe de altă parte, se constituie ca un spațiu de suport pentru alte domenii, acoperind o plajă extinsă de referințe: de la psihologia educației până la psihoterapie.

1.2. Obiectul, sarcinile, ramurile și metodele de investigație ale psihologiei vârstelor

Psihologia vârstelor are ca *obiect* studiul schimbărilor psihologice care au loc începând de la naștere până în perioada bătrâneții.

Studiul ființei umane încă din momentul concepției și mai intensiv de la naștere și până la moarte, cu tot ceea ce este comun și semnificativ pe toată durata vieții, dar și cu relevarea etapelor distincte ale evoluției umane, conferă psihologiei vârstelor un statut solid și central în cadrul disciplinelor psihologice, constituirea ei fiind posibilă printre altele, datorită acumulărilor de cunoștințe în psihologia generală și în unele ramuri ce vizau studiul omului în anumite peri-

oade de vârstă. Dintre aceste ramuri enumerăm: *psihologia copilului* (studiază perioada copilăriei cu caracteristicile ce țin de condiția activității psihice): mai restrânse pentru o pătrundere mai amplă în această sferă au apărut *psihologia copilului sugar*, *psihologia antepreșcolarului*, *psihologia preșcolarului* sau mai puțin dezvoltate *psihologia tineretului*, *psihologia perioadei adulte* etc. Conținutul și sfera psihologiei vârstelor depășesc cu mult pe cel al psihologiei copilului prin faptul că realizează o cuprindere pentru toate vârstele umane trasând stadii și substadii în cadrul acestora, cu specific și comun între ele, dar fără să fie o psihologie generală, căci activitatea psihică pe care o studiază aceasta este raportată la condiția umană de o anumită factură și structură biopsihică. Psihologia vârstelor se folosește de datele cuprinse în psihologia generală și cea a copilului ca și ale celorlalte ramuri ale psihologiei cărora le furnizează, la rândul ei, cunoștințe pertinente despre dezvoltarea și evoluția psihică a omului de la naștere până la stadiul terminal.

Sarcinile teoretico-metodologice ale psihologiei vârstelor:

- descifrarea mecanismelor evoluției proceselor și funcțiilor psihice, oferind astfel argumente genetice pentru conceptele și teoriile psihologice;
- descoperirea legilor dezvoltării psihice contribuie la elaborarea sistemului coerent al acestora;
- dezvoltarea interacțiunilor și interinfluențelor dintre diverse planuri ale psihicului uman confirmă viziunea structurală și sistemică asupra vieții în toate momentele devenirii ei;
- relevarea a ceea ce este caracteristic fiecărui ciclu și stadiu de dezvoltare, psihologia vârstelor oferind un tablou diferențial al dezvoltării psihice normale, necesar altor ramuri;
- datele recente de care dispune psihologia vârstelor cu privire la începuturile vieții psihice (premisele prenatale ale acestora) permit aprofundarea înțelegerii relației dintre ereditar și dobândit în devenirea ființei umane;
- descoperirea de noi fapte și elaborarea unor concepte corespunzătoare și chiar a noi teorii, precum și înlăturarea altora care nu mai corespund etc.

Activitatea psihică nu poate fi studiată în mod nemijlocit, deoarece conținutul și forma ei de manifestare sunt foarte complexe, încât numai concretizarea ei într-o anumită situație dată poate fi supusă decelării, dar cu ajutorul și prin evoluția unor variabile care exprimă unele caracteristici de personalitate și de conduită umană și prin cunoașterea interpretărilor acestora putem trasa o dimensiune umană de ansamblu. Aceste variabile pot fi provocate experimental sau pot fi surprinse în diferite tipuri de activitate umană: de joc, de învățare, de muncă, de creație. Variabilele pot fi directe, ce depind direct de caracteristicile personalității și independente ce sunt constituite din reacțiile psihice provocate, iar lanțurile de corelații care se stabilesc între ele înlesnesc analiza și apoi sintetizarea datelor în vederea constituirii de tipologii specifice unui stadiu de vârstă și chiar a condiției umane în general. În urma acestor demersuri, apar modele ale unor funcții sau procese psihice (al imaginației, al gândirii, al inteligenței, al afectivității, al limbajului) sau ale unor categorii umane (al normalului, al handicapului, al anormalului, al dotatului, al supradotatului etc.). Aceste modele sunt raportate unele la altele prin utilizarea modalităților de investigație din care se desprind:

- *metodica genetico-longitudinală* (urmărește dezvoltarea psihică a subiectului pe o perioadă mai lungă de timp);

- *metoda transversală* (surprinde caracteristicile psihice într-un stadiu anumit de vârstă);

- *metodica mixtă genetico-longitudinală-transversală* (surprinde evoluția activității psihice în diferite stadii).

Pentru a cerceta diverse aspecte ale activității psihice prin metodele de mai sus specialistul adaptează la vârsta subiecților și la condițiile concrete de activitate metode ca: *observația, experimentul, testul, analiza produselor activității, anamneza* etc.

1.3. Rolul eredității și mediului în dezvoltarea personalității umane

Personalitatea este un produs social, un centru de acțiune, subiect al cunoașterii și transformării realității, ființă conștientă, ce alege un drum în viață sau altul, fiind în același timp suport al înrăuirilor externe, dar și agent al propriei transformări.

Viața psihică, așa cum se prezintă, la om, este rezultatul unui lung proces de dezvoltare care este multideterminat și multicondiționat.

Între factorii și condițiile care intervin, trei sunt considerați fundamentali, în sensul că lipsa lor ar face imposibilă sau ar compromite dezvoltarea psihică.

Primul dintre aceștia este *ereditatea*, definită ca proprietate a organismelor vii de a transmite urmașilor caracteristicile pe care le-a dobândit de-a lungul filogenezei.

Ereditatea biologică: sunt transmise următoarele însușiri:

- o anumită structură corporală cu diversitatea de organe interne, cu funcțiile lor specifice, particularități staturale și ponderale, conformația feței, culoarea ochilor și părului, caracteristici ale compoziției chimice a sângelui, particularități ale metabolismului, ale sistemului hormonal, particularitățile funcționale și structurale ale sistemului nervos și ale analizatorilor.

Ereditatea psihologică:

- particularitățile părinților și copiilor, ale familiilor celebre, specificul dezvoltării dintre gemeni crescuți în medii diferite etc.

Ereditatea este considerat un factor necesar, dar nu și suficient pentru dezvoltarea psihică umană.

Al doilea factor al dezvoltării psihice este *mediul*, definit adesea ca totalitatea influențelor naturale și sociale, fizice și spirituale, directe și indirecte, organizate și neorganizate, voluntare și involuntare care constituie „cadru în care se naște, trăiește și se dezvoltă” ființa umană pentru întreaga sa viață.

Influențele exercitate de mediu pot fi:

- cele ale mediului natural;

- socioeconomice, ce vizează condițiile materiale de existență;
- socioprofesionale, reprezentate de statutele și rolurile profesionale;
- socioculturale;
- socioafective, constând în frecvența și natura contactelor cu cei din jur etc.

Și, nu în ultimul rând, *educația* care poate fi definită drept ansamblul de acțiuni și activități care integrează subiectul ca factor activ și care se desfășoară sistemic, unitar, organizat, având un conținut cu necesitate definit de societate, uzând de metode, procedee și mijloace adecvate și fiind condusă de factori competenți, special calificați.

Educația își va atinge scopurile numai în măsura în care:

- va găsi căi de activare a structurilor motivaționale deja existente;
- va dezvolta alte structuri motivaționale cu o bază din ce în ce mai înaltă;
- va organiza astfel activitatea de învățare, încât să transforme obiectivele formative de educație în țeluri proprii subiectului;
- va solicita cunoștințele și modalitățile de operare deja dobândite ca operatori pentru noi achiziții;
- va asigura avansul acțiunilor mintale și practice.

Toate cele relevate mai sus arată că procesul dezvoltării psihice umane este deosebit de complex, multicondiționat, multideterminat și totodată îndelungat.

1.4. Legitățile și dinamica dezvoltării psihice și formării personalității în ontogeneză

Termenul de „dezvoltare” este definit ca ansamblul de transformări care afectează organismele vii sau instituțiile sociale, ceea ce implică de asemenea noțiunile de „continuitate”, „finalitate” și „evoluție” (Bideaud, Houde, Pedinielli, 2002, p.3).

O accepțiune generală a termenului este aceea conform căreia dezvoltarea este un ansamblu de etape determinate temporal care conduc un organism viu sau o organizație socială dintr-un stadiu primitiv către unul mai elaborat și mai complex, provizoriu sau definitiv.

Mecanismele care asigură sau permit trecerea dintr-o etapă în alta se circumscriu dezvoltării. Dezvoltarea psihică are la bază încorporări și constituiri de conduite și atitudini noi ca formare de instrumente de adaptare din ce în ce mai complexe și ca formare de modalități de satisfacere de trebuințe și formare de noi trebuințe și mijloace de a le satisface. Dezvoltarea implică modificarea echilibrului între asimilarea realității și acomodare la condițiile subiective și circumstanțiale concrete ale vieții (U. Șchiopu, 1997).

Cu alte cuvinte, dezvoltarea înseamnă modificări complexe biosihosociale ale individului ierarhizate în timp. Schimbările sunt bine structurate pe vârste, deși vârsta în sine nu le explică. Transformările cantitative și calitative ce definesc dezvoltarea pot fi clasificate în trei mari categorii, în funcție de specificul dezvoltării:

- fizice;
- psihice;
- sociale.

Există strânse corelații între tipurile de dezvoltare, dar evoluția lor este relativ independentă una de cealaltă. De exemplu, încheierea perioadei de creștere nu duce la stoparea dezvoltării psihice sau o încetinire a dezvoltării din acest punct de vedere, dar creșterea este esențială pentru fazele timpurii ale dezvoltării psihice când ritmurile de dezvoltare sunt mai apropiate.

Studiul dezvoltării se realizează pe patru mari coordonate:

- descrierea;
- explicarea;
- diagnoza;
- consilierea.

Cercetările în domeniul psihologiei vârstelor conțin, în primul rând, descrieri ale principalelor caracteristici ale etapelor de vârstă, respectiv aspecte specifice ale dezvoltării fizice, psihice, afective,

cognitive, precum și aspecte ale dezvoltării personalității în contextul interacțiunii sociale.

Explicațiile oferite de psihologia vârstelor se referă la corelarea unor factori ce au influență asupra modului în care ființa umană își construiește funcțiile și procesele psihice, precum și caracteristicile dominante.

Diagnoza presupune determinarea gradului dezvoltării în funcție de indicatorii de medie.

Consilierea cuprinde un set de recomandări ce au la bază studiul dezvoltării umane, recomandări care au rolul de a crește calitatea educației la vârstele mici și calitatea dezvoltării umane în cazul vârstelor adulte.

De aceea, psihologii care se ocupă de dezvoltare au trei sarcini:

- să descrie schimbările;
- să descopere cauzele aferente schimbărilor;
- să construiască teorii care să organizeze și să interpreteze observațiile în sprijinul formulării de predicții.

Derivat din acestea se descriu sarcini referitoare la fundamentarea procesului educativ, respectiv stabilirea reperelor psihologice în designul învățării, precum și alte aplicații practice referitoare la descrierea bazei de diagnosticare și intervenție în cazul tulburărilor de dezvoltare cu efecte asupra comportamentului sau capacității de învățare.

În studiul dezvoltării există un număr de subiecte încă nerezolvate, controversate, care se pot constitui în teme principale.

Unul din subiecte este controversa ereditate – mediu. Interpretările extreme unilateralizează explicațiile accentuând valoarea unuia din termeni. Aceste interpretări disjunctive nu mai sunt actuale, dar continuă să rămână importante pentru contribuția pe care o aduc la teoria dezvoltării.

Alte subiecte se conturează prin faptul că anumiți teoreticieni și cercetători oferă și descriu explicații foarte diferite ale dezvoltării. Aceste diferențe se explică prin presupunerile de la care pornesc cercetătorii privind natura dezvoltării și procesele de dezvoltare. De exemplu, teoreticienii, care consideră că dezvoltarea se datorează în mare măsură

ră activității copilului, vor ridica alte probleme și vor construi teorii diferite de cele ale cercetătorilor care pornesc de la presupunerea că indivizii sunt receptori pasivi ai influențelor de mediu.

Problema dacă individul este văzut ca fiind activ sau pasiv se conturează ca un al doilea subiect important al dezvoltării copilului.

Un al treilea aspect este dacă dezvoltarea este un proces continuu fără întreruperi sau dacă constă din etape separate.

Alt subiect controversat ar fi că dezvoltarea înseamnă a crește, a se maturiza și a învăța.

Creșterea se referă la modificări fizice care sunt în primul rând cantitative și dimensionale, implicând adăugiri și nu transformări. Se pot identifica creșteri ale masei somatice, cum sunt modificările sistemului osos și a masei musculare și creșteri ale masei nervoase a organismului, cum ar fi creșterea numărului de ramificații nervoase și a masei cerebrale. Asemenea schimbări, cum sunt creșterea în înălțime sau greutate, sunt exemple clare de creștere.

Maturarea este un termen folosit pentru a descrie schimbări relativ independente de mediul copilului. Aceste schimbări sunt atribuite schimbărilor genetice (Guy R. Lefrançois, p. 4) sau celor fiziologice (M.Zlate, 1993).

Principiile generale ale dezvoltării guvernează evoluția ființei umane de la stadiul de zigot până la stadiul de individ matur la vârsta 18-20 de ani capabil de a trăi independent în societate.

În evoluția psihică se pot deprinde anumite legi și principii general-valabile, dar și structuri specifice pentru o etapă sau alta de vârstă.

O primă lege este cea a continuității procesului dezvoltării de la concepție la maturitate.

O a doua lege este cea a corelației creșterii și se referă la legăturile ce se stabilesc în organism între toate părțile, funcțiile și procesele sale în timpul creșterii și maturării. Descrierea stadiilor și statisticile arată nivelul „normal al dezvoltării, dar nu specifică maturitatea individului care reiese mai ales din corelația dintre toți factorii și parametri de dezvoltare.

O altă lege se referă la variația vitezei de dezvoltare. Chiar dacă secvența dezvoltării este aceeași pentru toți copiii, nu toți o vor par-

curge în același timp și cu o viteză constantă pe toată durata stadiului. Alte legități ale dezvoltării psihice ar fi:

- caracterul stadial al dezvoltării psihice;
- caracterul ireversibil al dezvoltării psihice;
- caracterul neuniform al dezvoltării psihice;
- integritatea dezvoltării psihice;
- plasticitatea și posibilitatea compensării dezvoltării psihice;
- individualizarea dezvoltării psihice.

Dezvoltarea este procesul complet prin care individul se adaptează la mediul său. Dar de vreme ce adaptarea se face prin creștere, maturare și învățare, acestea nu sunt decât aspecte ale dezvoltării. Diferența principală dintre învățare și dezvoltare este că învățarea presupune adaptare imediată pe termen scurt, în timp ce dezvoltarea presupune o adaptare treptată într-o perioadă îndelungată.

De reținut: psihologia vârstelor se ocupă de individul uman de la naștere până la bătrânețe. În mod tradițional, psihologii au raportat procesele de dezvoltare la vârstă.

De exemplu, abilitatea tipică a unui copil de 5 ani de a extrage raționamente este foarte diferită de aceea a unui copil în vârstă de 9 ani. Psihologul dezvoltării își poate pune problema investigării proceselor implicate în această evoluție. Ce experiențe și interacțiuni au influențat dezvoltarea copilului? Totuși, în anul 1980, Paul Baltes, un psiholog german, a scris un articol influent, subliniind natura permanentă a dezvoltării și a unor factori, alții decât vârsta, care influențează procesul de dezvoltare.

Baltes și colaboratorii (1980) au susținut existența a trei influențe importante asupra dezvoltării. El le-a denumit influențe cu caracter de vârstă, influențe cu caracter istoric și evenimente de viață fără un caracter specific.

Influențele cu caracter de vârstă se află într-o relație puternică cu vârsta cronologică. De exemplu, modalitatea în care copiii își dezvoltă limbajul se află într-un raport foarte strâns cu vârsta lor, un copil în vârstă de 2 ani are o performanță a limbajului mult mai redusă comparativ cu performanța unui copil de 5 ani. Influențele cu caracter istoric sunt

legate de evenimentele ce au loc la un anumit moment și-i afectează pe majoritatea membrilor unei generații date. Exemple de acest gen pot fi: războiul din fosta Iugoslavie sau foametea din Rwanda. Evenimentele de viață fără un caracter specific sunt cele care influențează dezvoltarea indivizilor în anumite momente sau la vârste diferite.

Efectele divorțului într-o familie sau un accident grav ce are ca rezultat o incapacitate fizică pot fi exemple în acest sens. Baltes susține că fiecare influență este determinată prin interacțiunea factorilor biologici și a celor ambientali, cu toate că unul sau altul poate fi mai dominant în circumstanțe particulare.

Deci, dezvoltarea psihică este un proces continuu în cadrul căruia are loc trecerea de la acumulările cantitative în psihicul copilului în modificări calitative (dezvoltarea proceselor cognitive).

Formarea personalității este un proces în cadrul căruia la copil apar noi calități în structura personalității (formarea trăsăturilor morale).

Forța motrice a dezvoltării și formării personalității este contradicția dintre:

- trebuințele copilului și posibilitățile lui de a-și satisface aceste trebuințe (vreau și pot);
- cerințele mereu crescânde ale mediului social și posibilitățile copilului de a satisface aceste cerințe.

Condițiile dezvoltării și formării personalității:

- Prezența unui cod genetic sănătos.
- Prezența unui sistem nervos sănătos.
- Satisfacerea trebuințelor vitale.
- Satisfacerea trebuințelor psihologice.
- Prezența unui mediu social favorabil, prosper.
- Asimilarea experienței social-istorice.

Reperle psihodinamice se exprimă în conduite, caracteristici și trăsături psihice în decursul întregii vieți. Ele au o latură instrumentală, folosesc la sesizarea momentelor de schimbare din ciclurile vieții și o latură teoretică, ce constă în faptul că permit descrierea probabilistă și prospectivă a dezvoltării umane și a reacțiilor ei mai semnificative.

Contribuții mai importante în problemele reperelor dinamice ale dezvoltării personalității au adus specialiștii în psihologia copilului, aparținând diferitelor școli și curente. Ca de exemplu:

A. Gesell este de părerea că dezvoltarea psihică este animată de o forță pe care a considerat-o mai puternică decât forța energiei atomice, forță înăscută și direcționată datorită cerințelor și condițiilor mediului de cultură care o utilizează. A diferențiat componentele maturizării ca fiind mai importante ca cele de achiziție în perioadele timpurii, apoi regimul de gestație se inversează. A ținut seama de vârsta cronologică, pe care a considerat-o drept ecran de referință esențial și vârste de dezvoltare ca expresie a condensării motorii, senzoriale, intelectuale, de exprimare verbală și de sociabilitate.

J. Piaget consideră că structura, relațiile cu mediul se construiesc pe plan psihologic în mod dinamic, sub formă de acțiuni, operații, grupări de operații, întâi concrete apoi, în adolescență, formal-logice. Procesul adaptării are două laturi intercalate, acomodarea și asimilarea.

L. Vîgotski determină liniile generale care caracterizează structura internă a procesului de dezvoltare. Teza principală constă în aceea că dezvoltarea în fiecare etapă de vârstă este ceva integru ce are anumită structură. La fiecare etapă de vârstă dezvoltarea are loc în așa mod că se schimbă nu doar unele laturi ale structurii ei, ci se restructurează personalitatea în ansamblu. Personalitatea copilului se schimbă ca ceva integru și legile acestei schimbări determină schimbarea fiecărei părți aparte. Ca rezultat în dezvoltarea fiecărei trepte aparte, putem evidenția o neformațiune (o formațiune nouă) centrală. Această neformațiune conduce tot procesul dezvoltării și caracterizează personalitatea copilului. În jurul acestei neformațiuni se grupează toate celelalte funcții, laturi ale personalității. Acele funcții care sunt legate nemijlocit de neformațiune se numesc linii centrale de dezvoltare în perioada dată, celelalte funcții sunt denumite ca linii secundare. Acele funcții care constituie liniile centrale într-o anumită perioadă devin secundare într-o altă perioadă, și invers. Această schimbare a funcțiilor are loc prin faptul că se schimbă importanța acestor funcții în structura integră a dezvoltării, se schimbă raportul lor față de neformațiunea

centrală. Când are loc această schimbare, copilul trece de la o vârstă la alta. Fiecare vârstă are o structură specifică irepetabilă, de aceea copiii de diferite vârste se deosebesc esențial unul de altul.

1.5. Etapele dezvoltării psihologiei vârstelor

Distingem două etape ale dezvoltării psihologiei vârstelor, și anume, etapa preștiințifică și etapa științifică.

Etapa preștiințifică. Psihologia vârstelor, ca știință, a început să se dezvolte de la sfârșitul secolului XIX.

Momentul critic care desparte perioada preștiințifică de cea **științifică** se consideră lucrarea lui Preier *Sufletul copilului* (1781).

Primul moment important care s-a produs la sfârșitul secolului XIX și care a contribuit la conturarea psihologiei vârstelor ca știință, rezidă în recunoașterea deosebirilor calitative dintre psihicul copilului și psihicul adultului.

Al doilea moment, apariția lucrării lui Preier *Sufletul copilului*, care e o centralizare a observărilor efectuate în decursul zilei. Preier evidențiază 46 de aptitudini (funcții), pe care le clasifică în opt direcții de dezvoltare: motorica (motricitatea), sensibilitatea, limbajul, procesele cognitive, sfera emotivă, aptitudinile, comunicarea, personalitatea.

1.6. Problema periodizării dezvoltării psihice

Încă Aristotel, în lucrările sale, evidențiază particularitățile de vârstă, ce-și lasă amprenta asupra memoriei, gândirii, simțului etc. Aristotel propune și o periodizare:

- I. 0-7 ani (doar că aici trebuie să se evidențieze vârsta de la 5-7 ani);
- II. 7-15 ani (copilul trebuie să fie învățat să citească, să scrie, să însușească muzica și arta declamației);
- III. 16-21 de ani (educația cetățenească, să se dezvolte voința, curajul, bărbăția, intelectul, arta discuției).

J.-J. Russo în lucrarea sa *Emil sau despre educație*, abordează două probleme psihologice importante: dezvoltarea psihologică are un caracter stadial și copilul se naște desăvârșit, îl strică educația incorectă și societatea. Periodizarea după J.-J. Russo:

- I. 0-2 ani (dezvoltarea fizică a copilului);
- II. 2-12 ani (stadiul dezvoltării organelor de simț);
- III. 12-15 ani (dezvoltarea mintală);
- IV. 15-21 ani (schimbări profunde în sufletul copilului).

Se mai cunosc așa-zisele jurnale de observare ținute de diferiți cercetători. De exemplu, în jurnalul său Sighizmund descrie dezvoltarea psihofiziologică a propriului copil, jurnalul lui Darwin etc.

Comenius în lucrarea *Marea didactică* abordează problema importanței cunoașterii particularităților psihologice de vârstă și individuale ale copiilor în procesul didactic.

Interesul față de psihologia vârstelor a fost observat mai întâi în Europa și mai târziu s-a răspândit în SUA. Evidențiem:

Școala psihologiei genetice din Geneva, fondatorul acestei școli este J.Piaget, teza principală – intelectul se dezvoltă și până la dezvoltarea limbajului. Piaget folosește noțiunile de asimilare, acomodare și adaptare. Asimilarea este includerea cunoștințelor noi în structurile și operațiile intelectuale și comportamentale care deja există. Acomodarea este schimbarea acestor structuri și operații deja existente sub influența noului deja asimilat. Aceste două procese se completează, se echilibrează reciproc. Dacă între ele se stabilește echilibru, atunci are loc procesul, numit de Piaget, adaptare. În cazul când între asimilare și acomodare nu se stabilește echilibrul sunt posibile trei variante:

1. când asimilarea întrece acomodarea, la copil se dezvoltă gândirea egocentrică, sau chiar autistă. Gândirea egocentrică se manifestă atunci când copilul se centreează asupra propriilor acțiuni, asupra propriului punct de vedere și nu e apt să privească obiectele, să înțeleagă fenomenele obiectiv, sau de pe poziția altuia. Gândirea autistă e mai pronunțată decât cea egocentrică, copilul nu manipulează, nu operează cu obiectele, de multe ori se joacă în plan imaginativ;

2. când acomodarea întrece asimilarea. Intelectul copilului se dezvoltă în direcția imitării, el totul acceptă, fără a avea o atitudine critică și propria poziție;

3. când între asimilare și acomodare există echilibru, adică are loc procesul de adaptare, atunci e vorba de un intelect adevărat, un intelect propriu-zis.

Piaget evidențiază următoarele stadii de dezvoltare, folosind aceste acțiuni:

- 0-1,5 ani intelectul senzomotoriu, se dezvoltă intelectul practic neverbal, până la 9 luni se finalizează formarea activității perceptive, copilul este centrat asupra propriului corp, tot mediul înconjurător se reduce la senzații proprii, treptat percepe mediul înconjurător ca o mulțime de obiecte separate, independente de copil;
- 1,6-2 ani – 6-7 ani intelectul preoperațional, este marcat prin apariția funcției simbolice a limbajului. Dezvoltarea limbajului devine prim factor care determină dezvoltarea intelectuală a copilului;
- 7-8 ani – 11-13 ani etapa operațiilor concrete, operațiile apar, dar ele reflectă acțiunile nemijlocite cu obiectele;
- se desfășoară după 11-13 ani etapa operațiilor formale.

Școala psihologiei genetice din Paris, fondatorul acestei școli este H. Wallon, lucrarea principală *Evoluția psihică a copilului*. Alt reprezentant este R.Zazzo. Ei consideră că în cadrul ființei umane e nevoie să se evidențieze trei laturi ale dezvoltării: naturală, individuală și socială. Zazzo considera că chiar și primele acțiuni ale copilului cu obiectele sunt determinate social. Wallon aduce următoarea periodizare:

- 0-1 an – stadiul senzomotor, emoțional și al impulsivității;
- 1-4 ani – stadiul de personalism, independență a sinelui și achiziție de roluri;
- 4-5 ani – stadiul de constituire a conștiinței de sine;
- 5-7 ani – stadiul de diferențiere a comportamentului social;
- 7-11 ani – stadii școlare;
- peste 11 ani – stadiul gândirii categoriale.

Școala psihologică din Viena, fondatoarea acestei școli este Charlotte Bühler. Evidențiază rolul condițiilor sociale în educație și instruire. Printre primii a abordat problema educației copilului în diferite medii sociale: orfelinate, instituții educative de tip închis, de tip deschis etc. Forța motrice a dezvoltării este, după părerea ei, tendința înăscută a omului de a se autorealiza.

Sharlotte Bühler evidențiază următoarele faze ale vieții:

- de la 0 până la 16-20 de ani se caracterizează lipsa propriei familii, lipsa activității profesionale, lipsa autodeterminării;
- de la 16-20 până la 25-30 de ani se încearcă diferite tipuri de activitate, se caută perechea pentru întemeierea propriei familii, autodeterminarea este difuză, neconturată;
- de la 25-30 până la 45-50 de ani are loc specificarea autodeterminării, adică se înaintează mai multe scopuri. La 40 de ani se formează autoaprecierea, care reflectă rezultatele vieții ca un tot întreg. Anume la această vârstă omul conștientizează sensul vieții;
- de la 65-70 de ani și până la sfârșitul vieții. Persoana rămâne singură, lipsește activitatea profesională. Activitatea interioară este orientată spre trecut, amintiri, lipsesc scopurile, viața se schimbă în existență.

Americanul E.Erikson este adept al curentului sociogenetic. Comunicarea cu mediul social are o influență selectivă, deoarece individul are în aparatul său genetic niște posibilități înnăscute, care și determină în mod biologic influențele sociale.

Reprezentanții **școlii psihologice ex-sovietice** sunt S.L. Rubinștein (personalitatea este totalitatea condițiilor interne prin prisma cărora se reflectă acțiunile externe), L.S. Vîgotski (dezvoltarea psihică este rezultatul asimilării experienței social-istorice, experiență ce se transmite în cadrul comunicării de către adult copilului), A.Leontiev (propune activitatea dominantă specifică fiecărei vârste, care contribuie în măsura cea mai mare la dezvoltarea copilului și-l pregătește pentru o nouă treaptă, mai superioară), D.B. Elkonin (continuatorul ideilor lui Vîgotski, Leontiev) și mulți alții.

Leontiev propune următoarea periodizare:

- 0-1 an – perioada de copil mic;
- 1-3 ani – perioada antepreșcolară;
- 3-6 ani – perioada preșcolară;
- de la 6-7 până la 9-10 ani – perioada primei școlarități;
- peste 10 ani – perioada adolescenței – trecerea la adult.

Activități de învățare

1. Analizați cele trei modalități de interacțiune optimă a factorilor fundamentali ai dezvoltării psihice.
2. Enumerați problemele periodizării vârstelor, prin prisma mai multor școli psihologice.
3. Comentați afirmația: „Dezvoltarea psihică umană reprezintă un proces complex, multicondiționat, multideterminat și îndelungat”.
4. Evidențiați caracterul stadial al dezvoltării psihice.
5. Delimitați conceptual termenii *creștere*, *dezvoltare*, *formare*, *maturare*.
6. Argumentați rolul asimilării și acomodării în dezvoltarea intelectuală a copilului.
7. Prin ce argumente puteți evidenția statutul solid și central al psihologiei vârstelor în cadrul disciplinelor psihologice?
8. Explicați complexitatea obiectului de studiu al psihologiei vârstelor.
9. Exemplificați rolul influențelor cu caracter de vârstă, influențelor cu caracter istoric și evenimentelor de viață fără un caracter specific în procesul dezvoltării psihice.

Surse suplimentare:

1. <http://www.umfcv.ro/files/c/u/Curs%201+2%20Psihologia%20dezvoltarii.pdf>
2. <https://proform.snsr.ro/baza-de-date-online-cu-resurse-educationale-pentru-sustinerea-educatiei-incluzive-de-calitate/factorii-fundamentali-ai-dezvoltarii-psihice-umane>
3. <https://prezi.com/w3rwlhywqh-4/factorii-dezvoltarii-psihice/>

Capitolul 2

DEZVOLTAREA PSIHOLOGICĂ A COPILULUI ÎN PRIMUL AN DE VIAȚĂ

Unități de conținut:

1. Perioada prenatală
2. Nașterea
3. Dezvoltarea fizică în perioada nou-născutului
4. Dezvoltarea psihică în primul an de viață

Finalități:

După studierea acestui capitol, veți fi capabili:

- să apreciați rolul perioadei prenatale în organogeneză;
- să identificați aspectele procesului de naștere;
- să distingeți particularitățile nou-născutului;
- să conștientizați importanța reflexelor necondiționate ale nou-născutului;
- să explicați particularitățile dezvoltării psihicului sugarului;
- să exemplificați manifestările crizei de la un an.

Concepte-cheie: stadiu de dezvoltare, neoformațiuni, complexul de învi-orare, reflexe necondiționate, criza la un an de zile.

Conținut

Psihologia vârștelor nu poate să nu țină seama de faptul că ontogeneza începe din momentul procreării și că tot ceea ce se întâmplă după naștere este și contribuția etapei de dezvoltare intrauterină. Această etapă are un rol semnificativ în organogeneză, adică în constituirea tuturor structurilor anatomo-funcționale de bază, care să-i permită nou-născutului adaptarea la ambianță și supraviețuire.

2.1. Perioada prenatală

Etapa prenatală are rol și în construirea unor premise ale vieții psihice, atât prin dezvoltarea sistemului nervos și a organelor de simț, cât și într-o primă sensibilizare a fătului la stimulări mediate prin organismul matern, dar provenite din exterior.

Psihologii vorbesc despre un prepsihism, care are implicații încă necunoscute în geneza structurilor psihocomportamentale umane. Studiile cu privire la dezvoltarea ființei umane înainte de naștere au existat încă din antichitate, ele au continuat și mai continuă, încercând să evidențieze asemănările și diferențele dintre evoluția intrauterină a omului și a celorlalte animale, încercând să caute motivul/motivul pentru care specia umană ocupă locul cel mai înalt pe scara dezvoltării.

S-au reținut și s-au considerat în special asemănările dintre evoluția umană și cea animală:

- faptul că la 5-6 zile de la constituirea oului uman au loc segmentări celulare identice cu ale celorlalte animale;
- există o perioadă în evoluția embrionului în care acesta are un aspect ce amintește de dezvoltarea solzilor la reptile;
- la câteva săptămâni de viață intrauterină, embrionul prezintă fante branhiiale în părțile laterale ale zonei cervicale;
- în primele 2 luni, embrionul are membrane interdigitale, care amintesc înotătoarele de la amfibii;
- alte asemănări cu mamiferele ar mai fi pilozitatea de pe corp, formarea primară a glandelor mamare și unele particularități ale cavității bucale.

La sfârșitul etapei intrauterine, toate aceste asemănări dispar, iar la naștere copilul prezintă caracteristici morfologice și funcționale proprii speciei umane. Transformările caracteristice etapei de dezvoltare intrauterină sunt ample, variate și au un ritm crescut de desfășurare. Ținând seama de calitatea și amploarea acestor transformări, ca și de efectele lor asupra organogenezei, etapa prenatală poate fi subîmpărțită în trei subetape:

1. etapa embrionară;

2. etapa fetală precoce;
3. etapa fetală tardivă.

Etapa embrionară începe prin unirea gameților și formarea oului, urmate de diferențierea foițelor embrionare: ectoderm, mezoderm și endoderm. În primele 10 zile, volumul embrionului crește de 8.000 de ori, iar diametrul acestuia de 20 de ori. Se dezvoltă mai repede sistemul nervos și cel circulator, în timp ce dezvoltarea scheletului și musculaturii are loc mai lent. La 2,5 luni, embrionul uman arată astfel: un cap mare, arcuri branhiale cervicale, un corp mic, subțire, aproape tubular, terminat cu o coadă și o schiță a membrelor. Este perioada în care eventualii factori nocivi fizici, chimici sau biologici pot determina grave malformații structurale și funcționale. În această etapă, modul de hrănire a embrionului este prin intermediul unui strat de celule ce se numește trofoblast (o nutriție de tip histotrof). Se trece apoi la nutriția placentară prin intermediul căreia substanțele nutritive și oxigenul trec din sângele matern în embrion.

Etapa fetală precoce (3,5 luni, 4-6 luni de viață intrauterină) – în această etapă au loc procesele ce definitivează organogeneza și realizează funcțiile organelor. La 4 luni, sistemul muscular este repartizat uniform și dobândește funcționalitate, atestată prin mobilitatea fătului, care este simțită de mamă și care-i creează acesteia sentimente de încredere în ceea ce privește dezvoltarea normală a copilului. Tot în luna 4 începe și acoperirea embrionului cu tegument mai consistent, sub care se află depuneri de țesut adipos și care la exterior este acoperit cu perișori fini pe întregul corp. Are loc, de asemenea, dezvoltarea semnificativă a întregului sistem nervos, care din stadiul tubular începe diferențierea. La sfârșitul lunii 7 de viață intrauterină organogeneza este definitivată, embrionul este transformat în făt care, dacă se naște, este capabil să supraviețuiască.

Etapa fetală tardivă (6-9 luni de viață intrauterină) – în această perioadă au loc consolidări structurale și perfecționări funcționale care asigură un plus de adaptabilitate și de rezistență a copilului atunci când se va naște. Acum se dobândesc toate capacitățile corporale proprii speciei umane și tot în această perioadă are loc o rapidă și intensă

creștere ponderală. Sistemul nervos este de origine ectodermică. După diferențierea foițelor embrionare în ectoderm, mezoderm și endoderm, se petrece mai întâi o îngroșare a ectodermului, formându-se placa neurală, din care, după a 15-a zi de la concepție se va dezvolta encefalul. Placa neurală va suferi o invaginare, care se va adânci treptat, formând două creste, care se vor apropia una de cealaltă și vor da naștere tubului neural. Acesta se va afunda în mezoderm și va avea o porțiune caudală, care va suferi schimbări mai ample, dând naștere porțiunilor inferioare ale sistemului nervos. Partea cefalică a tubului neural suferă două strangulări, dând naștere la trei vezicule: rombencefalul, mezencefalul, prozencefalul, după care rombencefalul se divide în alte două vezicule (metencefal și mielencefal). Mezencefalul rămâne nedivizat, iar prozencefalul va forma cele două emisfere cerebrale. Canalul neural, partea caudală, se dilată pe unele porțiuni, formând cele 4 ventricule cerebrale. Restul tubului neural alcătuiește măduva spinării și suferă îngroșări la nivel cervical și lombar.

Toate aceste modificări au loc în primele 3 luni și jumătate de viață intrauterină. Neuronii ce alcătuiesc aceste formațiuni își dezvoltă dendrite și axoni și încep să producă enzimele necesare funcționării lor.

Între 4 și 6 luni de viață intrauterină se produc mielinizări intense ale rădăcinilor anterioare și posterioare ale măduvei spinării, precum și ale cordoanelor anterioare, posterioare și laterale. Tot acum are loc și mielinizarea nervilor cranieni motori (oculomotor, facial și trigemen).

La începutul lunii a 5-a de viață intrauterină se formează primele șanțuri pe suprafața emisferelor cerebrale și se stabilesc primele conexiuni între diferitele niveluri ale sistemului nervos.

În luna a 7-a de viață intrauterină scoarța cerebrală are, în cea mai mare parte a ei, 6 straturi de celule. Față de celelalte segmente ale sistemului nervos, emisferele cerebrale au un ritm de dezvoltare mai lent în etapa prenatală, când funcția lor de relație se realizează destul de restrâns.

Între 6-9 luni de viață intrauterină se dezvoltă și analizatorii, în următoarea ordine: mirosul, gustul, auzul, văzul, tactul.

Transformările structurale descrise fac posibilă manifestarea vieții intrauterine atât în plan biologic, cât și în planul vieții de relație. În acest fel la 9 săptămâni apare o agitație motorie difuză, iar de la 10 săptămâni pot fi înregistrate bătăile inimii. La 12 săptămâni apar mișcări la nivelul tractului digestiv.

Cercetări mai noi confirmă faptul că la 6 luni de viață intrauterină fătul emite niște sunete interpretate ca țipete foarte slabe, iar la 8 luni apare posibilitatea unui mod de comunicare direct, gestual, cu exteriorul.

Pe acest principiu se bazează ideea că atunci când s-a realizat o comunicare verbală cu fătul sau când s-a utilizat în mod frecvent o anumită muzică, după naștere copilul se dovedește mult mai receptiv la astfel de stimuli, comparativ cu cei care nu au fost supuși la influențe de acest tip.

De asemenea, înregistrându-se mișcările fătului, s-a constatat că acestea diferă calitativ, în funcție de stările psihice ale mamei.

Toate aceste fenomene au dus la acreditarea ideii de existență a unui prepsihism sau psihism prenatal. Cert este că toți cei ce au cercetat acest psihism prenatal acreditează ideea că în perioada prenatală mamele nu trebuie să fie numai purtătoarele biologice ale copilului, ci trebuie să urmărească atent manifestările acestuia, să stimuleze producerea acestor manifestări și să încerce să comunice cât mai mult cu fătul.

Multe din celulele corpului uman sunt celule „somatice”, fiecare conținând în nucleul său 46 de cromozomi. Spermatozoidul și ovulul sunt celule embrionare sau „gameți”, fiecare cu câte 23 de cromozomi. Unirea acestor gameți într-o singură celulă care conține 46 de cromozomi dispuși în 23 de perechi, se petrece în procesul fecundării. În timpul orgasmului un bărbat poate ejacula între 200 și 400 de spermatozoizi în vaginul femeii. Unii dintre aceștia străbat mucusul secretat de colul uterin, care devine mai puțin dens și dispus într-un strat mai subțire în perioada ovulației (perioada de fertilitate a femeii), și traversează uterul, ajungând (doar câteva sute de spermatozoizi) în trompa uterină. Dacă ovulul n-a fost eliberat, spermatozoidul mai poate aștepta, el supraviețuind în trompă maximum 48 de ore.

După fenomenul ovulației, ovulul apt pentru fecundație este atras de către trompa uterină și, înaintând prin lichidul folicular datorită mișcărilor ondulatorii ale trompei, ajunge în treimea ei externă, locul de întâlnire cu spermatozoidul.

Săptămâna I. Prima zi de viață. Sperma depozitată în traiectul reproductiv feminin are nevoie de cca 7 ore până ce enzimele sale penetrează peretele extern al ovulului (zona de protecție sau zona pelucidă). Odată ce un spermatozoid a pătruns în ovul nici un altul nu o mai poate face, ovulul creându-și un scut de protecție. Spermatozoidul își pierde coada, iar capul începe să-și mărească volumul. După penetrare, mai sunt necesare cca 12 ore până ce spermatozoidul, făcându-și loc prin citoplasmă, va fuziona cu nucleul haploid al ovulului, formând o singură celulă, zigotul unicelular sau celula ou, o individualitate unică din punct de vedere genetic. Fuziunea sau singamia mai durează încă 2 ore. Din acest moment, prin aranjamentul unic al materialului genetic (ADN) este determinat sexul și toate celelalte caracteristici ale dezvoltării somatice (culoarea părului, a ochilor, fizionomia etc.) și apar condițiile pentru mitoză (diviziunea celulară). Procesul începe cu o celulă dublă, apoi o celulă triplă a-cronică, apoi o celulă cvadruplă după care progresează prin multipli de 2 (8, 16, 32 etc.) până va ajunge la cele 30.000.000 de celule ale corpului uman (în perioada adultă). Prima diviziune are loc la cca 18 ore de la fuziune, fiecare din cele două celule (și următoarele) conținând în mod identic și total același mesaj genetic (ADN).

În ziua a patra, embrionul numără cca 12-16 celule, fiind denumit morula (cuvânt preluat din latină și care înseamnă dudă) datorită aranjării în ciorchine a celulelor. El este localizat la intrarea dinspre trompa uterină în uter. Aici a ajuns prin mișcărilor contractile ale trompei. În acest stadiu, un lichid secretat de cavitatea tubară se infiltrează în spațiile intercelulare ale morulei care fuzionează pentru a forma o cavitate primitivă, blastocelul. Ca urmare, morula devine blastocist sau blastulă. Celulele sale vor forma pe viitor două grupe: învelișul periferic (trofoblastul) care va da naștere structurilor nutritive, inclusiv placentei, și masa internă, centrală (butonul embrionar sau embrioblastul) care constituie embrionul însuși.

În ziua a cincea embrionul a ajuns deja în cavitatea uterină, și mai rămâne încă 24 de ore, căutându-și locul ideal de implantare. Sub influența hormonală, endometrul (peretele intern al uterului) se transformă într-un adevărat burete îmbibat de elemente nutritive. Implantarea embrionului/oului se face mai frecvent în mucoasa fundului uterin, deoarece, la acest nivel, tonusul muscular este mai scăzut în săptămâna care urmează ovulației. De îndată ce oul se așază pe suprafața endometrului, structura care va determina apariția viitoarei placentă aderă la celulele superficiale ale mucoasei uterine.

Săptămâna a II-a. În această perioadă are loc, printr-un proces enzimatic, erodarea țesutului uterin superficial, cu scopul de a-i deschide oului drum prin mucoasa uterină.

Pe tot parcursul acestei săptămâni oul se afundă progresiv în endometru, până când va fi acoperit total de acesta. Atare proces se numește nidație (cuibărire). În paralel, prelungiri pornite din stratul extern al embrionului (trofoblast) încep să pătrundă prin endometru, pentru a se conecta la vasele de sânge ale mamei. Acestea vor forma ulterior placenta și cordonul ombilical. În această perioadă, are loc contactul propriu-zis între organismul matern și embrion, stabilindu-se toleranța imunitară a mamei vizavi de acest „corp străin”. Embrionul își semnalează prezența prin substanțe placentare și hormoni oprind menstruația.

În timpul perioadei anterioare nidației, are loc fenomenul impropriu denumit „pierdere”. Se estimează că între 20 și 50-60% dintre ovulele fertilizate sunt date afară din uter. Ele nu reușesc să se implanteze și sunt „pierdute” (fără ca mama să știe) datorită unor dezechilibre chimice în sistemul reproductiv sau datorită unor gene cu defecte, purtate de embrion.

Săptămâna a III-a. După ce embrionul se nidează cu succes, el suferă o restructurare sau diferențiere a celulelor componente denumită „gastrulație” sau „organogeneză”. Are loc o rearanjare a celulelor care se dispun în trei straturi: ectoderm, mezoderm și endoderm embrionar care vor da naștere diferitelor părți componente ale corpului bebelușului. Tot acum se conturează și trăsătura primitivă sau *primitive body*

axis care determină dezvoltarea inițială a sistemului nervos și a coloanei vertebrale a embrionului. Se formează tubul cardiac primitiv care începe să bată în ziua a 18-21-a. Se dezvoltă rețeaua vasculară anexă și se instalează primele schimburi sanguine între circulația embrionară și sângele matern.

Săptămâna a IV-a. La sfârșitul acestei săptămâni, embrionul măsoară cca 4,5 mm. El are o formă puternic arcuită (curbă) și un cap foarte dezvoltat în raport cu restul corpului.

La o lună, embrionul este de 10.000 de ori mai mare decât oul fecundat originar și se dezvoltă rapid. Inima pompează cantități tot mai mari de sânge prin sistemul circulator. Placenta formează o barieră unică ce permite ca sângele mamei să rămână separat, dar în același timp, permite hranei și oxigenului să treacă prin ea. Oul se scaldă deja într-o cavitate amniotică voluminoasă. Forma umană devine clar vizibilă prin achiziția unei structuri tridimensionale. Apar primele organe de simț: ochii, urechea internă și gura. Încep să se formeze structurile care vor determina dezvoltarea mușchilor și a oaselor (în mod special vertebrele și coastele), a dermului și a cordoanelor nefrogene (din care ulterior se vor dezvolta rinichii).

Săptămâna a V-a. Apar mugurii viitoarelor membre și a celor 5 degete de la mâini. Ochii se închid la culoare pe măsură ce se produce pigmentarea. Încep să se formeze emisferele cerebrale (telencefalul). Apar celulele olfactive care, înfundându-se în țesutul subiacent, determină formarea foselor nazale. Apare intestinul, ficatul și pancreasul care vor continua să se dezvolte căpătând o formă definitivă la sfârșitul săptămânii a 8-a.

Săptămâna a VI-a. Începând cu ziua a 40-a, se pot deosebi și înregistra undele cerebrale cu ajutorul electroencefalogrammei (EEG). De acum creierul începe să coordoneze mișcarea mușchilor și a organelor.

Săptămâna a VII-a. Embrionul începe să se miște spontan, iar aceste mișcări sunt vizibile cu ajutorul ecografului. La început mișcărilor nu au amplitudine, dar pe măsura dezvoltării sistemului muscular și osos, el va începe să facă sărituri, să-și ducă mânuțele la gură sau să-și prindă piciorușele, să se răsucescă. Mama va simți primele miș-

cări abia în luna a patra (cele care sunt la prima naștere) sau cel mai devreme la sfârșitul lunii a treia (cele care au mai născut). Această sensibilitate tardivă este datorată mai multor factori: în săptămânile VII-XIV embrionul nu este destul de puternic pentru a efectua mișcări ample; mișcărilor lui sunt amortizate de lichidul amniotic în care se scaldă ca un astronaut; datorită dimensiunilor sale reduse, el nu presează încă asupra peretelui uterin a cărui strat extern este acoperit cu o membrană senzitivă peritoneală. Stratul intern al uterului nu este prevăzut cu inervații senzitive. Se formează maxilarele, iar rădăcinile celor 20 de dinți de lapte apar în gingii.

Săptămâna a VIII-a. Începând cu această săptămână, embrionul își schimbă denumirea, fiind numit pe viitor făt, cuvânt care vine din latină și înseamnă tânăr sau copil. Fătul măsoară cca 2 cm și cântărește aproape un gram. Membrele au căpătat clar toate cele trei segmente (braț, ante-braț, mână, coapsă, gambă, laba piciorului), iar degetele și articulațiile sunt bine individualizate. Acum toate organele interne există. Inima bate de mai bine de o lună, stomacul produce sucuri gastrice și rinichii încep să funcționeze. Intestinul s-a diferențiat deja în părțile sale succesive: esofag, stomac și intestin propriu-zis. Abdomenul are deja o formă rotunjită. Aparatul respirator se dezvoltă intens și capătă o structură arborescentă, de o parte și de alta a inimii. Aceasta a ajuns la forma sa externă definitivă și la compartimentarea în patru cavități. Totuși circulația sanguină va rămâne într-o formă primitivă până la naștere, pentru că ea nu cuprinde decât marea circulație. Mica circulație, cea pulmonară, va deveni funcțională doar la naștere. Până atunci oxigenarea sângelui se va face prin placentă și nu prin plămâni. Trupul fătului răspunde la atingere.

Săptămâna a IX-a. Ampretele sunt deja evidente în piele. Fătul își va îndoi degetele în jurul unui obiect pus în palma lui. Fizionomia este clar umană: ochii încă foarte laterali și fără pleoape, nasul, urechile, gura, separate de fosele nazale prin vâlul palatin, limba, toate sunt la locul lor.

Săptămâna a X-a. Uterul se dublează în mărime. Fătul se poate uita cu ochii întredeschiși, își poate mișca limba și poate înghiți, își poate încrunta fruntea.

Săptămâna a XI-a. Acum fătul are cam 4 cm. Apare urinarea. Mișcările mușchilor devin mai coordonate. Încep să funcționeze mugurii gustativi.

Săptămâna a XII-a. Fătul are deja cca 30 de grame. Fătul doarme, iar când se trezește își exersează puternic musculatura: își întoarce capul, își îndoaie degetele de la picioare, își deschide și închide gura, face sărituri, încearcă să stea în cap. Dacă e mângâiată, palma se va strânge într-un pumn închis tare. Fătul respiră lichid amniotic nu pentru că ar primi astfel oxigen, ci pentru a-și dezvoltă sistemul respirator. Teoretic ar trebui să fie vizibile la ecograf organele sexuale, pentru că diferențierea lor are loc începând cu săptămâna a XI-a. Practic, acest lucru va fi posibil pe la începutul lunii a V-a. Încep să crească unghiile. Curând se vor închide pleoapele, pentru a proteja ochii sensibili la lumină ai embrionului, și se vor redeschide în luna a VII-a.

La 16 săptămâni apar unele mișcări ale traiectului digestiv, la 16-20 de săptămâni mișcări ale pleoapelor, buzelor și picioarelor, iar la 32 de săptămâni unele reacții vocale și comunicative, acestea putând fi întârziate sau inhibate în condițiile acțiunii unor factori nocivi asupra gravidei sau atunci când fetusul nu are un mediu favorabil dezvoltării, în care toți acești factori interni sau externi influențează negativ dezvoltarea copilului și după naștere.

Condițiile dezvoltării normale în etapa intrauterină. Pentru ca dezvoltarea prenatală a ființei umane să se desfășoare în bune condiții, trebuie mai întâi să fie asigurate premisele exprimate în:

- echipamentul ereditar normal al părinților;
- sănătatea fizică și mentală a acestora;
- interacțiunea optimă între părinți și
- consensul acestora de a avea copii.

O condiție a dezvoltării normale a produsului de concepție o constituie alimentația rațională a mamei, care trebuie să cuprindă produse proaspete, care să conțină vitamine, proteine, săruri de calciu, fosfor, fier, glucide și lipide.

Regimul zilnic de viață al mamei trebuie să alterneze în mod optim activitatea cu odihna, să evite suprasolicitările profesionale sau casnice, dar și excesul de grijă exprimat prin inactivitate prelungită.

În ultimele luni de sarcină, mama trebuie să își reducă activitatea profesională, dar să își păstreze un program zilnic de activitate, de plimbare și de exerciții fizice ușoare. Foarte importantă este și starea psihică a mamei, care trebuie să se simtă ocrotită și asigurată afectiv de partenerul ei de viață, dar și de ceilalți membri ai familiei. Climatul familial trebuie să fie de calm, încredere, siguranță și ajutor cores-punzător, pentru a face față cu ușurință tuturor problemelor pe care le ridică venirea pe lume a unui copil.

Păstrarea sănătății fizice și evitarea acelor situații care ar produce contaminări microbiene, ca și renunțarea la substanțe iritante (tutun, cafea) reprezintă, de asemenea, factori favorizanți ai dezvoltării intra-uterine normale.

Factorii perturbatori ai dezvoltării intrauterine. Mediul intra-uterin în care se dezvoltă fătul îi asigură acestuia o maximă protec-ție, atât timp cât sunt îndeplinite toate condițiile cu influență pozitivă amintite mai sus. Neîndeplinirea oricăreia dintre aceste condiții se transformă în factori nocivi, care acționează mai puternic în perioada embrionară, putând determina perturbări grave în procesul de dezvoltare embrionară.

O ereditate deficitară a unuia sau a ambilor părinți se exprimă în stări fizice și psihice în proporție de 39%, iar bolile genetice tind să se perpetueze la descendenți într-un procent semnificativ.

Alimentația deficitară a mamei încetinește dezvoltarea în special a sistemului nervos, a numărului de neuroni și determină întârzieri în dezvoltarea intelectuală.

Infecțiile virale determinate de viruși, precum gripa, rubeola sau vi-rusul citomegalic pot determina închiderea deficitară sau neînchiderea tubului neural, precum și degenerări grave ale țesutului nervos, mal-formații cardiace, deficiențe senzoriale, în special de vedere și auz.

Efectele radiațiilor puternice sunt grave și imprezvizibile, putând produce mutații genetice cu efecte deosebite în planul dezvoltării co-pilului.

De asemenea, un factor nociv în dezvoltarea fătului îl constituie consumul abuziv de tutun, alcool, medicamente sau droguri. Asupra

mamei pot acționa și agresorii psihosociali: tensiunile nervoase generate de un climat de muncă încordat, de neînțelegerile cu familia, de lipsa ajutorului în momente dificile. Toate acestea pot determina o stare anxioasă, care se accentuează pe măsura apropierii momentului nașterii, epuizând mamei forțele fizice și morale.

Evenimentele percepute intens de mamă în plan afectiv determină modificări nedorite ale biochimismului intern, cu repercusiuni asupra dezvoltării copilului.

2.2. Nașterea

Psihologii spun că nașterea constituie în mod necesar un șoc pentru copil, chiar dacă acesta este complet inconștient de ceea ce i se întâmplă, în timp ce pentru mamă actul nașterii reprezintă un eveniment care presupune intrarea în funcție a unor mecanisme complexe ce angajează întregul organism și solicită un efort fizic și psihic deosebit.

Nașterea poate fi mai grea sau mai ușoară, în funcție de intervenția mai multor factori:

- ordinea nașterii, fiind știut faptul că la primipare nașterea este mai dificilă și durează mai mult decât la multipare;
- poziția de angajare a fătului, care poate îngreuna sau poate ușura nașterea (prezentația craniană este facilă pentru actul nașterii, pe când cea transversă este aproape imposibilă, impunând manevre obstetricale speciale);
- starea psihică a mamei, înainte și în timpul desfășurării nașterii.

Teama amplifică durerea și determină spasme musculare, care se opun procesului nașterii. De aceea este foarte importantă pregătirea mamei pentru evenimentul nașterii, pregătire din care trebuie să facă parte conștientizarea durerii, dar din care trebuie să fie alungată teama.

Mama trebuie să fie ajutată să își dozeze forțele atât fizice cât și psihice, să înțeleagă caracterul natural al procesului nașterii și să cola-

boreze la desfășurarea în bune condiții a nașterii. Pentru copil, trecerea la noul mediu, trecere care începe prin canalul pelvian, reprezintă un adevărat șoc – ceea ce psihologii numesc angoasă fiziologică. Aceasta este determinată de ruptura bruscă a numeroaselor echilibre ce caracterizau mediul intrauterin, mediu în care copilul avea o adaptare perfectă și era scutit de efort.

Această angoasă nu cuprinde numai aspecte fizice, ci și psihologice, motiv pentru care primele reacții ale copilului după naștere au suportat numeroase interpretări. Trecând peste toate speculațiile, necesitatea adaptării la respirația de tip aerian, la temperatura mediului extern, la circulația de tip extrauterin, la o digestie specifică și intrarea în funcție a mecanismelor de excreție specifice vieții extrauterine constituie pentru nou-născut un stres deosebit, care deseori se transformă în boală, necesitând intervenții imediate și a căror consecințe sunt imprevizibile.

În condițiile dezvoltării normale a fătului și a sănătății fizice și psihice a mamei, nașterea se instalează la aproximativ 280 de zile din momentul concepției intrauterine. Durata nașterii este de obicei de 13 ore mergând până la 20 de ore. Pe parcursul nașterii, a travaliului, se pot delimita patru faze principale:

- a) Prima fază începe din momentul regularizării contracțiilor (acestea nu mai sunt sporadice și au o intensitate susținută, resimțită de mamă) și dilatarea cervixului (aproximativ 10 cm), orientarea fătului în canalul dilatat, de obicei cu capul înainte. Contracțiile pot avea o frecvență foarte mare (apar la aproximativ 30-40 sec) sau pot fi la intervale mai mari de timp (15-20 min).
- b) A doua fază vizează nașterea propriu-zisă, la finalul ei copilul este expulzat în mediul extrauterin.
- c) A treia fază constă în separarea fătului de placentă (tăierea cordonului ombilical) și eliminarea din uterul mamei a placentei (în aproximativ o oră de la expulzarea fătului).
- d) A patra fază se materializează prin apariția contracțiilor post-naștere, contracții superficiale sau profunde la nivelul abdo-

menului mamei (aceste contracții apar ca urmare a readaptării mediului intern al organismului la noile condiții – contractarea tuturor mușchilor, în timp, la dimensiunile dinaintea sarcinii). În momentul declanșării nașterii, poziția copilului poate fi:

- a) normală – cu capul înainte, angajat pe canalul uterin dilatat. De obicei, această poziție nu determină probleme, asigurând o naștere normală mai ales dacă canalul uterin este bine dilatat. Dacă canalul este insuficient dilatat, nașterea poate fi foarte dificilă, cu consecințe negative atât asupra fătului (pericol de lezare a cutiei craniene, și implicit afectarea creierului), cât și asupra mamei (nevoia de a interveni chirurgical – tăieturi vaginale);
- b) transversă – în jumătate, copilul este angajat de aceasta pe canalul uterin cu fesele înainte. Această poziție determină o naștere foarte dificilă și trebuie de intervenit, fie prin întoarcerea copilului, fie prin recurgerea la operația cezariană. Această poziție poate fi acompaniată de învârtirea cordonului ombilical în jurul gâtului, de sufocarea sau chiar moartea fătului;
- c) inversă – cu picioarele înainte. De obicei, în cazul acestei poziționări a fătului, se intervine ca și în cazul precedent. Dacă se încearcă nașterea în această poziție, poate apărea asfixierea sau, datorită expulzării copilului prin tragerea de picioare, pot apărea anomalii la nivelul aparatului locomotor inferior.

Testarea normalității copilului nou-născut. Imediat după naștere, nou-născutul este supus primelor testări medicale. Astăzi, modalitatea de identificare a modului de adaptare a funcțiilor vitale ale organismului copilului la condițiile de viață extrauterină poartă denumirea de scorul Apgar (stabilit de Virginia Apgar în SUA, în anul 1953). Indicii medicali urmăriți în cadrul acestei tehnici sunt: culoarea pielii, funcția respiratorie, tonusul muscular, reflexivitatea, bătăile inimii. Această tehnică se aplică timp de 1 minut (la copiii cu dificultăți se poate aplica timp de 10 min, în funcție de evoluția indicilor urmăriți), iar fiecare indice primește o notă, de la 0 la 2.

După testarea fiecărui indice, se face suma totală și se interpretează astfel:

- un scor cuprins între 8-10 semnifică un copil perfect sănătos și foarte bine adaptat la noul mediu de viață;
- un scor cuprins între 5-7 semnifică o stare bună a copilului, dar poate necesita, în unele cazuri, intervenția prin asigurarea și aplicarea respirației artificiale sau alte manevre medicale;
- un scor de 5 sau mai mic semnifică o stare gravă de sănătate a nou-născutului și presupune intervenția imediată a cadrelor medicale.

La naștere, nou-născutul are o greutate medie de 3.250 g (3.500 pentru băieți, 3.300 pentru fete) și o înălțime medie de 50 cm (50-55 pentru băieți, 48-50 pentru fete). Prima reacție a nou-născutului este cea de țipăt care este determinată de intrarea „forțată” în funcțiune a sistemului respirator pe calea aerului și de resimțirea de către copil a noului mediu de viață, ca fiind unul străin și ostil. Tocmai de aceea studiile de specialitate susțin ideea nedespărțirii nou-născutului de mamă în primele 2-3 zile, pentru ca aceasta să-l favorizeze la adaptarea mai ușoară la noul mediu (mama fiind în acest caz elementul de legătură, cea care permite intrarea în noul mediu de viață).

De asemenea, studiile în domeniul nou-născuților arată existența unei „personalități” unice a copilului încă din momentul nașterii. Astfel, studiile realizate de S. Chess și A. Thomas arată diferențieri comportamentale fine între nou-născuți pe următoarele dimensiuni:

- nivelul activității (copii energici, agitați, tăcuți etc.);
- ritmicitatea unor funcții de bază (foamea, raportul somn-vege);
- natura răspunsului la un stimul nou (de apropiere, de retragere, de indiferență);
- gradul de adaptabilitate la schimbările mediului;
- intensitatea reacțiilor emoționale;
- calitatea afectelor (și polarizarea lor la polul pozitiv sau la polul negativ) etc.

În direcția asigurării unei șanse mai mari a normalității biologice și psihologice a nou-născutului, un rol important, chiar vital, îl are pregătirea gravidei pentru noua sa responsabilitate, pentru noul rol pe care îl va avea de îndeplinit chiar din timpul gravidității. Astăzi sunt cunoscute și aplicate (mai ales în țările occidentale, cu un nivel stabil al dezvoltării) mai multe tehnici, metode și strategii în domeniul gravidității și al pregătirii pentru naștere și maternitate.

- a) Încă de la începutul sarcinii, viitoarea mamă trebuie să cunoască: cât durează o sarcină, care sunt parametrii normalității perioadei de sarcină, cine va fi medicul cu care va naște, cât de frecvent trebuie să realizeze consultații medicale, prin ce metodă va naște etc.
- b) Realizarea și frecventarea cursurilor de pregătire pentru naștere, atât a gravidelor, cât și a partenerilor acestora.
- c) Realizarea gimnasticii medicale.
- d) Însușirea tehnicilor respiratorii specifice pentru o naștere ușoară.
- e) Însușirea unui regim de viață sănătos atât pentru femeia gravidă, cât și pentru cuplul din care face parte gravida etc.

Câteva metode impuse și verificate în practica gravidității sunt:

- a) Metoda Dick-Read constă în educarea femeii gravide în ceea ce privește reactivitatea motorie din timpul travaliului (ce trebuie să facă, cum trebuie să respire, ce mișcări sunt utile, ce mișcări trebuie evitate).
- b) Metoda Lamaze – consideră femeia gravidă ca factor principal și activ în timpul nașterii. Femeia gravidă impune ritmul acțiunilor, în funcție de structura proprie. Și în cadrul acestei metode se învață tehnici de respirație și de control al emoțiilor negative.
- c) Metoda Bradley – accentuează dimensiunea psihologică a nașterii. Important este ca mama să privească nașterea ca pe un fenomen natural, plin de bucurie, fiind înconjurată de dragoste și prețuire.
- d) Metoda Leboyer – se particularizează prin asigurarea unui climat special în timpul nașterii: lumină difuză, discretă, fond so-

nor liniștitor. Imediat după expulzare, nou-născutul este așezat la pieptul mamei (tehnica „piele la piele”), iar abia după 4-5 min copilul se ia, se taie cordonul ombilical, se spală și se înfașă.

- e) Metoda Ceaikovski sau nașterea sub apă. Ideea acestei metode este aceea de a atenua „șocul” trecerii copilului din mediul apos în cel aerat.

Sunt și alte tehnici care pot favoriza nașterea fără dureri, cum ar fi practicarea diverselor tehnici de respirație yogină, controlul mental sau sofrologia – adică, obținerea armoniei depline între trup psihic, spirit.

2.3. Dezvoltarea în perioada de nou-născut

Corespunde primei luni de viață (0-28 de zile).

În această perioadă, deosebit este efortul de adaptare la viața extra-uterină, iar stadiul se caracterizează prin câteva particularități fizice, și anume:

- la naștere, greutatea medie a copiilor fiind în jur de 3500 g (băieți) – 3300 g (fete);
- talia nou-născutului se cuprinde între 50-55 cm (băieți) – 48-50 cm (fete). Actualmente, datorită condițiilor nu tocmai propice de dezvoltare intrauterină, din cauza modificării fondului biologic al populației, tendința generală este de scădere în greutate și de creștere ușoară în înălțime;
- corpul nou-născutului păstrează un timp poziția embrionară, specifică, cu flexiunea membrilor în raport cu poziția ușor arcură a corpului;
- nou-născutul normal are o proporție caracteristică între trunchi și corp (capul reprezintă $\frac{1}{4}$ din lungimea corpului). Perimetrul cranian e mai mare decât perimetrul toracic, având valoarea de 34 cm, față de 32 cm perimetrul toracic;
- cutia craniană prezintă unele porțiuni neosificate (fontanele). Acestea sunt importante atât în momentul nașterii, permițând ușoara deplasare a oaselor craniene în vederea acomodării la

- spațiul de trecere, dar au importanță și în continuare, permițând creșterea oaselor craniene, deci mărirea capacității cutiei craniene în raport cu creșterea encefalului;
- fontanela anterioară este de formă rombică, cu diametrul de 2 cm și se închide între 6-18 luni;
 - fontanela posterioară este mai mică, de formă triunghiulară și se închide în prima lună de viață;
 - între oasele craniene se află suturi neosificate, care au același rol ca și fontanelele și care se osifică în timp într-un mod particular, permițând creșterea oaselor;
 - gâtul nou-născutului este scurt, iar toracele are forma unui trunchi de con, cu baza în jos. După instalarea respirației de tip aerian, trunchiul capătă formă cilindrică, cu diametrul antero-posterior turtit și cu coastele aproape orizontalizate;
 - abdomenul este mare, evazat și cu diametrul apropiat de cel al toracelui, dar mai mare;
 - membrele inferioare sunt scurte și aproape egale cu cele superioare;
 - pielea are o culoare particulară, aproape roșie, datorită epidermului foarte subțire, prin care transpare vascularizația bogată a dermului și datorită concentrației mai mari a hemoglobinei în sânge;
 - sistemul nervos are toate componentele și numărul de neuroni specific omului, dar se prezintă într-o stare incompletă din punct de vedere funcțional, fiind prezente doar reflexele necondiționate, precum și reflexele arhaice. Nou-născutul are numai o activitate reflexă relativ simplă, incluzând reflexul de supt, de căutare a sânului, de înghițire, căscatul, sughițul, strănutul și plânsul ca reflexe de apărare;
 - activitatea bioelectrică a nou-născutului este redusă, existând o tendință de epuizare rapidă, fapt care face ca cea mai mare parte a timpului să doarmă.

Nou-născutul, normal dezvoltat din punct de vedere biologic, are la naștere forma pliată (poziția embrionară), pielea pliată și roșiatică, cu

falduri, capul este mare, ocupând $\frac{1}{4}$ din lungimea totală a corpului, iar membrele sunt scurte. La nivelul greutatei corporale (3.000-3.500g), în primele 3-5 zile are loc o scădere fiziologică din greutatea inițială (datorată „stresului” și adaptării organismului la noul mediu de viață) cu 150-300 g, recuperându-se ulterior în 4-5 zile (dacă nu, copilul este supus intervențiilor medicale specializate).

Creșterea organismului nou-născutului este foarte intensă după naștere, în primele 6 luni creșterea greutății organismului urmărește algoritmul: nr. luni 600g + greutatea inițială, iar în următoarele 6 luni, greutatea se calculează după formula: nr. luni 500 g + greutatea inițială. În ceea ce privește lungimea corpului, pe parcursul primului an de viață, copilul adaugă aproximativ 25-30 cm (25 cm la fete și 30 cm la băieți), atingând lungimea de 75-80 cm. Perimetrul cranian ajunge de la 34,5 cm cât are la naștere la 45 cm, iar toracele de la 32 cm la 45 cm.

2.4. Dezvoltarea psihică în primul an de viață

Semnificația generală a stadiului sugarului

Stadiul sugarului stărnește interes încă de la începutul dezvoltării psihologiei evolutive, pentru că prilejuiește relevarea aspectelor elementare de început ale psihismului uman și oferă posibilitatea urmăririi procesului progresiv de construcție psihică, facilitând astfel înțelegerea prin confruntări comparative a structurilor psihice complexe ale adultului. Piaget are cele mai importante cercetări de psihologie evolutivă, exprimate în două lucrări: *Nașterea inteligenței la copil* și *Construcția realului la copil*.

Achizițiile primului an de viață devin fundamente pentru dezvoltarea psihică ulterioară a individului și sunt semnificative pentru întreaga sa viață.

Principalele transformări care se petrec în acest stadiu sunt:

- adaptarea biologică la noul mediu;
- perfecționarea principalelor funcții biologice, care conservă

- funcțiile organismului și îi asigură dezvoltarea;
- intrarea în funcție a tuturor analizatorilor și dezvoltarea funcțiilor senzoriale;
 - dezvoltarea motricității, de la mișcările reflex necondiționate și globale către mișcările orientate și adaptate;
 - apariția și dezvoltarea mecanismelor elementare ale inteligenței senzorio-motorii;
 - dezvoltarea orientării în raport cu mediul;
 - trecerea de la reacțiile afective primare la cele generate de primele relații umane;
 - începutul achiziționării limbajului.

Dezvoltarea sensibilității și apariția percepțiilor

Senzațiile olfactive și gustative sunt dezvoltate încă deja stadiul de nou-născut, cu posibilitatea ca ele să fi fost antrenate încă din etapa prenatală. În acest stadiu se petrec mielinizări ale traiectelor nervoase importante pentru dezvoltarea mecanismelor sensibilității. După naștere se constată o zonă receptoare gustativă mai largă decât la adult, cuprinzând suprafața limbii, palatul dur, mucoasa labială și a obrazilor și chiar o parte din esofag. Copilul reacționează la gusturile fundamentale prin reacții de plăcere sau de respingere.

Senzația olfactivă. Nervii mirosului sunt mielinizați la naștere, motiv pentru care sensibilitatea olfactivă este cea mai importantă în prima etapă a vieții. Reacțiile la mirosuri se manifestă destul de clar prin modificări ale respirației și ale pulsului. Mirosul, pentru sugar, are un rol important în integrarea persoanelor apropiate (în primul rând a mamei), precum și a locului în care își petrece viața. Copilul recunoaște după miros atât persoanele care îi poartă de grijă, cât și locul cu care este obișnuit și reacționează negativ la orice modificare olfactivă.

Simțul tactil. Deși este o modalitate senzorială veche, încă nu este dezvoltată la naștere, pentru că după naștere va trebui să aibă loc anumite transformări structurale ale pielii, precum și anumite îmbogățiri ale inervației pielii. Chiar și reflexele condiționate, din acest motiv, sunt mai greu de elaborat, ele devenind stabile abia după vârsta de 3-3½ luni. În stadiul sugarului mic, cele mai sensibile zone ale atinge-

rii sunt palmele, tălpile, obrazul – în jurul gurii, regiunea ochilor. Pe sistemul de sensibilitate tactilă de la nivelul palmelor și tălpilor sunt formate și reflexele necondiționate așa-zis arhaice, respectiv reflexul de apucare, cel de căutare a sânului (componentă a reflexului de supt) și reflexul de pășire.

Sensibilitatea termică. Este mai bine dezvoltată în perioada de sugar decât de nou-născut, el reacționând la frig, dar și la prea cald. În prima perioadă (de nou-născut), copilul este aproape poichiloterm, în sensul că funcția de termoreglare este neperfecționată. Pe măsură ce avansează în vârstă, această funcție se perfecționează, motiv pentru care sugarul este capabil să reacționeze cu toate mecanismele de producere, dar și de pierdere a căldurii, pe care le are și adultul.

Sensibilitatea kinestezică își demonstrează progresele prin organizarea crescândă a mișcărilor. Până pe la 4 luni se produce mielinizarea zonei motorii din scoarța cerebrală, ceea ce face posibilă coordonarea mișcărilor cu informațiile aduse de ceilalți analizatori. În acest fel, sugarul devine capabil (după vârsta de 4 luni) să răsucească capul după un obiect aflat în mișcare, să urmărească mișcările celor din jur și începe să își urmărească propriile mâini, angajate involuntar la acea vârstă în apucarea și manevrarea obiectelor. Această coordonare între kinestezie și ceilalți analizatori stă la baza imitației motorii, respectiv imitarea unor mișcări ale adultului de către copil, fără înțelegerea semnificației mișcării respective. Mai târziu, pe la 7-8 luni, această imitație motorie se manifestă și în imitarea unor sunete.

Auzul. Funcționează mai bine începând cu săptămâna a treia de viață, deși se presupune că o anumită formă de manifestare există și în viața intrauterină. La început, răspunsurile la sunete se manifestă prin tresăriri, modificarea respirației, modificarea pulsului la fontanelă. La 2-3 luni, copilul începe să reacționeze la sunete cunoscute, prin întoarcerea capului în direcția sunetului respectiv. Capacitatea de a răspunde stimulărilor sonore crește odată cu vârsta copilului, astfel încât la naștere acesta reacționează la 50% din stimulări, la 1 lună reacționează la 60% din stimulări, la 2 luni la 70% din stimulări.

Începând din luna a șasea, apare fenomenul de autoascultare, copilul scoate sunete, se oprește și le ascultă, după care le apreciază prin alte sunete. Tot la 6 luni se demonstrează semnele sensibilității pentru anumite genuri de muzică.

Sensibilitatea vizuală. La naștere, ochii sunt relativ mari în raport cu celelalte elemente ale fizionomiei, irisul are o culoare albastră-cenușie, care se menține pentru toți copiii până pe la 2½ luni. Pupilele sunt ceva mai mici și deseori cu deschidere inegală. Cristalinul este mare, dar are o putere de refracție mică. Sistemul oculomotor nu funcționează bine, motiv pentru care sunt posibile desincronizări ale axelor ochilor. Acest sistem poate să nu funcționeze corespunzător până la circa 2 ani, vârstă la care se poate lua în discuție dacă un copil suferă sau nu de strabism. La naștere, copilul vede ca un prezbite și se pare că nu percepe nuanțele coloristice. Abia la 2 luni lumea înconjurătoare începe să capete contur, iar după 3 luni încep să se perceapă diferențiat culorile, concomitent cu apariția unor preferințe pentru culorile tari: roșu, galben, albastru, verde. Toate aceste perfecționări ale sensibilității vizuale și ale celorlalte modalități senzoriale pregătesc apariția percepțiilor, începând cu a treia lună de viață.

Debutul percepției este pregătit prin maturizarea neurofuncțională de ansamblu, prin dezvoltarea mecanismelor fiecărei modalități senzoriale și prin coordonarea activității analizatorilor, prilejuită de satisfacerea trebuințelor și de exploatarea activă a mediului. Treptat, fiecare câmp senzorial integrează câmpurile senzoriale ale altor analizatori, prima integrare de acest fel realizându-se între câmpul senzorial al mâinii și cel al gurii. Această integrare este antrenată în satisfacerea trebuințelor de hrană. Mâna sugarului ajunge în spațiul gurii, el sugă un deget sau toată mâna, iar plăcerea pe care o simte întărește și dezvoltă unificarea celor două câmpuri senzoriale. Mai târziu, dacă mâna și un obiect se află în spațiul vederii, copilul apucă obiectul și îl duce la gură, în virtutea integrării deja formate. După vârsta de 6 luni, copilul vrea să apuce tot ceea ce vede, dar în același timp vrea să vadă tot ce apucă.

Un interes aparte este dat faptului recunoașterii în oglindă a sugarului. Se pare că în jurul vârstei de 6 luni copilul începe să manifeste

interes pentru imaginea sa din oglindă, întinde mâna spre copilul din oglindă, dar nu se recunoaște pe sine în acel copil. Cam pe la 8 luni începe să schițeze mișcarea de căutare în spatele oglinzii, iar la 8-9 luni îl recunoaște în oglindă pe cel care îl ține în brațe, dar pentru că încă nu se recunoaște pe sine are sentimente de respingere față de copilul din oglindă (gelozie). Abia în jur de 11 luni devine atent la mișcările sale, concomitente cu ale copilului din oglindă și totuși încă nu se recunoaște pe sine. Această evoluție a percepției în oglindă ilustrează foarte clar slaba dezvoltare a sistemului perceptiv al sugarului și al copilului de până la 1 an.

Un alt exemplu relevant: în jurul vârstei de 9 luni obiectele din jurul copilului, deși sunt percepute din ce în ce mai bine când sunt de față, rămân elementele unui câmp perceptiv dincolo de care ele dispar, ca și cum ele n-ar fi fost niciodată.

Abia după vârsta de 10 luni (la unii chiar mai târziu), când se constituie schema obiectului permanent, obiectul care a fost la un moment dat perceput și a dispărut din câmpul vizual, va continua să orienteze acțiunile copilului, îi va dirija căutarea, ceea ce va prelungi reacția afectivă față de obiectul respectiv.

Dezvoltarea motricității la sugar

Manifestările motrice progresează în funcție de modificările structurale ale sistemului osteomuscular, precum și în funcție de dezvoltarea sensibilității kinestezice și a capacităților funcționale generale ale scoarței cerebrale.

Alți factori care contribuie la dezvoltarea motrice sunt nașterea în condiții optime, regimul alimentar corect, programul de odihnă corespunzător, libertatea mișcărilor, stimularea prin joc.

Progresele motricității sunt relevate pe mai multe planuri:

- trecerea de la mișcările spontane și haotice la cele orientate și adaptate;
- intrarea normală în funcție a principalelor zone motrice ale organismului;
- organizarea treptată a mișcărilor complexe de apucare și a celor care pregătesc mersul.

La sugarul mic pot fi constatate următoarele categorii de mișcări:

1. mișcări încorporate structurilor reflexe necondiționate: mișcările de supt, de apucare (care se produc la atingerea podului palmei);
2. mișcări haotice, globale, necoordonate și spasmodice, care exprimă trebuințe specifice sau reacții la orice fel de iritații senzoriale;
3. mișcări învățate, care apar după 3-5 săptămâni de viață și sunt relativ puține (mișcarea de căutare a sânelui) sau, mai târziu, după 3 luni, mișcări de apucare a obiectelor. Se diferențiază aici mișcările orientate, care, deși sunt simple și foarte slab organizate, reprezintă totuși un progres față de cele haotice, nesistematizate. La sugarul mare (după vârsta de 9 luni) extremitățile corpului se angajează în mișcări din ce în ce mai fine (degetele, gambele, plantele, limba), astfel încât, dacă la 5 luni prinderea unui obiect se realizează fără opozabilitatea policelui (degetul mare), la 6 luni mâna prinde obiectul folosind opozabilitatea policelui, iar copilul este capabil să apuce câte un obiect în fiecare mână. Între 6-7 luni apucarea devine orientată de către percepția vizuală a obiectului. Mișcările se perfecționează astfel încât la 9 luni un copil normal poate să țină o pastilă între police și index (degetul arătător).

Piaget a diferențiat în *Nașterea inteligenței la copil* stadiile evoluției la copil și a stabilit primul stadiu imediat după naștere, în care mișcarea este o acțiune reflexă necondiționată.

Al doilea stadiu – până la vârsta de 3 luni, când apucarea este mai bine organizată, dar fără nicio orientare și fără opozabilitatea policelui (stadiul asimilării cognitive la schemele înăscute).

Al treilea stadiu este cuprins între 3-6 luni, coincizând cu elaborarea percepțiilor, respectiv cu realizarea coordonării câmpurilor senzoriale, în care modalitatea tactilă este cea mai importantă, astfel încât este suficient ca mâna copilului să fie atinsă de ceva, pentru ca imediat să apară gestul de apucare, gest în care sensibilitatea tactilă este puternic angajată. Este perioada în care copilul își pipăie propriile mâini, nasul, ochii, obrații și tot ce prinde în câmpul perceptual imediat.

Al patrulea stadiu – 6-9 luni – sugarul apucă obiectul pe care îl vede, dacă mâna și obiectul se află simultan în câmpul său perceptual. Este stadiul în care opozabilitatea policelui este câștigată.

Al cincilea stadiu – copilul apucă ceea ce vede, fără restricții legate de poziția mâinii, ceea ce marchează gloria definitivă a gestului apucării.

Evident că limita în timp a acestei stadializări nu este strictă și actualmente psihologii apreciază că ultimele două stadii ale lui Piaget aproape se comprimă și se confundă, ceea ce se poate considera un stadiu evolutiv global al noilor generații de sugari.

Mersul și postura în perioada sugarului

Până la vârsta de 5 luni copilul stă preponderent culcat pe spate sau pe o parte, neputând lua o poziție voluntară. La 5-6 luni poate sta în șezut, sprijinit între perne, în general, o durată scurtă de timp, poziție care după 6 luni devine modul frecvent de a sta al copilului, de a se afla vizavi de ambianță.

Actualmente se consideră faptul că, chiar și ținut în brațe sau așezat în pătuțul său, copilul trebuie să aibă în față o parte cât mai mare din mediul său înconjurător, astfel încât contactul cu ambianța să fie cât mai larg și aproape permanent. Se consideră că această poziție satisface nevoia de cunoaștere, curiozitatea clasică a copilului, precum și nevoia sa de comunicare. Această nevoie se manifestă în încercarea ulterioară de a se ridica pe picioare, precum și în încercarea de a păși, pentru a fi cât mai departe de obiectul care îi incită curiozitatea.

Pentru copil, primii pași reprezintă un eveniment încărcat de surpriză, dar și de teamă. Dacă se întâmplă ca în încercarea lui de a se desprinde cade și se lovește, evenimentul îi rămâne în memorie cu o conotație negativă, motiv pentru care nu îl va încerca prea curând sau poate relua deplasarea de la o etapă anterioară (mersul târât).

Dacă se întâmplă acest lucru, copilul trebuie să fie încurajat, sprijinit și recompensat pentru fiecare nouă încercare pe care o va face. Aceasta pentru că achizițiile motorii legate de mers au largi implicații în toate celelalte planuri ale vieții psihice a sugarului.

Dezvoltarea sferei afective la sugar

La nou-născut, reacțiile afective sunt numai negative. Foamea, umezeala, frigul, lumina prea puternică ori nevoia de somn generează trăiri negative, manifestate prin spasme sau țipete.

Zâmbetul apare mai întâi în jurul vârstei de 5 zile, când exprimă doar o stare de bine organică, dar nu are nicio funcție de semnalizare sau de comunicare. Abia după vârsta de 1½ luni, zâmbetul poate fi considerat ca semn al emoției. În jurul vârstei de 6 luni, zâmbetul se transformă în râs zgomotos, determinat de hrănire, de ridicarea în brațe sau de jocul cu adultul, de baie sau de gădilare.

Relațiile cu ambianța se diversifică, astfel încât, tot în jurul vârstei de 6 luni, apar sentimentele de supărare sau de tristețe. Apar frica și anxietatea, furia, gelozia și agresivitatea. Supărarea apare când copilul cere ceva și nu i se dă sau când nu este luat în brațe. Frica poate fi generată de situații deosebite, precum apariția de persoane necunoscute, jucăriile care scot zgomote mai deosebite, schimbarea observabilă pentru copil a figurii mamei. Anxietatea este, în general, provocată de îndepărtarea mamei sau de prezența unor persoane necunoscute.

Psihologii spun că nu există la copil spaima specifică și înăscute, ereditare. Se pare că temerile lui sunt învățate prin condiționare, prin imitație sau prin inducție, de la cei din jurul său. În acest fel, necunoscutul și neobișnuitul pot genera anxietate, însă hotărâtoare este atitudinea părinților față de împrejurările de acest fel. Se pare că există o strânsă corelație între spaimile copilului și cele ale mamei. Fiind foarte legat de mamă, copilul simte spaima acesteia și reacționează ca atare.

În jurul vârstei de 8 luni apare bucuria, generată de ceea ce reușește copilul să facă singur, respectiv de reușita apucării sau a apropierii unui obiect ori reușita de a determina mama să îl ia în brațe. Această bucurie poartă numele de reacție de triumf.

Primul an de viață este anul în care se creează o puternică bază primară a atașamentului copilului față de mamă. Studii efectuate pe copii internați în instituții de ocrotire au demonstrat că lipsa îngrijirilor materne provoacă traume fizice, intelectuale, afective și sociale. De

asemenea, lipsa îngrijirii în primul an de viață se răsfrânge negativ asupra construirii personalității și a formării comportamentelor adaptative la copil. Copiii care au trecut prin astfel de situații sunt înclinați mai târziu spre delincvență, au tendință la nevroze și au mari dificultăți în manifestarea încrederii în oameni și în stabilirea unor bune relații cu ceilalți.

Am putea spune, astfel, că tabloul afectivității sugarului este dominat de atașamentul față de mamă, care începe chiar din perioada prenatală.

Multiplicarea relațiilor cu lumea exterioară și implicarea acestora în mecanismele afectivității se exprimă și prin posibilitatea de a provoca copilului reacții afective prin intermediul cuvântului, în sensul că este posibil să faci copilul să plângă dacă îi spui să plângă și este posibil să obții de la copil, cu ajutorul cuvântului, reproducerea unor gesturi, a unor silabe ori cuvinte cu încărcătură și semnificație afective.

Dezvoltarea limbajului la sugar

După a 3-a lună de viață, apare gânguritul, care este o manifestare reflexă necondiționată, expresia maturizării funcționale programată genetic. Acest lucru este demonstrat de faptul că toți copiii din lume gânguresc la fel, indiferent ce limbă vor vorbi, inclusiv cei care mai târziu vor dovedi că sunt surzi și nu-și vor putea însuși în mod obișnuit vorbirea. Un alt argument al programării genetice este faptul că sunt emise mai multe sunete în timpul gânguriturii decât sunetele care corespund limbii materne.

A doua fază a dezvoltării limbajului apare după vârsta de 3½ luni și poartă numele de fază a lalațiunii, în care emisia de sunete izolate trece către asocierile de sunete. După vârsta de 7 luni, copiii imită sunete pe care le pronunță cei din jur. La început, și cel mai bine, sunt pronunțate vocalele *a* și *o*, apoi *i*, *u*, *e*. Pronunția consoanelor apare puțin mai târziu, mai întâi cu consoanele (*m*, *n*, *t*, *p*, *b*), care pun mai puține probleme de pronunție.

Condițiile favorizante pentru dezvoltarea limbajului sunt:

- relația afectivă a copilului cu mama sa;
- marea capacitate de a imita a copilului.

Prin imitarea cuvintelor simple, pronunțate de adult și prin asocierile lor cu obiecte sau situații de satisfacere a unor trebuințe, se constituie mecanismele inițiale ale comunicării verbale.

Relațiile de comunicare verbală se constituie în etape:

- Etapa 1 – durează până la vârsta de 6-7 luni, este etapa în care relațiile de comunicare sunt de tip D-D (direct-direct), adică adultul îi oferă copilului un obiect, producând o stimulare directă a analizatorilor acestuia, iar copilul răspunde tot direct, făcând gestul de apucare a obiectului.
- Etapa a 2-a – după vârsta de 7 luni relația este de tip V-D (verbal-direct). Se realizează o relație între cuvântul pronunțat de adult și conținutul său de semnificare, deci în momentul în care adultul spune cuvântul care desemnează un obiect obișnuit pentru copil, acesta caută cu privirea obiectul. În continuare, dar după vârsta de 11-12 luni, relația este de tip D-V (direct-verbal). Adultul arată copilului un obiect, iar acesta îl denumește sau îl cere.
- Etapa a 3-a – relația V-V (verbal-verbal). Stimularea verbală provoacă răspuns, chiar dacă acest răspuns este doar o repetare a cuvântului pronunțat de adult.

Achizițiile verbale pot fi caracterizate pe scurt în felul următor:

- sunt însușite, în primul rând, cuvintele legate de satisfacerea trebuințelor sau plăcerilor;
- cuvintele au o structură fonetică simplă, fiind în general silabe ușor de articular;
- cuvintele au o puternică încărcătură afectivă, fapt care explică receptivitatea sporită pentru onomatopee a copiilor;
- cuvintele mai complexe sunt simplificate din punct de vedere fonetic;
- cuvintele sunt lipsite de funcție gramaticală distinctă: cuvântul „papa” poate însemna că îi este foame, că a văzut ceva de mâncare sau că dorește un anumit aliment;
- reacțiile verbale sunt instabile, adică chiar dacă copilul se află în relații de tip V-V, uneori poate răspunde, alteori se poate în-

toarce la răspunsuri directe, fără ca aceasta să aibă semnificație patologică;

- în contextul comunicării cu părinții, copilul achiziționează o experiență personală, care îi va folosi ca punct de plecare în diversificarea relațiilor, în sensul că după fiecare reacție verbală, părinții îl apreciază, îl mângâie, îi zâmbesc și îi satisfac mai repede trebuințele. Această experiență încurajează copilul în folosirea și diversificarea limbajului.

Dezvoltarea conduitelor inteligente

Structurile inteligenței se construiesc în prelungirea și pe fundamentele reflex necondiționate pe care copilul le manifestă imediat după naștere.

Contactul cu mediul exterior face ca împreună cu structurile în-născute să se formeze funcții psihice elementare și să se organizeze conduitele de relaționare cu ambianța.

Aceste conduite constituie primul substadiu în dezvoltarea inteligenței, și anume, cel al reflexului. Unul din cele mai importante reflexe necondiționate este cel al suptului, pe care copilul îl manifestă imediat după naștere, dar care necesită o anumită exersare pentru a se desfășura în condiții optime. Reflexul suptului este însoțit de alte semnale, cum ar fi atingerea obrazului în jurul gurii, care declanșează conduite de explorare. Pe baza acestor două reflexe se produc asimilări progresive și se elaborează conduite care fac ca reflexul de supt să apară și în alte condiții decât cele absolut specifice.

Al 2-lea substadiu: asimilarea recognitivă. La această vârstă, asimilarea îmbracă două forme:

- asimilare generalizatoare, care constă în creșterea continuă a numărului de stimuli care declanșează suptul, și
- asimilare recognitivă, de recunoaștere practică și motorie a stimulului cel mai direct legat de satisfacerea nevoii de hrană. Este ca și cum activizarea puternică a trebuinței de hrană ar crește sensibilitatea și rapiditatea recepției aceluși stimul care este cel mai adecvat.

Al 3-lea substadiu al dezvoltării mecanismelor inteligenței este stadiul reacțiilor circulare secundare, care se instalează în jurul vârstei de 4-5 luni, când există o bună coordonare între vedere și apucare. Spre exemplu, dacă deasupra leagănului de agață o sfoară cu clopoței, copilul va trage de sfoară și clopoțeii vor suna, iar el va repeta mișcarea care i-a oferit o satisfacție. A satisfăcut atât nevoia de a vedea, cât și reflexul de orientare și investigație. Dacă o altă jucărie ar fi atârnată deasupra lui, el va căuta sfoara de care să tragă, pentru a-și produce spectacolul care-i place. Apare aici o primă reacție de diferențiere între țintă și mijloacele prin care se atinge ținta și acesta este momentul considerat ca prag al dezvoltării inteligenței senzorio-motorii.

În substadiul al 4-lea, reacțiile circulare secundare devin mai complete, acest substadiu instalându-se pe la vârsta de 8-10 luni, când dezvoltarea percepției duce la o mai bună coordonare între spațiul vizual, zonele tactile și olfactivă.

Această coordonare nu duce și la desprinderea relațiilor spațiale obiective, deci copilul nu poate pune în relație obiectele unele cu altele, dar acum încep să se combine schemele de acțiune care conduc la adaptarea în fața unei situații noi.

Combinarea se face nu după un sistem de norme interioare, ci după reușita practică a schemelor, deci după un fel de logică a acțiunii. Și în acest stadiu inteligența are un caracter limitat, deoarece nu se inventează și nu se descoperă mijloace noi de către copil, ci totul se reduce la o simplă aplicare a mijloacelor cunoscute în împrejurări neprevăzute și necunoscute.

Al 5-lea substadiu apare la vârsta de 11-12 luni și se prelungește până la 1½ ani, fiind substadiul reacțiilor circulare terțiare. În acest substadiu copilul începe să experimenteze activ (spre exemplu, lasă să cadă ceva și așteaptă să apară rezultatele) și copilul inventează mijloace noi, adaptate situațiilor noi.

Pe la vârsta de 10 luni se elaborează și schema obiectului permanent, adică dacă un obiect este ascuns după un ecran, copilul este capabil să dea ecranul la o parte, pentru a-l găsi. În acest stadiu, progresul în structurile inteligente face trecerea la o nouă calitate în relațiile cu ființele umane.

Se trece de la dualismul inițial, în care copilul nu face distincția între el și ceilalți, la un dualism în care celălalt este obiect al afectivității sale, dar distinct de sine. Achizițiile inteligenței senzorio-motorii presupun:

- construirea inițială, practică, a obiectului cunoașterii;
- apoi construirea câmpului spațio-temporal practic și surprinderea relațiilor cauzale în câmpul perceptiv.

Activități de învățare

1. Numiți caracteristicile perioadei prenatale și rolul factorilor de risc în procesul de organogeneză.
2. Definiți conceptul de „psihism prenatal”.
3. Identificați rolul tatălui în perioada pre- și postnatală.
4. Estimați rolul reflexelor necondiționate la adaptarea nou-născutului.
5. Apreciați rolul factorului psihologic în perioada travaliului.
6. Determinați reacțiile emoționale în primul an de viață.
7. Descrieți specificul recunoașterii în oglindă a sugarului.
8. Explicați geneza și particularitățile complexului de înviorare.
9. Apreciați rolul atașamentului în dezvoltarea cognitivă și afectivă a copilului mic.
10. Identificați valențele și limitele stadialității evoluției la copil propusă de către J. Piaget.
11. Argumentați cauzele crizei de la vârsta de 1 an. Elaborați sugestii pentru părinți în depășirea cu succes a acestei crize.

Surse suplimentare:

1. <https://www.psihipedi.ro/parenting/atasamentul-si-teoria-atasamentului-partea-i>
2. <https://lataifascuradu.wordpress.com/2012/10/08/teoria-atasamentului-a-lui-john-bowlby/>
3. https://mecc.gov.md/sites/default/files/ghid_pentru_parintii_care_educa_copii_cu_varsta_sub_3_ani.pdf
4. <https://www.youtube.com/watch?v=kX4nG9n4Z9Y>
5. <https://www.youtube.com/watch?v=WjOowWxOXCg>

Capitolul 3

CARACTERISTICA CREȘTERII ȘI DEZVOLTĂRII PSIHICE A COPILULUI ANTEPREȘCOLAR

Unități de conținut:

1. Regimul de viață și dezvoltarea fizică a antepreșcolarului
2. Activitatea dominantă la vârsta antepreșcolară și principalele caracteristici
3. Dezvoltarea conștiinței asupra lumii și a conștiinței de sine. Manifestarea crizei de la vârsta de 3 ani

Finalități:

După studierea acestui capitol, veți fi capabili:

- să descrieți dinamica dezvoltării psihice a copiilor la vârsta fragedă și factorii ce o determină;
- să argumentați activitatea dominantă la vârsta fragedă antepreșcolară;
- să deduceți manifestările crizei de la vârsta de 3 ani.

Concepte-cheie: activități mentale, apariția reprezentărilor, însușirea limbajului, conștiința de sine, limbajul mic (telegrafic), jocul simbolic, eliziuni, metateză, contragerea, atașamentul, „Eu singur”.

Conținut

Spre deosebire de perioada anterioară, la copil apare un început de independență, dezvoltând mersul, vorbirea, manevrarea cu mai multă precizie a obiectelor din jur. Perioada se caracterizează prin expansiune enormă a conduitelor motorii și verbale. Specific acestei perioade este animismul și antropomorfismul, trăsături generale ale gândirii copilului antepreșcolar.

3.1. Regimul de viață și dezvoltarea fizică a antepreșcolarului

Vârsta antepreșcolară sau mica copilărie este perioada de la 1-3 ani.

Se diminuează numărul orelor de somn, copilului fiindu-i suficiente aproximativ 12 ore. Organismul are nevoie și de somnul de după-amiază (1-1½ h). La 1 an 14/15 ore, iar la 3 ani 11/12 ore.

Alimentația suportă modificări, pentru că la începutul vârstei se întrerupe hrana cu lapte matern. Este necesar să se asigure produse lactate, fructe, legume.

Ceea ce se remarcă de la prima vedere la antepreșcolar este, din ce în ce, mai buna lui autodeplasare.

Învățarea mersului și a comunicării verbale constituie baza experienței de viață a copilului care are următoarele particularități:

- este dominată de trebuința de acțiune (fac eu).

Peste planul acțiunii efectuate se va suprapune treptat acela al acțiunii vorbite, povestite. Ființa ce „tropăiește” (în limba engleză *toddle* = a merge cu pași mărunți) devine treptat ființa ce „trăncănește” (Paul Osterrieth).

- are un pronunțat rol formativ prin implicarea și autoimplicarea copilului în mânăuirea obiectelor (se dezvoltă spiritul de observație);
- un început de independență în autoservire (igiena personală);
- începe să se familiarizeze cu permițivități și interdicții în familie, în viața de leagăn;
- organismul traversează bolile specifice primei copilării (pojar, rujeolă etc.), care îi vor asigura imunitatea;
- crește nervozitatea dacă este neglijat de adult, dacă îi apar dinții sau dacă traversează anumite momente maladive.

Substadiile antepreșcolarității (primei copilării):

I. de la 12-18 luni – consolidarea mersului, este pronunțată tendința de explorare prin văz și acțiune a mediului (caută, trage fața de masă);

II. de la 18-28 de luni – pronunțată dezvoltare a comunicării verbale; diminuarea nervozității mersului și acțiunii cu încercări de subordonare a acestora, împlinirii unor dorințe;

III. de la 28-36 de luni – devine preocupat de joc, de aprecierea celorlalți.

Profilul psihologic al acestui stadiu mai are și alte dominante: **apariția reprezentărilor și a activităților mentale, însușirea limbajului, apariția conștiinței de sine.** Toate aceste cuceriri sunt susținute de progrese evidente de ordin fizic și un regim de viață care-i asigură o dezvoltare sănătoasă. Regimul alimentar este bogat în proteine ușoare, produse lactate, fructe și legume proaspete. Copilul trebuie să doarmă profund noaptea 10-12 ore, ziua 1,5-2 ore după masă. Intervalele de veghe sunt foarte active. În afara orelor de masă și de igienă, copilul se joacă foarte mult, se plimbă, explorează activ spațiul în care se află, își lărgeste relațiile de comunicare cu ceilalți membri ai familiei sau cu prietenii și cunoștii. În această perioadă are loc amplificarea dezvoltării fizice a copilului, a tuturor sistemelor și aparatelor de organe. Această vârstă mai este numită și „vârsta oliței”, are loc controlul evacuărilor, adică, copilul singur se cere la oliță.

Percepția, senzațiile continuă să se dezvolte. La această vârstă are loc debutul reprezentărilor. **Reprezentarea** este posibilitatea de a realiza relația semnat-semnificat. Alături de reprezentări, mai sunt prezente și alte manifestări: imitația, jocul simbolic, desenul și semnele verbale. Imită, mai ales, acțiunile și atitudinile părinților.

Memoria este involuntară în totalitate. Copilul memorează aspectele concrete, care se repetă mult și sunt legate de dorințele sale. Foarte puține persoane au amintiri din această perioadă. Deoarece este vorba despre specificul encodării conținuturilor memorate. Antepreșcolarul nu face niciun fel de organizare și relaționare a conținuturilor memorate, de aceea reactualizarea lor este, fie foarte dificilă, fie imposibilă. Timpul de păstrare a informațiilor este de la câteva săptămâni până la un an. Ex.: dacă mama pleacă de acasă, copilul va plânge câteva săptămâni, dar apoi o uită, iar când se întoarce, nu o mai recunoaște.

Atenția este involuntară, superficială, dar puternic stimulată de spațiul de viață al antepreșcolarului. Este ușor distras de orice modificare din ambianță. Ex.: pe durata unui joc de 10 minute poate avea 3-4 abateri de la desfășurarea lui. Însă atenția poate fi stimulată prin comenzile verbale ale adultului. Dacă îi cerem să fie atent, să privească ceea ce facem, reușim să-i provocăm și să-i dirijăm atenția.

Limbajul – la încheierea primului an de viață, copilul poate să pronunțe doar câteva cuvinte, ca până la vârsta de trei ani să cunoască până la 1000-1100 de cuvinte. Activitatea directă cu obiectele și comunicarea cu mama constituie sursa conținutului semantic al cuvintelor asimilat de antepreșcolar. Specific acestei vârste este limbajul telegrafic sau limbajul mic, atunci când rudele sunt în calitate de traducători celor din afara familiei, care întrebă „ce-a spus copilul?”. Se face o greșeală, dacă se vorbește în maniera copilului. Se recomandă să se vorbească mult cu copilul, însă corect, rar și clar. În această perioadă, copilul dobândește două tipuri de experiență vizavi de limbaj: 1. tot ceea ce-l înconjoară poartă un nume și el va dori să-l afle, și va pune frecvent întrebarea „asta ce este?”; 2. dacă se exprimă în cuvinte, dorințele lui sunt îndeplinite mai repede. În limbajul copilului antepreșcolar predomină cuvintele care desemnează acțiuni, deoarece obiectele pot fi direct arătate sau utilizate. În această perioadă, posibilitatea de a înțelege ce i se spune este mai mare/în avans, față de posibilitatea de a expune ceea ce dorește să comunice. De aceea în vorbirea copilului apar frecvent două tendințe:

1. Repetarea silabelor accentuate, care au o mare relevanță în recunoașterea cuvintelor.

2. Economisirea mijloacelor de exprimare manifestată ca prescurtare a cuvintelor, omiterea silabelor mai dificile, înlocuirea cuvintelor lungi cu altele scurte (**eliziuni** – omiterea silabelor dificile: *busu* – autobusul; înlocuirea unor silabe greu de pronunțat cu altele: *r* cu *l*; *ș* cu *s* etc.; **metateză** – inversarea locului unor silabe: cofetărie – cotoferie; **perseverarea** unor silabe sau sunete: cafea – fafea; **contragerea** – simplificarea și contopirea a două cuvinte în unul singur: *disimate* – desene animate etc.).

Gândirea – în această perioadă are loc trecerea de la inteligența senzorio-motorie, desfășurată în plan perceptiv și în cel al acțiunilor afective, la inteligența care dobândește instrumente mentale de desfășurare, adică dispune de înlocuitori ai obiectelor reale, deci de reprezentări și cuvinte. **Tipul de raționament este cel transductiv**, o trecere de la particular la particular, fără niciun control logic, ci pe baza de analogii simple. În această perioadă, copilul nu are nevoie de verificări ale celor gândite de el și nu este preocupat dacă și cât de mult reflectă ele realitatea. Mai important este ceea ce dorește sau simte el. Specific acestei vârste sunt și următoarele caracteristici ale gândirii:

- **egocentrismul** – totul este legat de dorințele și plăcerile copilului;
- **animismul** – tot ceea ce-l caracterizează ca ființă vie pe el este propriu tuturor obiectelor, se lovește de un scaun, îl bate să-l doară și pe el;
- **magismul** – adică el poate face ca lucrurile să se comporte în direcția dorinței lui.

Viața afectivă (emoțiile) – din acest stadiu, îmbogățită de multiplicarea și diversificarea relațiilor cu ambianța, mai ales cea familială, se exprimă în emoții și afecte puternice, de scurtă durată, cu caracter exploziv, cu o dinamică mai degrabă capricioasă, dar și cu unele constante puternice, cum sunt atașamentele.

Dezvoltarea motrică (motricitatea) are consecințe ample în psihismul infantil:

- lărgeste câmpul de explorare a lumii, având posibilitatea de deplasare în diverse locuri;
- permite satisfacerea independentă a unor trebuințe;
- dezvoltarea manualității este o cale de cunoaștere a funcționalității lucrurilor.

Toate achizițiile motrice ale antepreșcolarului se manifestă cel mai mult și cel mai bine în activitatea de joc.

3.2. Activitatea dominantă la vârsta antepreșcolară și principalele caracteristici

În acest stadiu, jocul este dominant și are importante funcții formative. **Prima caracteristică** este faptul că jocul se confundă, la copilul de 1-3 ani, cu întreaga lui activitate și am putea spune că 90% din timpul de veghe este destinat jocului. Se joacă oricând și oriunde: când mănâncă, când face baie, când se plimbă etc. (dându-i un covrig în mână, ori îl va roti ca pe volan sau îl va pune ca brățară). **A doua caracteristică** este simplitatea. Manipularea obiectelor și jucăriilor este conținutul de bază al activității zilnice. Copilul adună, transportă, aruncă, suprapune, împrăștie jucăriile și obiectele cu plăcere. Structura jocului este foarte simplă și dominată de mișcări repetitive. Copilul poate avea o anumită intenție, dar nu reușește întotdeauna să păstreze organizarea jocului în funcție de acesta și este puternic influențat de stimulii din jur și schimbă ușor desfășurarea (se joacă în nisip, la un moment dat vede o mașinuță, lasă nisipul și se joacă cu mașinuța etc.). **Altă caracteristică** a jocului este faptul că nu se poate realiza în absența jucăriilor, a obiectelor de manipulat și pe care le folosește în funcție de calitățile reale pe care le au. Mai târziu începe să ofere semnificații și funcționalități noi jucăriilor sau obiectelor (va hrăni păpușa cu un bețișor etc.). **Durata scurtă a jocului**, este o altă caracteristică, care la început durează 5-6 min, apoi spre sfârșitul stadiului poate dura în jur de 20 min. Însă în cursul unuia și aceluiași joc se înregistrează multe întreruperi, pe de o parte, datorită slăbiciunilor atenției, iar pe de altă parte, pentru că nu pot încă proiecta și conduce un joc mai complex. **Altă caracteristică** este că se joacă alături de alți copii, dar nu împreună cu ei. Nu sunt suficient de dezvoltate capacitățile mentale, pentru ca să poată cuprinde în câmpul atenției sale și ceea ce face el, și ceea ce face celălalt. Principalele atitudini față de un alt copil, apropiat ca vârstă, sunt:

- atitudinea pozitivă – observare liniștită;
- atitudinea activă – chemarea la joc;
- atitudinea negativă – certuri și agresivitatea fizică.

O altă caracteristică, copilul de această vârstă preferă jocul cu adultul, întrucât acesta îl organizează și-i dezvoltă noi aspecte.

3.3. Dezvoltarea conștiinței asupra lumii și a conștiinței de sine. Manifestarea crizei de la 3 ani

Debutul gândirii simbolice și preconceptuale, însușirea limbajului și constituirea mecanismelor memoriei verbale reprezintă principalele condiții ale dezvoltării conștiinței asupra lumii și a conștiinței de sine. Copilul nu mai acționează global și nediferențiat la ambianță, ci percepe clar obiectele și însușirile lor, învață să le denumească, le descoperă utilitatea, aplică mișcările și complexele motrice de care dispune, ține seama de cadrul spațio-temporal în care se află ele. Debutul conștiinței de sine parcurge câteva faze importante, și anume:

- separarea acțiunii proprii de obiect;
- separarea acțiunii și de propria persoană (bebe doarme, bebe bea etc.);
- înlocuirea prenumelui propriu cu prenumele „eu” (recunoașterea în oglindă la vârsta de 2,5-3 ani).

Un moment important al probării și intrării eului în curs de cristalizare este parcurgerea și depășirea crizei de la 3 ani. Criza dată contribuie la cucerirea autonomiei, „eu singur” – fraza des întâlnită, și independenței ce trebuie să devină caracteristice acestei vârste. Prin aceste confruntări, antepreșcolarul reușește să-și cuprindă propriile posibilități și limite, să probeze „până unde poate merge”. Un asemenea proces este indispensabil pentru construirea comportamentelor, care să-i permită să devină, într-o anumită măsură, independent și să se descurce singur în raporturile cu ambianța. Opoziția este adesea spectaculoasă, cu plâns puternic, țipete, mișcări dezordonate, agresivitate etc.

Când toate acestea s-au declanșat, adultul trebuie să încerce să-i abată atenția spre ceva nou, interesant și să-i orienteze pozitiv căutările. Mai este indicat ca adultul să nu ia în seamă manifestările copi-

lului. Totodată, trebuie să știe să elimine apariția lor, prin evitarea întreruperii bruște a activității copilului și obligarea lui, să facă imediat ce zice adultul, acordându-i un răgaz ca să se producă obișnuirea și adaptarea la sarcină. Depășirea crizei înseamnă dobândirea capacității de a se adapta la cerințele adultului și de a-și desfășura acțiunile conform modelelor și normelor sociale, ceea ce se va obține mai mult în stadiul următor. În ceea ce constă ființa sa, începe să-și conștientizeze identitatea prin faptul că își știe numele de familie, prenumele propriu, spune că e al tatei și al mamei, le știe și prenumele lor, poate indica unde locuiește etc.

Activități de învățare

1. Identificați principalele achiziții în plan psihofiziologic ale copilului antepreșcolar.
2. Explicați conceptul de psihism infantil.
3. Caracterizați activitatea dominantă la vârsta antepreșcolară.
4. Exemplificați legătura dintre dezvoltarea motrică și activitatea de joc a antepreșcolarului.
5. Analizați cauzele și manifestările crizei de la 3 ani.

Surse suplimentare:

1. <http://dir.upsc.md:8080/xmlui/bitstream/handle/123456789/83/EUCATIA%20COPIILOR%20PENTRU%20JOCURI.pdf?sequence=1&isAllowed=y>
2. <https://psihologpentrucopii.ro/2019/07/marea-criza-dictatoria-la-de-la-3-ani/>
3. <http://www.parintibuni.ro/index.php/Psihoeducatie/despre-tulburarea-de-opozitie-si-cum-depasim-crizele-de-personalitate.html?fbclid=IwAR35QEiR1f-NXxg1SXT2S8evhXh5qCnZVt-SFJpDzFKoYy7UExBvpJOINmZs>
4. <https://www.youtube.com/watch?v=GjxPpu207RM>
5. <https://www.youtube.com/watch?v=c5mLMw4U8og>
6. https://www.youtube.com/watch?v=eyE_exkRoI4

Capitolul 4

SPECIFICUL DEZVOLTĂRII COPILULUI DE VÂRSTĂ PREȘCOLARĂ

Unități de conținut:

1. Caracterizarea generală a vârstei preșcolare. Dezvoltarea anatomo-fiziologică
2. Dezvoltarea psihică a preșcolarului
3. Activitățile preșcolarului
4. Formarea și dezvoltarea personalității preșcolarului

Finalități:

În urma studierii acestui capitol, veți fi capabili:

- să realizați o descriere succintă a vârstei preșcolare;
- să identificați activitatea dominantă, neformațiunile psihice și situația socială a dezvoltării psihice a preșcolarului;
- să analizați dezvoltarea psihocognitivă a copilului de vârstă preșcolară;
- să caracterizați activitățile productive ale preșcolarului;
- să argumentați importanța jocului în formarea și dezvoltarea personalității preșcolarului.

Concepte-cheie: vârsta preșcolară, jocul, însușirea normelor etice de comportare, autoaprecierea, activitățile productive.

4.1. Caracterizarea generală a vârstei preșcolare. Dezvoltarea anatomo-fiziologică

Perioada preșcolară cuprinde vârsta de la 3 până la 6/7 ani. În literatura de specialitate, mai este numită și a doua copilărie (U.Șchiopu, E. Verza, 1995).

Expresia celor „7 ani de acasă”, pe care omul îi are sau nu-i are, reflectă tocmai importanța pe care această perioadă o are în evoluția

psihică a copilului, determină dezvoltarea bazelor personalității, dezvoltarea capacității de cunoaștere și a comunicării.

Integrarea copilului în colectivitate devine o condiție esențială a stimulării și folosirii optime a potențialului său. Grădinița devine astfel unul din factorii-cheie ai dezvoltării copilului în această perioadă de vârstă.

Copilul se descoperă din ce în ce mai mult pe sine, realizând că nu este identic cu ceilalți. Tot în această perioadă, conștientizează că propriile acțiuni (comportamente) produc anumite reacții în mediul lui de viață, apare o primă formă de responsabilitate. Tot ceea ce face, ce spune se realizează și se exprimă în *atitudini*. Copilul se joacă, participă la acțiunile celorlalți relaționând cu ei. Toate acestea îi produc copilului satisfacție, bucurii și trăiri intense pe plan afectiv. Lipsa grijilor, fericirea acestei perioade a condus la denumirea de „Vârsta de aur a copilăriei”.

Copilul se integrează tot mai activ în mediul social și cultural din care face parte, asimilând modele de viață și experiențe.

Activitatea primordială la această vârstă este jocul. Ea este orientată spre cunoașterea relațiilor interpersonale, deaceia în această perioadă se dezvoltă personalitatea copilului, în special necesitățile, trebuințele și motivele comportării.

Neoformațiunile psihice principale sunt:

1. Necesitatea în îndeplinirea unei activități sociale semnificative și apreciable.

De ex.: Îngrijirea de peștișori din acvariu și aprecierea de către adulți a acestui lucru.

2. Însușirea normelor etice de comportare (copilul învață ce e bine și ce e rău).

3. Autoaprecierea și conștiința de sine (copilul se apreciază pe sine și își dă seama tot mai mult de ceea ce face și ce vorbește).

Situația socială a dezvoltării psihice o constituie faptul că copilul începe să frecventeze o instituție nouă (grădinița) în care există și se desfășoară anumite activități (comunicarea, dezvoltarea vorbirii, calculul elementar, științe, muzică, dans, arte plastice, ed.fizică):

grădinița, educatorul nou, cerințele noi care sunt înaintate la această vârstă etc.

4.2. Dezvoltarea anatomo-fiziologică

Între 3-6/7 ani copilul crește în înălțime de la aproximativ 92 cm la 116 cm, iar în greutate de la 14 kg la 22 kg evoluția fiind dependentă atât de programul ereditar, cât și de alimentație, starea de sănătate, condițiile stimulative de mediu.

Creșterea și dezvoltarea sunt inegale pentru diferite părți ale corpului, de unde o oarecare disproporție între mărimea capului, care reprezintă 1/6 din corp la sfârșitul perioadei și membrele inferioare, relativ scurte, din care cauză copilul își pierde ușor echilibrul, cade deseori.

Continuă procesul de osificare, îndeosebi la nivelul vertebrelor. Crește rezistența generală a coloanei vertebrale, deși se poate deforma relativ ușor.

Și la nivelul sistemului muscular dezvoltarea este inegală, mușchii lungi ai membrelor superioare și inferioare cunosc un ritm mai intens de evoluție decât mușchii rotunzi, scurți, ceea ce explică preferința pentru alergare, lovire, aruncare, în raport cu desenul, scrisul, legatul șireturilor etc. Cu toate acestea, tonusul muscular este mai ridicat și unele mișcări pot fi coordonate cu plăcere. Este și motivul pentru care preșcolarul a fost numită „Vârsta grației”.

Glanda tiroidă și hipofiza își intensifică funcțiile, iar cea a timusului devine mai lentă.

Dezvoltarea structurală a scoarței cerebrale, în această perioadă, este legată de departajarea zonelor vorbirii și fixarea dominației asimetrice a uneia din cele două emisfere, de obicei stânga pentru dreptaci. Se diferențiază zona motrică de cea verbală, se schimbă raportul de forțe dintre sistemul nervos periferic și sistemul nervos central, cel din urmă dobândind un rol tot mai mare. Ca urmare a acestui fapt, crește posibilitatea de formare a reflexelor condiționate, de control al activității.

De asemenea, devin posibile anumite forme ale inhibiției condiționate.

4.3. Dezvoltarea psihică a preșcolarului

Dezvoltarea proceselor senzoriale

Preșcolăritatea aduce cu sine o extensie a spațiului de cunoaștere, prin trecerea de la cel familial la grădiniță, la locurile din fața casei, a cartierului, a magazinelor etc., spațiu ce îi va oferi și posibilitatea cunoașterii unor noi obiecte care îi vor trezi curiozitatea, care capătă un statut similar cu cel al jocului.

Particularitățile senzorialității:

- Sensibilitatea auditivă devine de două ori mai fină decât în stadiul anterior. Auzul muzical trebuie stimulat, preșcolarii sunt capabili nu numai să asculte, ci și să interpreteze.
- Sensibilitatea tactilă devine o sursă frecventă de informații care susține și completează văzul și auzul. Sub aspect verbal preșcolarii își însușesc cuvinte care exprimă calități ale obiectelor (e moale, e pufos, zgârie etc.).
- Se dezvoltă constantele perceptivă de formă, mărime, culoare, care se vor fixa prin verbalizare (dreapta, stânga etc.). Percepția mărimii obiectelor rămâne deocamdată imprecisă.
- Încep să învețe repere pentru identificarea zilelor săptămânii, a anotimpurilor, să se orienteze după ceas.
- Se dezvoltă spiritul de observație.

La 3 ani preșcolarul distinge spațiul casei, spațiul străzii, chiar poate raporta unul la celălalt.

Desenul copiilor reprezintă o abatere de la model. Copilul desenează ceea ce știe, nu ceea ce vede. În schimb, desenul lasă o impresie sinceră, expresivă, redă o percepție vie („realismul intelectual”).

Dezvoltarea gândirii

Gândirea copilului la această vârstă este strâns legată de dezvoltarea senzațiilor și percepțiilor. Gândirea copilului începe prin investigații practice asupra obiectelor și fenomenelor din jurul lui, bazându-se în continuare pe actul percepției (din acest motiv, se spune că la acest moment gândirea copilului este concretă).

Caracteristicile gândirii:

Gândirea concretă a copilului se deosebește foarte puțin de impresiile sale reale.

Odată cu folosirea cuvintelor, copilul devine capabil de *gândirea simbolică*. Folosindu-se de cuvinte ca simboluri ale obiectelor, fenomenelor, persoanelor, acțiunilor, copilul își dezvoltă abilitatea de a înțelege și a comunica. El are posibilitatea la această vârstă de a se juca „de-a școala”, „de-a mama”, dezvoltând astfel jocul imaginar în care cuvintele înlocuiesc situațiile concrete.

Piaget afirma că această abilitate a copilului de a se folosi de simboluri nu include abilitatea relaționării logice (de ex.: un copil la sfârșitul acestei perioade știe că $3+2=5$, dar nu realizează că $5-2=3$ – stadiul preoperațional al gândirii. Tot acum copilul respectă, prin gândirea sa, principiul conservării cantităților, a numărului. De ex.: dacă punem aceeași cantitate de apă în două pahare identice, iar după aceea unul din pahare este schimbat cu unul mai înalt, dar care are același volum, copilul va răspunde că, în cel mai înalt, se află o cantitate mai mare de apă. Dacă copilul este întrebat care șir are mai multe bile, el răspunde că în șirul mai lung:

000000 0 0 0 0 0 0
000000 000000

O altă caracteristică a gândirii este și caracterul ei *egocentric*. La această vârstă copilul își centrează gândirea asupra propriului ego.

Animismul gândirii, caracteristic acestei vârste, se remarcă prin aceea că tot ce îl înconjoară pe copil este însuflețit. Asemenea lui, animalele și obiectele pot vorbi, pot râde. Caracterul *magic* se manifestă prin aceea că adultul este văzut ca un magician care poate rezolva orice, pentru că doar văzând că apasă pe întrerupător se face lumină, pornind robinetul – curge apă, îl vindecă – când se simte prost.

Gândirea preșcolarului se desfășoară în contexte concrete răspunzând atât trebuințelor sale de adaptare, de depășire a obstacolelor, dar și dorinței de a afla ceea ce îl atrage. Astfel gândirea își menține *caracterul situativ*.

Gândirea este *preconceptuală* și *cvasiconceptuală*, întrucât operează cu noțiuni care nu sunt absolut individualizate, dar nici noțiuni generale (ex.: când pronunță cuvântul „mașină” nu se limitează numai

la mașina familiei sale, dar nici la noțiunea absolută prin care desemnează o anumită categorie de obiecte).

Gândirea este *ireversibilă* la vârsta dată, odată cu concepțiile empirice sau cu antrenarea acestor „structuri însulare” sau a zonelor de asimilare de maxim interes”(L.S. Vîgotski) progresează și operativitatea gândirii numai că operațiile sunt puternic impregnate de conținut concret, legate de percepție și de acțiune reală, slab schematizate, care încă nu pot surprinde invarianța sau reversibilitatea.

Este o gândire preoperațională pe baza căreia preșcolarul reușește să realizeze scrieri, clasificări (în sarcini simple) pe suportul unor criterii practice (formă, culoare, funcționalitate).

Astfel spre sfârșitul preșcolarității gândirea dobândește o operativitate generală nespecifică punând în evidență în cazul figurilor logice vehicularea unor operatori de bază.

Dorința de a sesiza relațiile este desprinsă și din frecvența întrebărilor „de ce”? alături de care apar întrebări referitoare la însușirile social-funcționale ale obiectelor de tipul „la ce folosesc?” sau „ce fac oamenii cu...?”.

„De ce”-urile ilustrează existența unei gândiri precauzale, aflată între cauza eficientă și cauza propriu-zisă. Este un nod de mediere a copilului care pentru el reprezintă o explicație finalizată, iar pentru adult doar una întâmplătoare.

Atenția. La începutul perioadei preșcolare atenția este provocată de interesele copilului față de obiectele din jur. Orice obiect nou ce apare în anturajul copilului, involuntar atrage atenția. Din această cauză, copilul rareori îndeplinește o activitate un timp mai îndelungat. La 4-5 ani se mărește considerabil volumul atenției – chiar și în situațiile dificile copilul poate acționa concomitent cu 2-3 obiecte. În perioada preșcolară se dezvoltă o însușire importantă a atenției – stabilitatea. Îndeplinirea acțiunilor în cadrul activității de joc și activităților productive necesită o concentrare mai îndelungată a atenției copilului față de însărcinări. O altă însușire a atenției, care se dezvoltă la preșcolar, este comutarea (transferul). La începutul vârstei preșcolare, copilul cu mare greu trece de la îndeplinirea unei activități la o altă activitate. Comutarea atenției se dezvoltă în procesul jocului pe roluri.

Modificarea de bază în dezvoltarea atenției preșcolarului este trecerea treptată de la atenția involuntară la cea voluntară. Caracterul voluntar al atenției se dezvoltă datorită activității omului matur, care îl include pe copil în noi tipuri de activitate, organizându-i și orientându-i atenția. În acest caz, se vorbește despre organizarea situativă a atenției voluntare. Există însă un alt mijloc, mai important de organizare a atenției voluntare – limbajul. Trebuie menționat faptul că pe parcursul perioadei preșcolare felul dominant rămâne atenția involuntară.

Memoria. La începutul vârstei preșcolare, memoria copilului are un caracter involuntar. Copiii reproduc materialul care se păstrează în memorie, fără anumite eforturi speciale din partea lor. Memoria preșcolarului are un caracter plastic. De aceea se memorează mai ușor materialul care trezește reprezentări plastice vii. Memorarea materialului are loc fără înaintarea scopului conștient de a memora. Pe parcursul vârstei școlare se dezvoltă un tip nou al memoriei – cel voluntar. Un stimulent puternic pentru dezvoltarea memoriei voluntare este jocul pe roluri. În pofda dezvoltării intense a memoriei voluntare, în perioada preșcolară de dezvoltare predomină memoria involuntară. Memorarea involuntară a materialului în procesul activității intelectuale este mult mai productivă decât memorarea voluntară a aceluiași material.

Imaginația. Factorul determinant al dezvoltării imaginației preșcolarului este jocul pe roluri. Anume în cadrul acestei activități sunt create posibilitățile necesare pentru dezvoltarea fanteziei și creației copilului. La început, în cadrul jocului, copilul substituie un obiect cu altul, mai apoi preșcolarul apare în diferite și numeroase roluri. Pentru organizarea jocului pe roluri, copilul trebuie să posede o fantezie bogată – el „intră” în rolul propus, își imaginează ce trebuie să facă personajul ales, planifică activitatea proprie pentru viitorul apropiat, își închipuie situația jocului și dezvoltarea de mai departe a subiectului. Imaginația preșcolarului este foarte bogată și emoțională. În jumătatea a doua a perioadei preșcolare, imaginația copilului se izolează de activitatea practică, devine independentă și începe anticiparea acestei activități. Imaginația reproductivă, posedând un caracter mai activ, reproduce tot mai deplin realitatea înconjurătoare. Imaginația producti-

vă, care apare și se dezvoltă în procesul jocului treptat, se manifestă și în activitatea productivă a preșcolarului. Acum copilul elaborează planurile primelor sale „creații”, încercările de acest gen trebuie să fie susținute de adult pentru dezvoltarea lor de mai departe. În dezvoltarea imaginației există și un pericol pentru copil. Uneori lumea reală este substituită de către preșcolari prin intermediul imaginației. Crearea acestei lumi în planul imaginației îi permite copilului realizarea tuturor intențiilor și poate duce la diferite neajunsuri în formarea personalității preșcolarului.

Dezvoltarea limbajului. Semnificative progrese sunt înregistrate în privința volumului vocabularului.

La 3 ani vocabularul conține maxim aproximativ 1000 de cuvinte, minim 400.

La 6 ani vocabularul conține maxim aproximativ 2500 de cuvinte, minim 1500.

La această vârstă raportul dintre vocabularul *pasiv* (cel înțeles) și cel *activ* (folosit) se modifică, astfel încât limbajul pasiv se apropie de cel activ ca valoare de comunicare. Dezvoltându-se concomitent cu gândirea, limbajul preșcolarului se îmbogățește foarte mult, devenind un instrument activ în relaționare.

Modul în care se dezvoltă limbajul este puternic influențat de mediul în care trăiește copilul, de cât de mult i se vorbește, de cât de mult este stimulat să folosească limbajul în comunicare. De aceea la această vârstă se remarcă diferențe între copii (dacă nu este stimulat corespunzător, copilul va vorbi mai târziu). Copilul educat corespunzător își însușește rapid cuvinte noi, folosește activ clișeele verbale ale adulților.

În jurul vârstei de 3 ani, vorbirea copilului se caracterizează printr-o expresivitate accentuată, prin bogăție, varietate, originalitate (utilizarea mijloacelor expresive, melodice ale limbii, ale intonației și ale mimicii). Vorbirea este încărcată de exclamații, repetiții, pronume demonstrative. Spre vârsta de 6 ani copilul se exprimă prin propoziții și fraze tot mai corecte gramatical, folosind epitete, comparații, verbe, adverbe. Toate au loc concomitent cu dezvoltarea pronunțării. Lim-

bajul dobândește capacitate generativă, copiii reușind să integreze un cuvânt nou însușit în numeroase alte combinații verbale (ex.: „am fulgilit”, „am împungit cu acul”).

În copilăria preșcolară se dezvoltă și funcțiile limbajului. Una din funcțiile de bază ale limbajului, care se dezvoltă în preșcolaritate, este funcția de comunicare. Această funcție este caracteristică și pentru copilăria precoce, însă comunicarea poartă acum un caracter situativ. Are loc trecerea treptată de la caracterul situativ la limbajul contextual, prin intermediul căreia copilul descrie diverse situații, întâmplări. La preșcolarul superior începe dezvoltarea limbajului explicativ. Dezvoltarea acestei funcții cere de la copil un nivel mai înalt de dezvoltare psihică, în cele din urmă fiind un stimulent puternic pentru această dezvoltare.

4.4. Activitățile preșcolarului

Jocul – activitate predominantă la vârsta preșcolară

Jocul este o formă de activism specifică pentru copii, în cadrul căreia principalul este respectarea rolurilor.

În activitatea de muncă omul produce bunuri materiale și spirituale. În cadrul învățării principalul este însușirea cunoștințelor, formarea deprinderilor și a abilităților, priceperilor. În joc principalul este respectarea rolului.

Jocul este o activitate care contribuie decisiv la formarea și dezvoltarea preșcolarului.

1. În joc copilul își satisface trebuințele de activitate comună.
2. În joc copiii reproduc activitatea de muncă a adulților și relațiile sociale dintre ei.
3. În joc copiii înțeleg că au anumite drepturi și obligații. De ex.: că vânzătorul trebuie să ofere marfa, iar cumpărătorul să achite.
4. Jocul îl organizează și îl disciplinează pe copil, îl învață să coordoneze relațiile și să colaboreze cu cei din jur.
5. Jocul îl face pe copil mai conștient de sine și de alții, dezvoltând astfel anumite calități de personalitate (respect, amabilitate).

6. În joc copilul înțelege mai repede posibilitățile substituiri obiectului real prin jucării sau alte obiecte.

De ex.: O pietricică este pâine, un bețișor – termometru.

7. În joc copilul înțelege și poate deveni singur substituentul altor oameni, altor ființe, altor obiecte. De ex.: el poate deveni învățător, medic, tată, mamă, vulpe, lup, mașină.

8. În joc copilul însușește funcția simbolică a obiectelor, fenomenelor. De ex.: un creion pentru el poate fi și un termometru pe care îl pune subsuoară și măsoară temperatura.

Însuși jocul devine pentru copil un simbol prin intermediul căruia copilul reprezintă viața și activitatea omului, animalelor.

Astfel, în joc se dezvoltă:

- Toate procesele psihice cognitive (senzația, percepția, memoria), afective (emoțiile, sentimentele, afectele, dispoziția, stresul), volitive (independența, îndrăzneala, curajul).
- Particularitățile individuale psihice (caracterul, aptitudinile).
- Personalitatea (interesele, aspirațiile, motivele, convingerile).
- Relațiile interpersonale (de comunicare, colaborare).
- Activitatea de muncă (îngrijirea de peștișori, ștersul prafului).
- Creativitatea (modelarea a ceva nou, original, frumos).

Deci în joc se dezvoltă totul. Renumitul pedagog A.S. Macarev menționa: așa cum este copilul în joc, așa va fi el în muncă când va crește mare.

Pe parcursul vârstei preșcolare jocul nu rămâne unul și același, ci evoluează, se dezvoltă. La 3-4 ani copilul se joacă izolat de restul copiilor, el este puțin emotiv, acțiunile sunt uniforme, iar conținutul jocului reprezintă o imitație a acțiunilor izolate ale adultului.

În calitate de material servesc obiectele reale din situația dată (scănelul, lingura, furculița).

La 6-7 ani copiii se joacă în comun, distribuind rolurile între ei și respectându-le strict, ei devin mai emotivi și se joacă pasionat, folosindu-se atât de obiectele reale din situația dată, cât și de jucării sau alte lucruri simbolice pentru ei. În procesul jocului pot apărea conflicte. Preșcolarii țin foarte mult la respectarea rolurilor și încălcarea lor duce la conflicte acute (certuri, izbiri).

Există multe și diverse teorii ale jocului.

Conform concepției biogenetice, jocul este înnăscut, deoarece după cum susțin ei jocul este și la animale, și la toate triburile, popoarele.

Conform concepției sociogenetice, jocul se datorează factorului social, educației, instruirii, culturii, obiceiurilor.

Concepția rezultantei conform căreia jocul este un rezultat al interacțiunii active multifactoriale, flexibile, permanente a individului (animalului, omului) cu mediul.

Activitățile productive ale preșcolarului

În perioada vârstei preșcolare, conform curriculei, copiii desfășoară multiple activități productive: desenul, modelajul, aplicația, construirea, munca. Acestea se numesc astfel, deoarece ca rezultat al lor copiii produc ceva: niște desene, aplicații, modelaje, construcții, șterg praful etc.

Inițial, la 3-4-5 anișori copiii sunt preocupați în special de procesul desfășurării acestor activități, mai târziu, la 5-6-7 ani ei se interesează și de rezultatul celor produse de ei.

De ex.: educatoarea organizează la sfârșitul acestor activități mici expoziții și analizează produsele acestor activități, dându-le o anumită apreciere, antrenând și copiii în exprimarea opiniei și în aprecierea muncii lor.

Desenele copiilor la vârsta preșcolară au specificul lor:

- Ei nu deosebesc uneori toate părțile constituente ale obiectului desenat. De ex.: desenează un om fără nas, gât.
- Desenele copiilor sunt disproporționate. De ex.: desenează capul mai mare ca trunchiul.
- Desenele sunt schematice. De ex.: ei conturează printr-o linie figura unui om, fără a o arăta în volum.
- Desenele preșcolarilor nu sunt bine încadrate în pagini. De ex.: ei desenează obiectul, în partea dreaptă a paginii, și nu la mijloc.
- După conținutul lor desenele copiilor sunt dintre cele mai diferite. De ex.: prin desen ei reflectă natura, sosirea păsărilor călătoare, jocul lor, relațiile cu cei din jur.

Desenele copiilor pot servi drept produse de studiere psihologică și deci ca metodă de cercetare științifică în psihologie.

De ex.: după culorile folosite putem trage concluzia despre dispoziția copilului, bunăoară dacă a folosit culorile deschise, înseamnă că dispoziția lui este bună, iar dacă culori întunecate, înseamnă că dispoziția lui nu este bună.

Modelajul la vârsta preșcolară. Copiii iubesc să lucreze cu plastilina și să modeleze diferite obiecte, ființe. De ex.: pot modela un ursuleț, un elefant, un om, o minge. În procesul modelării copiii își dezvoltă percepția tactilă, vizuală, imaginația, atenția, sentimentele estetice de frumos și altele.

Aplicația. Preșcolarii învață a face aplicații pe hârtie, pe materiale, din țesături. De ex.: cu ocazia mărtișorului, a zilei de 8 martie ei confecționează mărtișoare, felicitări. Aplicația contribuie la cunoașterea realității înconjurătoare, dat fiind faptul că pentru a face o aplicație copilul trebuie să cunoască materialul pe care urmează să facă aplicația, culorile care redau evenimentul, natura reprezentată.

Construirea. Preșcolarii construiesc multe și diferite lucruri din diferite materiale, dar și din piese special pregătite ca de exemplu „Lego”. În procesul construirii se dezvoltă mult creativitatea copilului, imaginația, gândirea, percepția spațială.

Munca. Copiii preșcolari, deși se joacă mai mult, totuși îndeplinesc anumite activități de muncă, precum ar fi: ștergerea prafului, aranjarea hainelor, îngrijirea de peștișori, mătură. Toate aceste activități constituie premisele de muncă ale adultului când va crește mare, de aceea este foarte important să-i obișnuim de mici cu activitățile elementare de muncă, care vor servi drept bază pentru formarea deprinderilor respective, obișnuințelor și a atitudinii conștiente față de muncă.

Datorită activităților productive (desenul, modelajul, aplicația) la preșcolari se dezvoltă toate procesele psihice cognitive (senzația, memoria, percepția, gândirea), se dezvoltă voința (independența, perseverența, fermitatea), se dezvoltă sentimentele, emoțiile (gustul estetic al frumosului, buna dispoziție), se dezvoltă aptitudinile (grafice, de

modelare, construire (se dezvoltă personalitatea copilului (interesele, aspirațiile, convingerile, concepția despre lume).

Se dezvoltă relațiile interpersonale dintre copii, se dezvoltă creativitatea copilului (originalitatea, flexibilitatea, fluiditatea, gândirea divergentă, inventivitatea). De aceea, educatorul, părinții vor avea grijă ca să organizeze corect și să dezvolte la copii aceste deprinderi: de a desena, modela, aplica, construi, munci.

Activitatea de învățare. Pe parcursul perioadei preșcolare, apare și se dezvoltă activitatea de învățare. Particularitatea de bază a acestei activități constă în scopul ei – însușirea noilor cunoștințe, priceperi și deprinderi. La sfârșitul perioadei date, învățarea devine un proces organizat ce se desfășoară sistematic cu copiii.

În grupele superioare de la grădiniță, copiii sunt pregătiți pentru instruirea în școală după anumite programe. Momentul de bază îl constituie formarea intereselor cognitive, care le trezesc copiilor dorința de a însuși permanent cunoștințe noi. Dezvoltarea de mai departe a activității de învățare are loc în perioada următoare, unde ea devine activitate predominantă și determină dezvoltarea psihică a copilului.

4.5. Formarea și dezvoltarea personalității preșcolarului

Psihologii consideră vârsta preșcolară drept început de cale spre o dezvoltare profundă și bogată a personalității omului.

Dezvoltarea personalității copilului decurge în două direcții principale:

- Copilul, în cadrul activității de joc, activităților productive în interacțiune cu omul matur, însușește treptat realitatea înconjurătoare. În același timp, copilul descoperă și locul, pe care îl ocupă el însuși în mulțimea de obiecte și relații. Evidențierea conștientă a poziției proprii în societate este un izvor de dezvoltare a noilor motive, care determină conduita copilului preșcolar.
- Dezvoltarea sentimentelor și a voinței copilului. Dezvoltarea în direcția dată asigură stabilitatea comportării, o independență relativă față de schimbarea condițiilor exterioare de viață.

Conform psihologului L.Bojovici (1986), factor principal al formării personalității copilului în perioada preșcolară de dezvoltare este omul matur. La vârsta preșcolară, la copil se manifestă o tendință foarte puternică, care constă în tendința de a fi acceptat de adulți. Această necesitate este atât de puternică, încât anume ea dirijează comportarea preșcolarului. Adultul, comportarea lui, relațiile cu alți oameni – iată etaloanele de bază pentru însușirea normelor morale. Copilul însușește viața omului matur și prin intermediul povestirilor, filmelor. În grupele de copii de la grădiniță preșcolarul se orientează la comportarea semenilor săi, care se bucură de popularitate și stimă. Pe parcursul vârstei intervin schimbări mari în nivelul îndeplinirii conștiente a regulilor de conduită. La sfârșitul perioadei date, copiii îndeplinesc conștient regulile de comportare, înțeleg necesitatea existenței lor.

O importanță deosebită în dezvoltarea personalității are comunicarea cu semenii. Anume în condițiile comunicării cu alți copii preșcolarul simte permanent necesitatea realizării în activitatea practică a normelor, regulilor însușite. În cadrul grupului, preșcolarul primește o apreciere a conduitei sale. La vârsta de 4-5 ani copilul se reține de la îndeplinirea acelor acțiuni care vor fi apreciate negativ de semenii săi.

La începutul perioadei, copilul acționează sub influența imboldurilor situative. Copilul nu este pe deplin conștient de propriile acțiuni. La sfârșitul perioadei, comportarea copilului este mult mai conștientă. Pot fi evidențiate motive care sunt prezente la copil pe parcursul întregii perioade: motive legate de interesul stabil față de viața omului matur, motivele de joc, care sunt legate de interesul copilului față de însăși activitatea de joc, motivele de stabilire și păstrare a relațiilor pozitive cu oamenii maturi și cu alți copii. În cadrul activității copilului, apar și noi grupe de motive, printre care o mare importanță au motivele cognitive.

Schimbările evidențiate în sfera motivațională constituie o direcție în dezvoltarea motivelor comportării.

O altă direcție este dezvoltarea structurii ierarhice a motivelor. Subordonarea motivelor este formațiunea psihologică nouă în personalitatea preșcolarului.

În copilăria preșcolară, se dezvoltă intens o latură centrală în cadrul personalității copilului – conștiința de sine. Premisele dezvoltării conștiinței de sine se formează în copilăria precoce. În dezvoltarea conștiinței de sine pe parcursul copilăriei preșcolare, se evidențiază autocunoașterea și autoaprecierea.

M. Lisina evidențiază doi factori de bază ce determină dezvoltarea conștiinței de sine:

1. Activitatea practică a copilului.
2. Interacțiunea și comunicarea cu oamenii maturi.

Cunoașterea de sine la vârsta preșcolară este determinată de experiența activității practice a copiilor, iar autoaprecierea este determinată de comunicarea copilului cu oamenii din jur. Pentru dezvoltarea cunoașterii de sine exacte, este necesară o interacțiune armonioasă a experienței individuale și aprecierii, pe care copilul o obține în cadrul comunicării cu oamenii maturi. Copilul de vârstă preșcolară este capabil să-și aprecieze singur propriile neajunsuri și calitățile pozitive pe care le posedă (M. Lisina, 1983).

Activități de învățare:

1. Realizați o caracterizare generală a vârstei preșcolare.
2. Analizați neformațiunile psihice ale preșcolarului.
3. Care sunt argumentele ce demonstrează că preșcolaritatea este „vârsta grației” și „vârsta de aur a copilăriei”?
4. Ilustrați prin exemple următoarele caracteristici psihice ale vârstei preșcolare: animismul gândirii, realismul intelectual, dezvoltarea constantelor perceptive, dezvoltarea spiritului de observație, gândirea simbolică, plasticitatea memoriei.
5. Prezentați avantajele jocului pe roluri în dezvoltarea psihică a preșcolarului.
6. Identificați factorii care influențează dezvoltarea limbajului la preșcolari.
7. Propuneți modalități de dezvoltare a senzorialității la copiii de vârstă preșcolară.
8. Elaborați recomandări pentru eficientizarea adaptării

- preșcolarului în instituțiile de învățământ preșcolar.
9. Enumerați funcțiile de bază ale limbajului care se dezvoltă în preșcolaritate.
 10. Comentați afirmația lui W. Shakespeare: „Pentru copil viața este un joc.”
 11. Dați exemple de activități productive la diferite subetape ale preșcolarității.
 12. Enumerați principalele motive care se dezvoltă la preșcolar.
 13. Analizați factorii care determină dezvoltarea conștiinței de sine la copiii de vârstă preșcolară.

Surse suplimentare:

1. <http://www.umfcv.ro/files/c/u/Curs%205%20si%206%20-%20Psihologia%20dezvoltarii.pdf>
2. http://ise.md/uploads/files/1577221933_pregatirea_copiilor_pentru_debutul_scolar_in_institutia_de_educatie_timpurie.pdf
3. <https://sanoteca.md/pacienti/sfaturi-pentru-m%C4%83mici/cum-preg%C4%83tim-copiii-pentru-%C8%99coal%C4%83-prima-zi-de-%C8%99coal%C4%83-organizare-stres>
4. <http://www.parintibuni.ro/index.php/Scolari-mici/dezvoltarea-adevata-a-copilului-pentru-mersul-la-scoala.html>
5. https://www.youtube.com/watch?v=oSwEQib_cWM

Capitolul 5

CARACTERISTICA CREȘTERII ȘI DEZVOLTĂRII ȘCOLARULUI MIC

Unități de conținut:

1. Particularitățile anatomo-fiziologice și neoformațiunile psihice la elevii mici
2. Dezvoltarea proceselor psihice la elevul mic
3. Învățarea – activitate dominantă la vârsta școlară mică
4. Formarea și dezvoltarea personalității și a sferei emoțional-volitivă a elevului de vârstă școlară mică

Finalități:

În urma studierii acestui capitol, veți fi capabili:

- să identificați particularitățile anatomo-fiziologice ale elevului de vârstă școlară mică;
- să caracterizați neoformațiunile psihice ale elevului de vârstă școlară mică prin comparație cu neoformațiunile psihice ale preșcolarului;
- să analizați dezvoltarea proceselor psihice ale elevilor de vârstă școlară mică;
- să descrieți particularitățile instruirii școlare;
- să identificați motivele care determină activitatea de învățare și importanța acestora în formarea și dezvoltarea elevului de vârstă școlară mică;
- să estimați rolul emoțiilor și al voinței în formarea personalității elevului mic.

Concepte-cheie: vârsta școlară mică, statutul de elev, învățarea școlară, reflexie, caracterul voluntar al proceselor psihice, motivele învățării.

5.1. Particularitățile anatomo-fiziologice și neoformațiunile psihice la elevii mici

Înainte de a începe școala, este bine ca elevii clasei I să fie controlați în ceea ce privește pregătirea lor psihologică pentru intrarea în școală și pentru a stabili astfel nivelul inițial (actual după Vîgotski), ca apoi să putem compara, stabili care este nivelul proximal (zona proximală) în dezvoltarea lor psihică.

La vârsta de 7 ani are loc o schimbare bruscă în dezvoltarea anatomo-fiziologică a copilului. Masa creierului la această vârstă constituie 90% din masa creierului adultului, impulsurile nervoase circulă mai ușor prin neuroni decât la vârsta preșcolară, legăturile nervoase temporare se formează mai rapid și se consolidează mai mult decât la preșcolari, este mai dezvoltat și sistemul II de semnalizare, adică semnalizarea prin cuvânt. Sistemul osos muscular devine mai rezistent. Sunt mai dezvoltați analizatorii vizuali, auditivi, olfactivi, cutanați. Toate acestea constituie niște premise potrivite pentru trecerea de la activitatea de joc la cea de învățare. Desigur, aceasta trebuie realizată treptat îmbinând armonios jocul cu învățătura, și invers, în special în cl.I.

Concomitent se observă și unele dificultăți în ceea ce privește adaptarea copiilor la condițiile școlare noi. Vederea obosește repede, de aceea nu trebuie supraîncărcați. Șira spinării este fragilă și ușor se poate încovoia, căpătând scolioză. Sistemul nervos obosește repede, de aceea trebuie să-i protejăm de surmenaj, apatie după care poate urma depresia, apoi îmbolnăvirea psihică. Astfel, învățătorul, părinții se vor strădui să respecte strict regimul de muncă și odihnă al elevului.

În general însă, la vârsta de 7 ani, copiii pot să înceapă în mod elementar învățarea științei de carte.

Intrarea în școală însă schimbă din rădăcină **situația socială a dezvoltării copilului**. El vine într-o instituție nouă, care constituie o treaptă nouă în ierarhia socială, el capătă un statut nou – cel de elev – care are anumite drepturi și obligații. Față de el sunt înaintate anumite cerințe în conformitate cu curriculumul pentru învățământul primar.

Societatea, școala, părinții – toți își schimbă atitudinea față de el. La rândul său, copilul nimerește printre oameni noi (elevi, învățător, director, părinți). Toate aceste schimbări luate în ansamblu determină starea psihologică a elevului din cl.I, atitudinea lui față de rolul nou pe care îl îndeplinește, dar și a celor din jur față de el.

Școala este în același timp o bucurie, dar și o îngrijorare, o piatră de încercare.

Din punct de vedere psihologic, odată cu intrarea copilului în școală, se produc anumite schimbări, apar niște formațiuni psihice noi:

- Caracterul voluntar al proceselor psihice.
- Autocontrolul.
- Planul intern de acțiuni psihice.
- Elemente de gândire abstractă.
- Reflexia.

1. Caracterul voluntar: aceasta înseamnă că la vârsta școlară mică procesele psihice capătă treptat un caracter intenționat (cu un scop anume) și volitiv (depunând eforturi de voință). Aceasta are loc pe parcursul întregii perioade a școlarității.

2. Autocontrolul: elevul mic învață treptat a-și controla acele însărcinări pe care le formulează învățătorul, părinții, cât și stările sale afective, echilibrul afectiv, gândurile sale în vederea îndeplinirii lor.

3. Planul intern de acțiuni psihice în vârsta școlară mică. Datorită mării arsenalului de reprezentări, copilul operează tot mai mult nu numai cu obiectele concrete, dar și cu imaginile despre ele (reprezentările). Aceasta îi permite treptat să acționeze în gând și astfel să-și dezvolte planul intern de operații intelectuale.

4. Elemente de gândire abstractă. Datorită operării cu reprezentările despre obiecte, fenomene, elevii mici treptat încep a opera și cu noțiunile, judecățile, raționamentele teoretice și astfel trec la gândirea abstractă.

De ex.: La matematică rezolvă exerciții cu necunoscute: $4+x=9$.

5. Reflexia. Este capacitatea copilului de a se autoanaliza, de a se autocunoaște și de a se aprecia pe sine ca și cum din exterior, dintr-o

parte. Reflexia îi permite copilului să fie critic față de alții și față de sine și să se aprecieze la justa valoare, să fie obiectiv în cunoștințele pe care le însușește, în aprecierile pe care le face învățătorul, părinții, în nota pe care o ia etc.

5.2. Dezvoltarea proceselor psihice la elevul mic

Percepția – este un proces psihic cognitiv, acesta constă în reflectarea obiectului sau fenomenului în totalitatea însușirilor lui prin influența lor nemijlocită asupra organelor de simț.

Se deosebesc următoarele particularități ale percepției elevilor mici:

1. Percepția poartă un caracter involuntar, în special la elevii cl. I-II.

De ex.: ei percep ceea ce este colorat, viu, dinamic, nou, contrastant, scăpărător. Cum spunea Piaget: ei se află în prizonieratul ademenirilor perceptiv.

2. Percepția elevilor mici nu este amplă, deplină, consecutivă.

De ex.: În timpul citirii ei scapă unele litere, sar peste un cuvânt, deplasează rândurile.

3. Elevii mici percep mai mult ceea ce se evidențiază pe fondul celorlalte obiecte, neținând cont de ceea ce este principal în obiectul dat.

De ex.: La o lecție de desen, învățătorul le-a demonstrat elevilor cl. I *ulciorul colorat*, le-a explicat forma lui, cum se desenează pe etape, apoi le-a propus să-l deseneze. Rezultatul: copiii au desenat ulcioare de diferite forme, dar colorate frumos.

4. Elevii mici (cl. I-II) încă nu diferențiază bine particularitățile obiectelor, fenomenelor, așa încât comit greșeli în percepția și scrierea cifrelor, literelor, în citirea lor.

De ex.: E-I; 9-6; 6-9.

5. Elevii cl. I-II, pronunțând cuvântul care reprezintă obiectul perceput, parcă nu mai văd în continuare acest obiect, luându-și grija de

el, dispărând din câmpul optic, trecând la percepția altui obiect. Elevii cl. III-IV, percepând obiectul dat, îl conștientizează și îl pronunță în corespundere cu el, continuând să persiste în câmpul optic.

Concluzie pedagogică: Învățătorul trebuie să țină cont că elevii cl. I-II trec repede de la percepția și denumirea unui obiect la percepția altui obiect, de aceea va trebui de insistat ca ei să se concentreze asupra obiectului perceput atât timp cât este nevoie.

6. Uneori elevii mici percep unele obiecte mai mult ca formă, altele mai mult ca culoare.

De ex.: pentru ei o căsuță mai mult înseamnă forma, iar un steaguleț – culoarea.

7. Elevii cl. I-II percep și denumesc greu obiectele stereo: cilindrul, conul, sfera. În acest caz, ei recurg la anumite comparații cu obiectele cunoscute. Cilindrul – cu un pahar, conul – cu un brăduț, colibă, sfera – cu o minge.

8. Elevii mici nu pot recunoaște figura, dacă aceasta este situată puțin altfel, sub un alt unghi de vedere.

De ex.: cartea o percep când este desfăcută. Linia o percep ca fiind dreaptă, dacă aceasta este orizontală, dar dacă este verticală sau oblică ei nu o mai percep ca linie dreaptă.

9. Elevii mici percep în mod deosebit tablourile demonstrate. Este constatat că până la vârsta de 5-6 ani copiii enumeră obiectele văzute în tablou.

De ex.: privind tabloul respectiv, ei răspund: o școală, copaci, copii. Elevii mici nu numai enumeră obiectele din tablou, dar și le descriu.

De ex.: școala este mare, copacii sunt verzi, păsările zboară.

După 11 ani elevii nu numai că numesc, descriu, dar și interpretează obiectele.

De ex.: școala este mare pentru că în ea să învețe toți copiii.

Așadar, pentru elevii mici este caracteristică enumerarea și descrierea obiectelor din tablou.

10. Elevii mici întâmpină mari dificultăți în percepția timpului, deoarece acesta este abstract și nu poate fi perceput direct ca celelalte obiecte. Elevii percep greu deceniul, secolul, mileniul. De aceea în

formarea noțiunilor de timp va trebui de făcut anumite comparații cu obiecte, fenomene vii.

De ex.: Deceniul – un elev care are 10 ani; secolul – un bătrân; mileniul – 10 bătrâni.

Obiectele din muzeu pot contribui la formarea percepției timpului.

Intervalele mici de timp (un minut) elevii mici le subapreciază, părându-le că trec foarte repede, intervalele mai mari (10-15min) – foarte greu, adică le supraapreciază.

Concluzie: La vârsta școlară mică e necesar de creat astfel de condiții ca tot ce este posibil de văzut copiii să vadă, de auzit – să audă, de gustat – să guste. Aceasta este ceea ce Ian Amos Comenius numea „Regula de aur a didacticii”.

Reprezentările. Venind la școală, copilul posedă numeroase reprezentări despre lucrurile și fenomenele mediului social, natural în care trăiește, și anume, despre obiectele de uz casnic, despre fructe, pomi, animale, plante, oameni care îl înconjoară, acțiunile și activitățile lor. Cu toate acestea, imaginile lui sunt încă destul de confuze, slab sistematizate. În timpul învățării, reprezentările suportă modificări esențiale, atât în ceea ce privește sfera și conținutul, cât și modul de a se produce și a funcționa.

La vârsta școlară mică, reprezentarea capătă noi caracteristici. Devine posibilă folosirea liberă a închipuirilor în desene, lecturi, povestiri. Copilul reușește să descompună imaginea în părți componente, în elemente și caracteristici cu care poate opera independent. El le asociază în diferite combinații, creează noi imagini. Reprezentarea va servi la realizarea cu succes a proceselor imaginației, gândirii, a diferitelor forme de activitate creatoare.

Datorită activităților instructive, reprezentările micului școlar treptat se eliberează de caracterul lor difuz, nediferențiat, devenind mai precise, mai clare, mai sistematice, mai coerente.

În această perioadă, reprezentările sporesc în volum. Apar noi reprezentări, spre exemplu, istorice, geografice, topografice etc., care denotă capacitatea copilului de a se încadra în activitatea cotidiană.

Imaginile încep să ocupe un loc important, deoarece elevul face apel la intuiție.

Atenția. Pe parcursul vârstei școlare mici, are loc stabilirea echilibrului dintre atenția involuntară și cea voluntară. Dacă la începutul perioadei școlare la elevi predomină atenția involuntară, baza fiziologică a căreia este reflexul de orientare, atunci către vârsta de 10-11 ani acest fenomen psihic devine din ce în ce mai mult supus voinței copilului și dominantă devine atenția voluntară.

La început elevii mici reacționează la tot ce este nou și neobișnuit. Ei sunt atenți numai la informația ce-i interesează, ce corespunde trebuințelor lor, ce este expusă simplu, accesibil, clar și nu le cere efort mintal pentru a fi înțeleasă. Odată cu complicarea vieții și activității elevilor de vârstă mică, a sarcinilor înaintate de către adulți, apare și atenția voluntară. Dezvoltarea ei decurge cu succes mai ales atunci când părinții și învățătorii îi învață pe copii să lucreze conform scopului înaintat. Pentru aceasta maturii mai întâi singuri pun în fața copilului un scop și participă la realizarea lui, iar mai apoi școlarul singur își înaintează scopul și se conduce de el în activitatea sa.

Nivelul de dezvoltare al atenției voluntare a elevului mic este direct proporțional nivelului responsabilității lui. Cu cât responsabilitatea și conștiinciozitatea copilului este mai înaltă, cu atât el va fi mai apt să manifeste atenție voluntară la îndeplinirea sarcinilor propuse, chiar dacă acestea i se par neinteresante, dar necesare.

În primii ani de școală, se produc schimbări și la *particularitățile atenției*.

Mai întâi, se mărește simțitor volumul atenției. Spre sfârșitul vârstei școlare mici, copiii pot include în câmpul atenției un număr mai mare de obiecte, dar totuși volumul atenției la copii este mai mic decât la adult:

- 5-7 ani: volumul atenției este 2-4 unități;
- 8-9 ani: volumul atenției este 2-5 unități;
- 10-11 an: volumul atenției este 3-6 unități.

Volumul atenției se schimbă nu numai din punct de vedere cantitativ, dar și calitativ: școlarii de 9-11 ani pot nu numai să numească un

număr mare de obiecte percepute, dar și să le descrie, să le caracterizeze detaliat. Acest fapt vorbește despre aceea că la ei se dezvoltă intens spiritul de observație.

Se dezvoltă de asemenea aptitudinea de a-și repartiza atenția: copilul își distribuie atenția nu numai asupra citirii corecte a silabelor și cuvintelor, dar și asupra sensului celor citite. Datorită dezvoltării acestei particularități, datorită formării și consolidării deprinderilor de a citi, a scrie și socoti spre sfârșitul vârstei date copilul poate îndeplini concomitent câteva activități. De ex.: poate scrie dictări, poate confecționa ceva în timp ce învățătorul dă anumite explicații.

O altă particularitate a atenției este stabilitatea. Spre deosebire de preșcolari, elevul mic poate fi atent un timp mai îndelungat. Totuși echilibrul proceselor de excitație și inhibiție și caracterul voluntar al atenției elevului de vârstă școlară mică sunt relative, pe cale de dezvoltare și lasă mult de dorit. Același lucru îl putem spune și despre aptitudinea copilului de 6-11 ani de a-și transfera atenția de la un obiect la altul.

Pentru ca particularitățile atenției să atingă un nivel nou de dezvoltare și să contribuie la însușirea productivă a cunoștințelor, activitatea de învățare a elevilor mici trebuie să fie organizată, în așa fel încât ea să corespundă anumitor cerințe. În primul rând, fiecare copil trebuie să fie încadrat la lecție în activitate. Psihologul N. Dobrînin menționa că atenția elevilor este concentrată numai atunci când activitatea lor cere atenție maximă, efort fizic și intelectual. Tot el mai sublinia că atenția elevilor depinde, totodată, de accesibilitatea materialului și a sarcinii înaintate. Dacă elevul simte că i se propune să facă ceva ce este peste puterile sale, el pierde interesul față de propunerea adultului și-și susține atenția de la ea.

Atenția este strâns legată de emoțiile și sentimentele omului, de interesele și trebuințele lui. Elevul va fi mai concentrat, atunci când materialul propus spre însușire va trezi copilului trăiri puternice, va satisface trebuințele lor și va corespunde intereselor cognitive. Deosebit de atenți devin elevii de vârstă școlară mică, atunci când li se propune o activitate creatoare, deoarece ea include gândirea, imaginația, sentimentele și voința.

Memoria. La elevii mici, după cum menționează cercetările psihologilor și observările învățătorilor, predomină memoria involuntară. Ei memorează ușor ceea ce le trezește interes și le provoacă emoții puternice: povestirile interesante, poveștile, cântecele ce i-au impresionat. Memoria involuntară a elevilor mici se deosebește de cea a preșcolarilor atât cantitativ, cât și calitativ. Investigațiile psihologului P. Zincenko au dovedit că copiii de 4-5 ani memorează involuntar 8-9 imagini ale obiectelor din 15 propuse, pe când cei de vârstă școlară mică rețin deja 13. Cu vârsta, memoria involuntară devine și mai conștientă. Școlarii de vârstă mică memorează mai productiv cuvinte înțelese decât cele neclare.

Vârsta școlară înaintează cerințe destul de mari față de copil. Ele se răsfrâng și asupra memoriei. Elevul trebuie să memoreze regulile de comportare, temele date pentru acasă, să reproducă la lecție cele învățate anterior. Toate acestea îi dezvoltă memoria voluntară. La etapele inițiale, copiii folosesc cea mai simplă cale – repetă materialul de mai multe ori. Dacă și se fac unele încercări de a împărți materialul în părți componente, acest lucru totuși nu este făcut conștient, deoarece textul e divizat întâmplător, fără a se ține cont de unitățile de sens.

Autocontrolul de asemenea lipsește. Școlarul de 6/7 ani nu-și verifică calitatea memorării prin reproducere, ci repetă materialul de atâtea ori de câte i-a spus învățătorul. De aceea e necesar ca învățătorul să-i instruiască pe copii de la bun început să memoreze rațional materialul.

În clasele a II-a și a III-a corelația dintre memoria voluntară și cea involuntară se schimbă în favoarea celei dintâi. Devine mai dezvoltată către sfârșitul vârstei școlare mici și memoria auditivă în comparație cu cea vizuală. Învățătorul, totodată, trebuie să apeleze în activitatea instructivă la toate felurile de memorie. Aceasta îi va feri pe elevii mici de surmenaj.

Referindu-ne la un alt proces al memorării – la reproducere – ținem să menționăm că elevii mici recurg la el, atunci când învață ceva pe de rost. E semnificativ faptul că ei îl efectuează permanent uitându-se în text și foarte rar încearcă să-și reamintească cele uitate. Reamintirea le

cere o încordare și de aceea ei preferă calea cea mai ușoară. K. Ușinski scria că reamintirea este o muncă grea, cu care trebuie să-i deprindem pe copii treptat. Învățătorul nu trebuie să se grăbească și să-i șoptească elevului ceea ce el nu-și poate reaminti. Dacă școlarul va depune un efort și-și va reaminti singur, această informație utilă se va întâmpla mai bine în memorie și la reproducerea repetată el nu va întâlni greutate.

Psihologul rus S. Rubinștein menționează că elevii mici reproduc mai bine materialul numai după ce trece un anumit timp. În acest răstimp, informația se conștientizează și la reproducerea ei are loc fenomenul, numit reminiscență. Din punct de vedere fiziologic, în cazul dat dispăre inducția negativă, ce apare în procesul memorării și inhibiția cauzată de dorința aprigă de a reproduce întocmai materialul memorat.

Pe parcursul întregii vârste școlare mici, elevii au nevoie ca activitatea lor privind memorarea să fie orientată de învățător.

Gândirea. După cum menționa L.S. Vîgotski (2003), dacă percepția și memoria la intrarea în școală au parcurs deja o cale bună de dezvoltare, apoi dezvoltarea intensă a gândirii are loc anume la această vârstă, datorită instruirii școlare. Dezvoltarea gândirii contribuie la schimbarea caracterului celorlalte procese cognitive, reglatorii cum sunt percepția, memoria, atenția, imaginația, transformându-le în procese regulate volitiv.

Felul predominant al gândirii elevului mic este cel intuitiv-imaginativ. Aceasta este o gândire în care rezolvarea problemelor intelectuale are loc în urma acțiunilor interne cu imaginile.

Gândirea copilului la începutul instruirii școlare se caracterizează prin egocentrism. În gândirea copilului predomină logica percepției (volumul, greutatea, forma). Dezvoltarea intelectuală la elevul mic are loc în două direcții opuse: spre mai concret și spre mai abstract.

În procesul instruirii școlare, elevii mici însușesc noțiuni științifice. Însușirea noțiunilor este în legătură cu activitatea intelectuală complexă.

Gândirea școlarul mic utilizează noțiuni, judecăți, raționamente. Abilitățile dobândite în domeniul raționamentului determină progresele reversibilității în gândire. O mulțime de studii pledează pen-

tru solicitarea precoce a gândirii copilului, în scopul stimulării ei (L.S. Vigotski (2003), J.Piaget (1965; 1970), Dj.Bruner (1973), D.B. Elkonin (1989) ș.a.

Potențialul intelectual în timpul miciei școlarității face progrese semnificative, mărindu-se la sfârșitul perioadei de două-trei ori.

Imaginația. La vârsta școlară mică, copilul poate crea în imaginația sa diverse situații. Activitatea instructivă stimulează elevul mic la acțiuni volitive ale imaginației. Din cercetările lui J. Piaget s-a constatat că imaginația la 6-7 ani suportă o geneză asemănătoare operațiilor intelectuale.

La început imaginația se reduce la reproducerea internă a stărilor perceperilor, este statică. Pe măsura dezvoltării copilului, imaginația devine mai mobilă și mai flexibilă, capabilă de anticiparea momentelor succesive în transformarea posibilă a unei stări în alta (volumul).

La vârsta de 7-11 ani, copilul se poate afla în dependență de imaginile imaginației, dar el poate, depunând efort, să dirijeze manifestarea și dezvoltarea lor sau să le stopeze în funcție de voința proprie.

Particularitatea imaginației copilului constă în aceea că elevul mic poate să dirijeze imaginile vizuale și să le păstreze în memoria sa pe tot parcursul vieții sale. Imaginația influențează dezvoltarea reflexiei, personalitatea, relațiile cu alții.

Limbajul. La intrarea copilului în școală, el dispune de un vocabular de 3000-3500 de cuvinte și stăpânește în mod practic regulile de folosire corectă a cuvintelor în vorbire.

Pe parcursul vârstei școlare mici, se dezvoltă atât limbajul oral, cât și cel scris. Tot acum se formează capacitatea de citit-scris și aceasta impulsionează progresele limbajului. Lecturile literare fac să crească posibilitățile de exprimare corectă. Se însușește fondul principal de cuvinte al limbii materne, care ajunge să numere spre sfârșitul miciei școlarității aproape 5000 de cuvinte, dintre care tot mai multe pătrund în limbajul activ al copilului.

Dezvoltarea limbajului se face în contextul activităților de muncă, de desen, la educația fizică, la orele de istorie etc. Copiii se obișnuiesc ca, prin limbaj, să-și planifice activitatea, să exprime acțiunile ce le

au de făcut, ordinea în care vor lucra. Toate acestea vor influența nu numai asupra perfecționării conduitei verbale, ci și asupra dezvoltării intelectuale, contribuind la formarea capacității elevilor de a raționa, de a argumenta și demonstra.

La vârsta școlară mică pot apărea și unele erori de pronunție și scriere, uneori ușoare (trecătoare), care pot fi înlăturate cu timpul prin munca de predare-învățare; altele, mai complicate, căpătând aspectul de tulburări care afectează profund conduita verbală a copilului. Printre acestea sunt de menționat dislalia (deformarea pronunției), bâlbâiala (alterarea ritmului de vorbire și a fluenței), disgrafia (alterarea limbajului scris), dislexia (afectarea activității de citire).

5.3. Învățarea – activitate dominantă la vârsta școlară mică

Activitatea dominantă a elevului de vârstă școlară mică este învățarea. Activitatea de învățare îl plasează pe elev într-o poziție total nouă. După psihologul D.Elkonin, rezultatul activității de învățare este schimbarea elevului, dezvoltarea noilor lui aptitudini, însușirea de către el a noilor mijloace de operare cu noțiunile științifice.

Vârsta școlară mică este perioada în care rolul predominant revine învățării.

Particularitățile instruirii școlare, după Elkonin, sunt următoarele:

1. Una din contradicțiile specifice activității de învățare constă în aceea că fiind socială după conținut, sens, forma realizării, ea în același timp este individuală după rezultat.

2. A doua particularitate a învățării școlare constă în aceea că ea cere îndeplinirea obligatorie a unui șir de reguli identice pentru toți, cărora trebuie să se supună comportamentul elevului pe perioada aflării la școală. O mare parte din reguli sunt orientate la asigurarea productivității muncii și a productivității clasei, dar și a fiecărui elev. Unele reguli au scopul de a regla relațiile dintre elevi și elev-profesor. Respectarea regulilor necesită, pe de o parte, de la copil priceperea de

a regla comportamentul său și, pe de alta, formează modurile mai superioare de reglare voluntară a comportării în corespundere cu regulile prescrise întregului colectiv.

3. A treia particularitate constă în aceea că se începe studiul științelor. Studiul științelor reprezintă cunoașterea lumii obiective, a lumii reale. Noțiunile științifice reprezintă un sistem și ele nu trebuie învățate într-o succesiune întâmplătoare.

4. A patra particularitate constă în aceea că, cu trecerea la instruire, copilul trebuie radical să-și schimbe întreg sistemul de relații cu învățătorul. La aceste mijloace se referă abilitățile de a percepe corect modelul acțiunilor demonstrate de învățători în timpul explicării, de a interpreta adecvat aprecierile pe care le face învățătorul.

Structura activității de învățare. Învățarea este un tip special al activității umane. Ca și orice activitate, ea are structura sa. D. Elkonin și V. Davîdov evidențiază în structura activității de învățare următoarele elemente structurale:

- *Sarcina de învățare* – îi permite elevului să însușească căile, procedeele generalizate de rezolvare a unui anumit fel de probleme: să învețe pe de rost o poezie, să facă analiza morfologică a cuvântului, să confecționeze o cutie pentru jucării, să rezolve probleme matematice etc. Înainte de toate, învățătorul explică elevilor motivul îndeplinirii sarcinii date (de ce), pe urmă le demonstrează modelul rezolvării ei. Aceasta face activitatea copilului să fie conștientă. Cunoașterea motivului îl ajută pe elev să-și regleze acțiunile, să le supună scopului pus în fața lui. La început elevul mult timp se antrenează, se învață să rezolve diverse probleme, astfel el reproduce de nenumărate ori modelul rezolvării lor, împreună cu învățătorul evidențiază căile generale de rezolvare a acestor probleme, iar apoi le folosește în mod independent în diferite situații de viață.

- *Acțiunea de învățare.* Însușirea conștientă a căilor de rezolvare a diferitelor sarcini e posibilă, atunci când elevul nu repetă mecanic modelul rezolvării problemei, ci îndeplinește diferite acțiuni de învățare, care constau dintr-un șir de operații de învățare. Pentru a însuși, de exemplu, noțiunile gramaticale ce se referă la structura cuvântului și

pentru a face corect analiza lui morfologică, elevul trebuie să se învețe să înfăptuiască următoarele acțiuni: să schimbe cuvântul în așa fel, încât să obțină noi variante ale lui, adică să obțină cuvinte înrudite (gheață, ghețuș, ghețarie, înghețat); să compare cuvântul inițial cu cele noi și să evidențieze morfemele; să observe însemnătatea morfemelor și să stabilească legătura dintre conținutul și forma cuvântului. Cercetările realizate de către S. Juikov, au arătat că însușirea insuficientă a acestor acțiuni creează dificultăți la însușirea limbii materne. Bineînțeles, însușirea și efectuarea acțiunilor de învățare la început încetinește procesul instructiv, dar la etapele următoare ele recuperează această stopare, făcând însușirea mai conștientizată. E știut că elevul claselor primare are o memorie foarte bună și el nu atât însușește materialul, cât îl memorează.

- *Acțiunea de autocontrol* – este o comparare, o confruntare a acțiunilor proprii cu modelul propus de către învățător. Ca această comparare să nu se formeze stihinic, pe calea probelor și greșelilor, elevul trebuie învățat să-și verifice nu numai rezultatul final, ci să-și confrunte și să-și corecteze toate acțiunile, activitatea în întregime (controlul curent). Pe lângă controlul curent, e necesar a dezvolta și controlul de perspectivă, adică corectarea anticipată a activității. E clar că la prima etapă controlul e înfăptuit de către pedagog, care analizează rezultatele acțiunilor elevilor: „Iată litera aceasta n-ai scris-o corect. Uite, aici n-ai rotunjit-o bine, iar aici nu te-ai urcat până la linie”. Cu timpul însă elevii singuri își găsesc greșelile în acțiunile lor și le înlătură.

- *Acțiunea de autoapreciere*. În paralel cu autocontrolul, are loc și aprecierea de către elev a activității sale la diverse etape de înfăptuire a ei. Funcția principală a autoaprecierii constă în reglarea activității. Se evidențiază două feluri de autoapreciere: retrospectivă și de pronosticare. Autoaprecierea retrospectivă are loc, atunci când școlarul își apreciază rezultatul activității sale. Autoaprecierea de pronosticare reprezintă aprecierea posibilităților proprii, în cazul dat copilul compară condițiile problemei, sarcina înaintată cu experiența proprie. Această autoapreciere se bazează pe reflexie, adică pe abilitatea de a

analiza și compara situația și posibilitățile proprii, abilitate ce apare ca o formațiune psihologică nouă la această vârstă. Autoaprecierea are o influență pozitivă asupra reușitei, atitudinii elevului față de învățare și asupra întregului proces de dezvoltare a personalității elevului de vârstă mică.

În concluzie, putem menționa faptul că activitatea de învățare este foarte complicată și ea nu se formează de la sine. Însușirea tuturor elementelor activității de învățare are loc sub conducerea nemijlocită a pedagogului. Copilul, venit la școală, deocamdată nu poate să învețe. Sarcina învățătorului e de a-l învăța să învețe, de a-l ajuta să însușească chiar din clasa I această activitate deloc ușoară, dat fiind că vârsta de 6-7 până la 10 ani este, după spusele lui D. Elkonin, perioada formării intense a activității de învățare. Formând această activitate, învățătorul claselor primare trebuie să țină cont de următoarea legitate: predarea în clasele primare are la bază familiarizarea detaliată a copiilor cu elemente structurale ale activității de învățare. Învățătorul îi încadrează pe discipolii săi în situațiile de învățare, împreună cu ei caută și demonstrează acțiunile de învățare și cele de autocontrol și autoapreciere. Doar așa elevii se încadrează conștient în activitatea de învățare, manifestă activism cognitiv și interes față de procesul instructiv.

Motivele activității de învățare și formarea lor. În psihologie noțiunea de „motiv” a fost propusă de către cercetătorul A.N. Leontiev. Conform opiniei sale, este considerat motiv acel imbold, care-l face pe om să realizeze o activitate sau alta.

În legătură strânsă cu motivul se află și scopul activității, adică reprezentarea clară a rezultatului activității. Motivul activității de învățare, spre deosebire de scop, nu întotdeauna îi este clar atât învățătorului, cât și elevului. Școlarul, de exemplu, rezolvă o problemă. Scopul acțiunilor lui este găsirea soluției. Motivele însă pot fi diferite: ori dorința de a se învăța să rezolve astfel de probleme, ori dorința de a nu-i amări pe părinți și pe învățător cu o notă insuficientă. Drept motiv poate fi și tendința de a se manifesta în fața colegilor. Scopul, după cum vedem, rămâne același, iar esența activității se schimbă conform motivului.

În genere, activitatea de învățare nu este motivată de un singur imbold, ci de un sistem de imbolduri, care formează așa-numita sferă motivațională. În această ierarhie de motive, unele ocupă un loc principal, iar altele – secundar. Toate motivele pot fi împărțite în două grupuri. Din primul grup fac parte acele motive, care sunt provocate de însăși activitatea de învățare, de conținutul ei. În cel de-al doilea grup intră motivele legate de rezultatele învățării. Cele din urmă, la rândul lor, se împart în motive largi sociale, înguste personale și motive de prestigiu.

Motivele largi sociale sunt rezultatul influențelor sociale. De obicei, ele sunt exprimate de elevi prin următoarele motivări: „învăț ca să absolvesc școala cu note bune, ca să susțin cu succes admiterea la Universitate, ca să fiu un bun profesionist”. Motivele largi sociale arată că elevul înțelege semnificația socială a învățării, conștientizează faptul că cunoștințele sunt necesare pentru a deveni un specialist bun, pentru a fi cult și inteligent. Deși aceste motive sunt doar înțelese de către elevii de vârstă școlară mică, și nu real active, ele, totuși, au un rol foarte mare în formarea atitudinii pozitive față de activitatea de învățare.

Motivele înguste personale ce determină activitatea de învățare a multor elevi, inclusiv a celor de vârstă mică, se reflectă, de obicei, în tendința de a primi note bune cu orice preț, deoarece ele îi vor ajuta să evite neplăcerile în familie, să obțină cumpărătura promisă de părinți.

Sondajele întreprinse de către M. Matiuhina au demonstrat că mulți copii din clasele I și II lucrează pentru notă.

La această vârstă ei încă nu înțeleg legătura obiectivă dintre notă și cunoștințe. În majoritatea cazurilor, școlarii spun că nota îi bucură sau îi întristează pe părinți. Atunci când ei sunt puși în situația de a alege rezolvarea unei probleme pentru notă și rezolvarea unei probleme ce necesită activism intelectual, majoritatea elevilor de vârstă mică aleg totuși problema, a cărei rezolvare va fi apreciată cu notă.

Motivele de prestigiu sunt observate la acei elevi, care învață pentru a se evidenția printre ceilalți semeni, pentru a ocupa în clasă un statut înalt. Aceste motive sunt mai frecvente spre sfârșitul vârstei școlare mici, când o însemnătate deosebită pentru elev o are opinia colegilor.

Aceasta însă are loc numai atunci când în clasă predomină o atitudine pozitivă față de succesele la învățatură. În caz contrar, elevii, dimpotrivă, se străduiesc să nu se evidențieze.

5.4. Formarea și dezvoltarea personalității și a sferei emoțional-volitivă a elevului de vârstă școlară mică

Bazele *personalității copilului* se pun încă de la vârsta preșcolară, când se schițează unele trăsături mai stabile de temperament și caracter.

Intrarea în școală, trecerea la o nouă formă de activitate și la un nou regim de viață vor influența într-un mod determinant asupra formării în continuare a personalității.

Statutul de școlar, cu noile lui solicitări, cerințe, sporește importanța socială a ceea ce întreprinde și realizează copilul la această vârstă. Noile împrejurări lasă o amprentă puternică asupra personalității lui, atât în ceea ce privește organizarea ei interioară, cât și în ceea ce privește conduita sa exterioară.

Pe parcursul celor patru ani de învățare în școală, în structura personalității școlarului se formează treptat concepția despre lume și convingerile morale. Cunoștințele elevilor de vârstă mică despre obiectele și fenomenele din jur devin mai vaste, profunde, ele capătă un caracter științific.

Convingerile morale se formează la copii și la vârsta preșcolară, dar numai în școală lor li se înaintează un sistem integral de cerințe și reguli, respectarea cărora este bine controlată. Ca rezultat, școlarii de vârstă mică nu numai însușesc regulile de comportare, dar și se conduc de ele în relațiile cu învățătorul și cu alți adulți în diverse situații, în comunicarea cu semenii la lecții și la recreații, în comportarea în stradă și în locurile publice.

Formarea personalității elevului mic se manifestă nu numai prin apariția noilor trebuințe, ci și prin modificarea esenței celor vechi. Trebuința de a avea noi impresii se transformă în trebuința cognitivă, în curiozitate, care are o importanță extrem de mare în dezvoltarea și

formarea personalității elevului de vârstă mică, deoarece ea devine o particularitate constantă și un motiv foarte puternic al comportamentului lui și al activității de învățare.

Izvoarele cunoașterii de sine și autoaprecierii sunt comunicarea copilului cu adulții și cu semenii, și propria lui activitate.

Elevilor claselor primare le este caracteristică atât autoaprecierea adecvată, cât și cea neadecvată, adică exagerată și scăzută. Autoaprecierea școlărilor de vârstă mică poate fi caracterizată și după un alt parametru, după stabilitatea ei. Și autoaprecierea adecvată, și cea neadecvată pot fi stabile și instabile. Ținând cont de aceste particularități, învățătorii și părinții trebuie să știe să determine just autoaprecierea copiilor, să le formeze o atitudine critică față de sine și să le dezvolte aptitudinea de a-și analiza și controla activitatea și comportarea – calități importante, ce caracterizează pozitiv personalitatea elevilor mici.

Sfera emoțională la elevul mic. După cum arată cercetările efectuate de P. Iacobson, copiii de 7-8 ani percep încorect groaza, frica, furia, deoarece ei nu posedă această experiență emoțională. Imperfecțiunea în perceperea și înțelegerea emoțiilor duce la imitarea pur exterioară a adulților în ceea ce privește exprimarea emoțiilor. Tonusul emoțional general al școlărilor mici, dispoziția predominantă este voioasă, veselă, optimistă.

Viața emoțională a elevului mic devine mai echilibrată. Împreună cu jocul, activitatea de învățare declanșează numeroase stări afective, pozitive sau negative. Exigențele școlare diversifică registrul afectiv, apare simțul datoriei. Însușirea normelor și a regulilor de comportare în școală schimbă substanțial caracterul emoțiilor școlărilor mici. Noile norme de comportare în mediul școlar sunt acceptate de către cei mici. Ei se bucură de prietenia cu noii colegi, dau dovadă de seriozitate față de noile norme de comportare în școală. Caracterul emoțiilor elevilor de vârstă școlară mică se schimbă mult. Elevilor li se cere o respectare strictă a cerințelor, normelor de comportare la activitățile în comun, o disciplină conștientă. Acest lucru nu poate să nu influențeze asupra stării emoționale a copilului. Pe parcursul miciei școlărități, se observă accen-

tuarea stăpânirii de sine și a conștientizării la manifestarea emoțiilor, o sporire a stabilității stărilor emoționale. Elevii deja pot dirija dispoziția lor, uneori pot chiar s-o mascheze. Școlarii mici sunt mai echilibrați emoțional decât preșcolarii. Elevii de 8-10 ani pot menține o dispoziție constantă, de lungă durată, cu toate că la unii dintre ei se pot observa și stări negative. Cauza apariției unor asemenea manifestări negative a stărilor emoționale, de obicei, se explică prin diferența dintre nivelul de pretenții ale copilului și posibilitățile realizării lor. Dacă această diferență se menține o perioadă îndelungată de timp și copilul nu găsește mijloace, pentru a preîntâmpina ori ameliora situația, emoțiile negative ale copilului erup în manifestări de furie, în fapte reale. Pentru a evita asemenea manifestări ale emoțiilor, pedagogul trebuie să cunoască calitățile individuale ale elevilor săi, situațiile conflictogene.

La vârsta școlară mică se dezvoltă sentimentele superioare: morale, intelectuale, estetice.

La această vârstă se formează intens sentimentele morale: dragostea de țară, de neam, de tradiții și obiceiuri naționale, prietenia, respectul, ajutorul reciproc.

Sentimentele intelectuale se dezvoltă în procesul activității cognitive a elevului mic: curiozitatea, mirarea, îndoiala, satisfacția de la rezolvarea reușită a problemei, decepția de la incapacitatea de a o rezolva. Procesul cunoașterii ce provoacă satisfacții (emoții pozitive, bucurie) favorizează formarea intereselor cognitive.

Sentimentele estetice sunt niște sentimente de satisfacție provocate de perceperea frumosului. Izvoarele sentimentelor estetice sunt: operele de artă, pictura, muzica.

Sfera volitivă la elevul mic. Odată cu venirea la școală se începe o nouă etapă în dezvoltarea sferei volitive la copil. Multe din comportamentele copilului încep să se deruleze sub cerința „trebuie”, „este necesar”, „nu trebuie”. Până a deveni școlar, activitatea copilului este subordonată dorinței de a face doar ceea ce-i provoacă plăcere. La școală însă copilul trebuie să sacrifice, să renunțe la diverse tentații, interese în favoarea învățării. Astfel se exersează caracterul conștient, voluntar al conduitei, se formează priceperi, deprinderi numai dacă

se implică voința. Astfel voința copilului se dezvoltă mult, lăsându-și amprenta și asupra altor comportamente, spre exemplu asupra proceselor cognitive. Percepția treptat devine mai intenționată, sistematică și susținută prin efort voluntar, transformându-se în observație. Sub influența acestor schimbări, se formează, de asemenea, memoria și atenția voluntară, se dezvoltă capacitatea de concentrare mintală voluntară de durată mai mare la rezolvarea unor probleme de gândire. Implicarea voinței în procesele cognitive sporește semnificativ reușita elevului și activitatea în general a acestuia.

La elevul mic se formează astfel de calități volitive ca: independența, hotărârea, perseverența, stăpânirea de sine, curajul.

Independența – cu cât sunt mai mici elevii, cu atât este mai slabă priceperea lor de a acționa independent. Ei nu sunt capabili să-și dirijeze comportamentul, bazându-se pe opiniile și convingerile sale, de aceea imită pe alții. În unele cazuri, lipsa independenței și a criticii duce la sugestibilitate mărită. Copiii imită și binele, și răul. Este important ca exemplele de comportare ale maturilor și oamenilor din jur să fie pozitive. Rolul major în formarea comportării corecte a elevilor le revine adulților. Însă această conducere nu trebuie să diminueze independența copiilor, întrucât hipertutelarea, îndeplinirea muncii lor de către adulți formează trăsăturile pasivității la elevii mici.

Stăpânirea de sine – se manifestă această calitate inițial prin priceperea de a se supune cerințelor adulților. Maturii trebuie să le explice și să le demonstreze cum să se poarte corect, să-i antreneze în comportarea corectă. Mai târziu, la elevul mic apare priceperea de a se reține, de a se supune regimului școlii și programului în afara școlii, de a-și organiza îndeplinirea temelor pentru acasă și odihna.

Deseori se observă la elevul mic calitatea inversă stăpânirii de sine – *impulsivitatea*, ca rezultat al emotivității înalte la această vârstă care se manifestă prin distragerea rapidă a atenției la stimulii neașteptați, vii, stridenți, la tot ceea ce prin nouitatea sa atrage copilul.

În cercetările sale, E. Ignatiev a evidențiat că mai impulsivi în comportament sunt băieții, fetele sunt mai reținute. Autorul explică acest fapt prin poziția fetelor în familie, unde ele îndeplinesc un șir

de activități casnice și au mai multe restricții, ceea ce contribuie la dezvoltarea reținerii la ele.

Perseverența – drept calitate volitivă se constată la elevii abia în clasa a IV-a. Datorită acestei calități, elevii ating succese înalte.

Încăpățânarea ce se manifestă la această vârstă este orientată la satisfacerea intereselor proprii. Deja în clasa a III-a ea se manifestă la un nivel înalt.

Hotărârea – manifestarea curajului de către elevii mici depinde de faptul dacă copilul se află într-un grup de semeni, sau el trebuie să manifeste curaj de unul singur.

Se modifică și motivațiile care îl fac pe copil să depună efort volitiv. Dacă pe elevul din clasa I îl deranjează mai mult nota, pe care o va lua pentru răspuns, pe cei din clasele a III-a și a IV-a îi neliniștește părerea colegilor, aprecierea lor. Teamă de a nu părea în ochii colegilor fricos, slab îi face pe copiii de 9-11 ani să comită acțiuni negândite, pentru a demonstra bărbăție, curaj, rezistență: pot să-și înghimpe palma cu acul, să țină mult timp capul sub apă fără a respira etc.

Neîncrederea în sine, combinată cu dorința de a părea atotștiutor și atotputernic, este o trăsătură caracteristică pentru elevii mici, care sunt în pragul trecerii la o nouă perioadă de vârstă. Cert este un lucru, pentru a consolida voința copiilor, ei trebuie să activeze, să depună acel efort volitiv care să le asigure succesul în școală și în afara ei.

Activități de învățare:

1. Realizați „portretul” anatomo-fiziologic și psihologic al elevului de vârstă școlară mică.
2. Analizați dezvoltarea proceselor psihice la elevul de vârstă școlară mică.
3. Redați schematic structura activității de învățare.
4. Ilustrați, prin exemple din mediul școlar, rolul pe care îl îndeplinesc motivele activității de învățare în formarea personalității elevului mic.
5. Argumentați rolul emoțiilor și al voinței în realizarea performanței școlare la elevul mic.

6. Propuneți modalități de educare a motivației la elevul mic.
7. Care este semnificația modelului în dezvoltarea intelectuală a școlarului mic?
8. Evaluați efectele autoaprecierii asupra dezvoltării personalității la vârsta școlară mică.
9. Propuneți exerciții care să faciliteze exprimarea emoțiilor la școlarul mic.
10. Identificați sursele apariției și dezvoltării sentimentelor superioare la vârsta școlară mică.
11. Apreciați rolul adultului în dezvoltarea calităților volitive la școlarul mic.
12. Dați exemple de motivație pozitivă în activitatea de învățare la elevi.

Surse suplimentare:

1. <http://www.parintibuni.ro/index.php/Table/Parenting-de-la-A-la-Z/Scolari-mici/>
2. <https://www.suntparinte.ro/ce-invata-copiii-la-scoala>
3. <https://delamamici.ro/6-metode-de-a-insufla-copiilor-dragostea-pentru-scoala-12369.html>
4. <https://www.youtube.com/watch?v=22icBADyDmo>

Capitolul 6

SPECIFICUL DEZVOLTĂRII PREADOLESCENTULUI

Unități de conținut:

1. Caracterizarea preadolescenței
2. Restructurările anatomo-fiziologice, morfofuncționale ale preadolescentului
3. Dezvoltarea intelectului preadolescentului în cadrul activității de învățare
4. Criza de la 13 ani
5. Caracteristica activității predominante a preadolescentului
6. Neoformațiunile vârstei preadolescente
7. Formarea personalității preadolescentului
8. Comunicarea dintre generații. Relațiile preadolescentului cu adulții. Căile de rezolvare a situațiilor conflictuale

Finalități:

În urma studierii acestui capitol, veți fi capabili:

- să identificați restructurările anatomo-fiziologice și morfofuncționale ale preadolescentului;
- să analizați dezvoltarea intelectului preadolescentului;
- să distingeți cauzele apariției crizei de originalitate;
- să caracterizați activitatea predominantă și neoformațiunile la preadolescent;
- să analizați personalitatea preadolescentului;
- să reflectați asupra comunicării preadolescent – adult.

Concepte-cheie: preadolescent, criză, comunicarea personală intimă, dezvoltarea conștiinței de sine, maturizare, situații conflictuale.

6.1. Caracterizarea preadolescenței

Preadolescența este vârsta cuprinsă între 10-11 – 14-15 ani.

Preadolescența timpurie: 10-12 ani.

Preadolescența propriu-zisă: 12-14 ani. În psihologie această etapă mai este numită „criza preadolescenței”.

Odată cu înaintarea în vârstă, cu trecerea de la nivelul primar la ciclul gimnazial, în viața copilului apar o mulțime de schimbări, care au un rol esențial în dezvoltare. Locul său în familie, la școală, în societate devine altul. Datorită forței sale fizice avansate, copilului i se încredințează noi îndatoriri. El ajută în gospodărie, efectuează lucrări, pe care ceilalți membri ai familiei nu le pot îndeplini din lipsă de timp ori a altor preocupări.

Pubertatea nu trebuie să fie considerată ca o simplă verigă de legătură între două stadii, ci ca un nivel de sine stătător al dezvoltării ontogenetice, cu caracteristici proprii, specifice. În acest stadiu se vor activa multe din trebuințele școlarului mic. Manifestându-se în alte contexte sociopsihologice, acestea vor căpăta alte forme de exteriorizare și vor avea alte efecte asupra planului psihocomportamental.

6.2. Restructurările anatomo-fiziologice, morfofuncționale ale preadolescentului

Preadolescența este perioada de început a maturizării, perioada pubertară. Termenul „pubertate” marchează apariția maturității sexuale.

La fete – apariția ciclului menstrual.

La băieți – a primelor oclauții.

Maturitatea preadolescentului este marcată prin următoarele semne:

- Mărirea evidentă a ritmului de creștere a organismului.
- Dezvoltarea intensă a organelor de reproducere.
- Maturizarea organelor sexuale.

Maturizarea se definitivează la următoarea etapă de vârstă, în adolescență, când toate organele capătă aspectul definitiv, pe care-l păstrează până la bătrânețe.

Maturizarea este o perioadă relativ lungă din viața omului, când au loc transformări ale caracterelor sexuale primare (organele genitale) și secundare (morfologie, piept, sistem pilos etc.), care la naștere sunt abia perceptibile.

La sexul feminin, pubertatea apare în medie cu doi ani mai devreme decât la cel masculin.

Vârsta de apariție a ciclului menstrual la fete poate varia între 9,5-16,5 ani. La majoritatea fetelor de la noi vârsta medie de apariție primară a ciclului este aproximativ 12,5 ani.

În alte țări, ciclul menstrual apare la o vârstă mult mai mare: în Cehia: la 14 ani, tribul bindi din Noua Guinee – la 18 ani. Prin anii 80 ai secolului trecut, maturizarea fiziologică a fetelor de la noi avea loc pe la 14 ani, în SUA – 15,5 ani.

În preadolescență:

- se simte o insuficiență de calciu în oase;
- dezvoltarea sistemului muscular creează mari probleme, în special băieților;
- schimbări evidente se produc și în sistemele respirator, cardiovascular.

6.3. Dezvoltarea intelectului preadolescentului în cadrul activității de învățare

Între interes și activitatea de învățare există o strânsă legătură. Curiozitatea îl impune pe elev să activeze, iar aceasta îi provoacă apariția altor interese. Preocupările fetelor și ale băieților sunt dintre cele mai variate, cu nuanțe specifice sexului.

Interesul cognitiv al elevilor influențează considerabil conținutul și formele de organizare a timpului liber. Preadolescențele preferă ca timpul liber să-l consacre ocupațiilor muzicale, sportive, dansurilor, lecturii, vizionării filmelor, spectacolelor, comunicării cu prietenii. Băieții, pe lângă ascultarea muzicii, vizionarea filmelor, spectacolelor, comunicarea cu prietenii, practică marșurile turistice, diferite genuri de sport, frecventează diverse cercuri, secții tehnice.

Susținerea elanului cognitiv este necesară și pentru orientarea profesională adecvată a tinerilor. Interesul cognitiv al elevilor față de o anumită profesie duce treptat la alegerea conștientă a profesiei.

Pentru activitatea de învățare a preadolescentului, un mare rol îl are și motivația, care-l impune pe elev să acumuleze cunoștințe. Preadolescentul descoperă calitățile, abilitățile personale, posibilitatea de a influența asupra lor, prin intermediul cunoștințelor, noțiunilor, categoriilor morale.

6.4. Criza de la 13 ani

În plan exterior, această criză se manifestă sub forma unei comportări demonstrative, a brutalității, tendinței de a acționa contrar dorințelor și indicațiilor adulților, ignorării observațiilor lor. Criza preadolescentului este caracterizată prin acuitate și derută.

L.Bojovici consideră că această caracteristică este provocată de tempoul rapid al dezvoltării fizice și intelectuale a preadolescentului, ce duce la apariția unor astfel de trebuințe, care nu pot fi satisfăcute în virtutea maturizării sociale insuficiente a elevilor.

Cauzele apariției crizei preadolescentului după Bojovici sunt:

- **apariția unui nou nivel de conștiință de sine**, care se caracterizează prin necesitatea și capacitatea preadolescentului de a se cunoaște singur pe sine ca o personalitate integră ce se deosebește mult de masa celorlalți oameni. Acest fapt duce la apariția tendinței spre autoafirmare, autorealizare și autoeducație. Anume aceste trebuințe constituie baza vârstei preadolescenței;
- **poziția interioară a elevului**, adică atitudinea lui față de situația obiectivă ocupată în viață. Anume poziția interioară determină atitudinea preadolescentului față de alți oameni și față de propria persoană;
- **simțul maturității**, ce ocupă locul dominant în poziția interioară a preadolescentului. Aceasta se explică prin trebuința acută de a fi matur, de a fi inclus într-o activitate specifică adulților, de a fi recunoscut de către toți ca personalitate matură. Pe când a realiza această trebuință într-o activitate serioasă preadolescen-

tul, de regulă, nu poate. De aici apare tendința spre așa-numita „*maturitate exterioară*” – tendința de a-și schimba exteriorul în conformitate cu moda, un interes demonstrativ față de problemele sexului, folosirea băuturilor alcoolice, drogurile, fumatul. Acestea creează conflicte serioase dintre preadolescent și adulți;

- **bariera de semnificații** ce apare între preadolescenți și restul oamenilor. La exterior această barieră se manifestă sub forma capacității preadolescentului de a asculta, dar a nu auzi ceea ce spune adultul sau, mai precis, a nu accepta sensul cuvintelor adresate lui.

6.5. Caracteristica activității predominante a preadolescentului

Activitatea predominantă a preadolescentului: ***comunicarea interpersonală și cea cu semenii alături de învățare.***

Acest tip de activitate se datorează relațiilor ce se stabilesc și predomină în grupurile de semenii. Se stabilesc diverse relații, după gradul apropierii interpersonale. În funcție de relațiile stabilite, ei pot fi unul pentru altul pur și simplu colegi ori prieteni. Comunicarea, în acest caz, depășește cu mult diapazonul activității de învățare, cuprinde noi interese, noi ocupații. De cele mai dese ori, această comunicare este bogată în diferite evenimente și întâmplări din viața personală.

Deseori dialogul cu semenii transpune pe planul doi învățarea și diminuează considerabil atractivitatea comunicării cu adulții. Acest lucru în familie, îl vede mai întâi mama, deoarece feciorul sau fiica se îndepărtează de ea, trăiește într-o lume a sa, petrece mai mult timp cu prietenii.

Tendința spre comunicare și activitate în comun cu semenii, dorința de a trăi cu interesele grupului, de a avea prieteni apropiați este proeminentă. Pentru preadolescent este deosebit de important de a fi primit, recunoscut, stimat în grupul de colegi.

Unele situații comunicative nu sunt favorabile pentru stabilirea acestor relații, nu asigură comunicarea în colectiv, ceea ce duce uneori la izolare și singurătate. Aceste stări sunt trăite foarte dureros de preadolescent. Iată de ce este important de a crea diferite situații de muncă, joc, odihnă în comun. În timpul unor asemenea activități, copiii se adresează unul altuia, se ajută reciproc, uită de certurile dintre ei și se împrietenesc.

Trecerea de la sistemul de învățare cu un singur cadru didactic la cel cu mai mulți profesori atrage după sine diversificarea exigențelor, stilurilor de predare, însușire, creează condiții pentru o nouă formă de adaptare socială. Se modifică relațiile dintre profesor-elev, elev-elev, elev-grup.

6.6. Neoformațiuni la vârsta preadolescentă

Principalele neoformațiuni sunt:

- *dezvoltarea conștiinței de sine;*
- *identificarea personală a preadolescentului.*

Dezvoltarea conștiinței de sine are loc și la vârsta școlară mică și se evidențiază prin aprecierea rezultatelor propriei activități și compensații, în raport cu ceilalți și cerințele lor. Datorită schimbărilor din sistemul de cerințe față de copil, în conștiința de sine a preadolescentului apar noi modificări.

Începe să se manifeste poziția omului matur, încurajată de simțul propriei maturități și recunoașterea acesteia de către părinți, pedagogi, alți oameni. Apare simțul independenței, datorită căruia preadolescentul stabilește relații noi cu lumea maturilor și a valorilor lor. Pe de o parte, părinții îi asigură copilului protecție și susținere, iar pe de altă parte, părinții contribuie la aceea ca și copiii lor să devină independenți, maturi, apti de muncă.

Identificarea personală este un proces destul de complicat. Preadolescentul are deja o anumită impresie despre sine, din experiența personală și din aprecierile altor persoane, din comparațiile cu se-

menii. Calitățile personale ale preadolescentului încep să determine conduita, activitatea lui, caracterul interacțiunii lui cu alte persoane. Apare necesitatea de a-și cunoaște mai bine calitățile personale, pentru a-și organiza, dirija corect conduita.

O schimbare esențială, care se implică activ în dezvoltarea tuturor calităților personale, este *maturizarea*, considerată de mai mulți autori principala neoformațiune în dezvoltarea preadolescentului.

6.7. Formarea personalității preadolescentului

La începutul vârstei preadolescenței, copiii nu se aseamănă cu maturii nici la exterior, nici prin conduită: ei încă se joacă mult, sunt sinceri și neastâmpărați, instabili în interese și pasiuni, se lasă ușor influențați. Această instabilitate în comportare ascunde transformările care duc la o maturizare pe neobservate.

Se deosebesc câteva tipuri de maturitate a preadolescentului:

1. Maturitatea social-morală se manifestă în contactele cu maturii – în participarea serioasă a preadolescentului la preocupările privind bunăstarea familiei și a membrilor săi, în ajutorul sistematic acordat maturilor și chiar în susținerea lor, în participarea la viața familiei de acum cu drepturi de matur.

2. Maturitatea în activitatea intelectuală și în interese se caracterizează prin prezența la preadolescenți a elementelor autoinstruirii. Astfel de elevi se deosebesc printr-o independență absolută la însușirea cunoștințelor nu numai conform programei școlare, ci și peste prevederile ei.

3. Maturitatea preadolescenților în relațiile romantice cu semenii de sex opus se manifestă nu atât în existența simpatiilor reciproce, cât în forma, pe care o au aceste relații. Forma de relaționare o însușesc de la maturi. Ei își dau întâlnire și se distrează ca maturii.

4. Maturitatea în ceea ce privește exteriorul și manierele de comportare constituie un rezultat al imitării directe de către preadolescenți a maturilor și se manifestă în grija pentru asemănarea exteriorului lor

cu cel al maturilor. Preadolescenții urmează moda în ceea ce privește vestimentația și coafura, însușesc „manierele adulților” de a merge și a discuta, folosesc expresii vulgare și cuvinte la modă, încep să fumeze.

Aceste comportamente influențează dezvoltarea preadolescentului, formarea lui ca personalitate, om cu drepturi și valoare deplină.

6.8. Comunicarea dintre generații. Relațiile preadolescentului cu adulții. Căile de rezolvare a situațiilor conflictuale

Condiția de bază pentru îmbunătățirea relațiilor dintre adult și preadolescent constă în schimbarea atitudinii maturului față de preadolescent ca față de un copil, constituită, stabilită în perioada anterioară de vârstă.

Menținerea unei asemenea opinii este favorizată de:

- **statornicia situației sociale a preadolescentului:** el a fost și rămâne elev;
- **dependența materială** deplină de părinți, care alături de profesori au și rolul de educatori;
- **obișnuința maturului** de a îndruma și a controla copilul;
- **menținerea la preadolescent**, la începutul perioadei de vârstă, **a unor trăsături de copil la înfățișare și în conduită**, lipsa deprinderii de a acționa independent.

Căile de rezolvare a situațiilor conflictuale

Pentru rezolvarea situațiilor conflictuale, în colectivele de elevi, este necesar să se țină cont de un șir de reguli de comportare:

Regula I. Pedagogul trebuie să fie stăpân pe situația de conflict, să aducă o destindere între părțile antrenate în conflict, să înceapă de la sine, de la comportamentul personal. Este deosebit de important ca el să se debaraseze de încordarea fizică suplimentară, de jenă, să renunțe la mișcările fără rost.

Regula II. Pedagogul trebuie să țină cont de faptul că, prin comportamentul său, marchează elevul. Starea afectivă negativă a elevului poate fi atenuată, prin examinarea cu tact a feței celui care a declanșat conflictul.

Regula III. Este necesar să înțelegem motivele comportării elevului. Mai întâi, trebuie exprimată atitudinea față de situația creată și apoi apreciată fapta.

Regula IV. În orice circumstanță, este necesar a coordona scopul, a înțelege ce-i unește pe elevi, a evidenția punctul de coincidență în interacțiuni.

Regula V. Se impune consolidarea poziției prin încrederea în posibilitatea de a soluționa productiv o problemă. După ce conflictul s-a epuizat, este necesar a reține momentele care au dus la epuizarea lui.

Activități de învățare

1. Prezentați caracteristicile anatomo-fiziologice și morfo-funcționale ale preadolescentului din perspectivă de gen.
2. Identificați cauzele apariției crizei de originalitate. Propuneți sugestii privind depășirea crizei de la 13 ani.
3. Numiți principalele bariere în comunicarea dintre adult și preadolescent.
4. Propuneți modalități de rezolvare a conflictelor ce apar la preadolescenți.
5. Dezvoltați ideile cele mai importante referitoare la funcționarea proceselor cognitive: gândire, memorie și imaginație ale preadolescenților.
6. Explicați și ilustrați prin exemple transformarea afectivității și motivației preadolescenților.
7. Definiți conceptul „maturitate exterioară”.
8. Realizați o analiză comparativă a tipurilor de maturitate a preadolescentului.
9. Propuneți forme eficiente de organizare a timpului liber în preadolescență.

Surse suplimentare:

1. <http://www.parintibuni.ro/index.php/Preadolescenti/preadolescenta-o-perioada-delicata.html>
2. http://childhub.org/sites/default/files/1.9_particularitatile_de_varsta.pdf
3. <https://www.psychologies.ro/dezvoltare-personala-cunoastete-2/anchete-si-dosar/provocari-si-dificultati-la-pubertate-2148818>
4. <https://www.youtube.com/watch?v=hM-IH085G1E>
5. <https://www.youtube.com/watch?v=kFF-WjTTYKg>

DEZVOLTAREA PSIHOLOGICĂ ÎN ADOLESCENȚĂ

Unități de conținut:

1. Caracterizarea generală a adolescentului
2. Dezvoltarea intelectuală a adolescentului
3. Neoformațiuni în dezvoltarea adolescentului
4. Relațiile adolescentului cu semenii
5. Relațiile de prietenie și dragoste ale adolescenților
6. Relațiile adolescentului cu adulții
7. Sugestii privind optimizarea comunicării adolescenți–părinți

Finalități:

În urma studierii acestui capitol, veți fi capabili:

- să analizați dezvoltarea anatomo-fiziologică a adolescentului;
- să sesizați particularitățile dezvoltării psihice și formării imaginii de sine la vârsta adolescenței;
- să prezentați neoformațiunile psihice în dezvoltarea adolescentului;
- să propuneți sugestii privind optimizarea comunicării adolescent–părinte.
- să argumentați importanța comunicării adolescentului cu semenii și cu adulții.

Concepte-cheie: adolescența, concepția despre lume, autodeterminarea personală, socială, și profesională, imaginea stabilă a Eu-lui, relația adolescent–semeni, comunicarea adolescent–părinte.

7.1. Caracterizarea generală a adolescentului

Adolescența este perioada de viață cuprinsă între 14-18 ani. În studiile de specialitate, limitele stadiului se indică în funcție de criteriul luat la baza periodizării. A. Munteanu (1998; 2006), evidențiază adolescența propriu-zisă de la 14-15 până la 18-20 de ani și cea pre-

lungită de la 18-20 până la 24-25 de ani. Pentru adolescență fiziologii indică limitele de 17-21 de ani pentru băieți și 16-20 de ani pentru fete. În cercetările lui D.B. Elkonin (1971), bazate pe schimbarea tipului de activitate dominantă, adolescenței îi revine vârsta de 15-17 ani.

Cert este un lucru, în toate cazurile, adolescența este examinată nu pur și simplu ca o perioadă cronologică, dar ca o etapă calitativ nouă în dezvoltarea omului, marcată prin modificări profunde în dezvoltare.

Adolescența înseamnă nu numai ieșirea tânărului din pubertate, ci ieșirea din societatea de tip tutelar familial și școlar pentru a se integra în viața socială, cu toate caracteristicile ei.

Adolescentul se schimbă, sub raport fizic, prin maturizarea diferitelor segmente, aparate, organe ale corpului. Schimbările, sub aspect psihic, se exprimă prin intrarea în funcțiune a unor noi capacități intelectuale, afective, volitive, de motivație, aptitudine. În plan social, transformările se caracterizează prin sporirea gradului de implicare și realizare socială.

Adolescența nu este o perioadă de criză, o vârstă ingrată sau contestată. Însă în lipsa unor influențe educative pozitive, favorabile, cu valoare socială, ea ar putea deveni astfel. De anturajul în care nimerește adolescentul, de mediul în care se află, de prezența sau absența factorilor socioeducaționali, de calitatea, tăria sau slăbiciunea acestora, depinde cum evoluează adolescența. Depinde de adolescent, de pregătirea și trăirea acestuia, de orientarea spre normalitate sau degenerare.

7.2. Dezvoltarea intelectuală a adolescentului

Schimbările în structura intelectului la copii și adolescenți au fost studiate de J. Piaget (1972). În urma cercetărilor, întreprinse de el și de alți savanți, s-a ajuns la concluzia că pentru adolescenți sunt caracteristice două legități în dezvoltarea intelectului:

1. Constituirea gândirii ipotetico-deductive: capacitatea de abstractizare, de separare a noțiunii de obiect sau o realitate concretă, de analiză a propriilor gânduri. La vârsta adolescenței omul este

deja capabil să separe operațiile logice de obiectele asupra cărora se efectuează aceste operații, să clasifice gândurile, noțiunile independente de conținutul lor, să înțeleagă și să deducă legăturile de cauză și efect, să traseze raționamente de la singular la particular și general etc.

2. Aplicarea în practică a acestei noi capacități intelectuale are un caracter individual. Dezvoltarea intelectuală la această vârstă este strâns legată de dezvoltarea creativității. Ea se manifestă în tendința și capacitatea nu numai de a însuși noi cunoștințe, ci și de a le folosi pentru crearea a ceva nou. Spiritul creativ al adolescenței se extinde în cele mai diverse domenii – artă, literatură, tehnică.

7.3. Neoformațiunile în dezvoltarea adolescentului

Dezvoltarea psihică și formarea personalității este determinată nu atât de procesele de maturizare biologică, cât de situația socială nouă de dezvoltare a adolescenților.

Principalele neoformațiuni sunt:

- autodeterminarea personală socială și profesională, care reprezintă atât o detașare, cât și o apropiere de lumea adulților prin alegerea propriului loc și rol în viață. Acest proces stimulează dezvoltarea unor noi interese.
- Formarea concepției despre lume. Necesitatea de a înțelege sensul vieții devine primordială pentru dezvoltarea și stabilizarea altor structuri de personalitate.
- Constituirea planurilor pentru viitor. Adolescența este perioada de vârstă, când are loc generalizarea scopurilor, tendințelor, viselor și sistematizarea lor. Aceasta duce la schițarea planului, proiectarea perspectivei vieții, care ocupă un loc de frunte în sistemul de valori ale adolescentului.
- Constituirea conștiinței de sine și a imaginii stabile a Eu-lui.

În adolescență se constituie toate elementele conștiinței de sine:

- elementul cognitiv: include cunoștințele adolescentului din diverse domenii, despre sine, despre propriile calități și trăsături;

- elementul afectiv: conține aprecierea acestor calități, precum și emoțiile, și sentimentele personale, simțul demnității personale;
- elementul comportamental: presupune manifestarea în practică, în conduită, activitate, relații ale acestor achiziții, a atitudinii față de sine.

7.4. Relațiile adolescentului cu semenii

Relațiile și comunicarea cu semenii ocupă un rol important în viața adolescenților.

Valoarea grupelor organizate – clasa din gimnaziu, liceu, școală, unde relațiile sunt reglementate și dirijate de adulți, rămâne constantă și necesară pentru sporirea prestigiului, dar apar și noi preferințe. Adolescentul manifestă interes față de grupurile neformale, companii.

Un rol pozitiv în socializarea adolescenților îl au grupurile și companiile neformale cu caracter prosocial, și anume: centrele de interese – de limbi străine, muzică, dans, pictură, modelaj, croșetare, croitorie, design etc.

Devine mare riscul de aderare a unor adolescenți la grupurile neformale, cu caracter antisocial. În aceste grupuri tendințele firești ale adolescenților spre dialog și comunitate degradează, transformându-se în egoism de grup, prin ignorarea normelor de comportare în societate și a valorilor morale. Pentru aceste grupuri sunt caracteristice infracțiunile, bețiile, huliganismul. Activitatea adolescenților capătă un caracter deviant, instabil, imprevizibil.

7.5. Relațiile de prietenie și dragoste ale adolescenților

Apare dorința firească de a avea un prieten, un om apropiat, relații profunde individuale, de atașament emoțional. Aceasta duce la apariția sentimentului prieteniei, a dragostei. Fetele și băieții își caută prieteni, după principiul asemănării, înlocuind numărul prin calitatea unor raporturi apropiate cu semenii, care au aceleași opinii, susțin,

promovează aceleași valori. Dacă în preadolescență era mai puțină apropiere sufletească, acum aceasta devine elementul indispensabil al prieteniei cu semenii de același sex ori chiar de sex opus. La adolescent se devoltă aptitudinea de a întemeia relații de prietenie, profunde și de lungă durată. Tot mai frecvente sunt afirmațiile de tipul: „Cu prietenul meu pot discuta despre tot” ori „Eu înțeleg fără cuvinte ce simte prietenul meu”. Majoritatea tinerilor susțin că au unul sau doi prieteni buni, ori câțiva prieteni excelenți. Egalitatea în relații, obligații și încrederea – sunt criteriile de bază. Pe măsură ce prietenia devine mai profundă, adolescenții tot mai frecvent apelează după sfat la prietenii apropiați, și nu la părinți. Însă în ceea ce privește studiile, finanțele, planificarea carierei profesionale, ei cer sfatul părinților. Prietenul devine un alter ego, căruia adolescentul îi încredințează cele mai intime retrăiri și gânduri. Adolescentul atribuie prietenului calitățile pe care ar dori să le posede el însuși.

Psihologul francez R.Zazzo (1962; 1968) afirmă că vârsta adolescenței este, în același timp, cea mai sinceră și cea mai nesinceră. Prietenii își destăinuie unul altuia cele mai sacre porniri, dar deoarece fiecare se înțelege pe sine încă destul de confuz, aceste mărturisiri, de cele mai multe ori, au un caracter ireal. În afara de aceasta, adolescenții sunt foarte egocentrice. Pentru ei este mult mai important de a-și destăinui propriile retrăiri, emoții decât a-și asculta prietenul. Drept urmare, fiecare rămâne preocupat mai mult de sine decât de celălalt.

Acum se stabilesc relații de prietenie și cu reprezentanții de sex opus. Unii savanți menționează că fetele mai timpuriu ca băieții întemeiază relații de prietenie apropiată cu semenii de sex opus. Deosebit de pronunțate sunt și deosebiri de sex, în special, privitoare la criteriile de alegere a prietenilor. La fete deficitul de intimitate este mai acut, iar temele intime ale destăinuirilor sunt mai frecvente. Aceasta se explică nu numai prin caracterul emotiv mai pronunțat al fetelor, dar și prin faptul că, din punct de vedere psihosexual, ele se maturizează mai repede, la ele apare mai devreme decât la băieți necesitatea unor atașamente intime.

7.6. Relațiile adolescentului cu adulții

Familia influențează foarte mult asupra formării adolescentului. Cercetările din ultimii ani arată că între adolescenți și familiile lor sunt mult mai puține conflicte ca în trecut.

Comunicarea cu adulții generează un șir de divergențe:

- *problema relațiilor dintre generații;*
- *diferența de înțelegere a valorilor;*
- *necesitatea de afirmare și autorealizare, simțul respectului de sine îi face pe adolescenți să se detașeze de tutela părintească;*
- *contradicțiile dintre așteptările adolescenților și cele ale părinților;*
- *dragostea, mângâierile și tutela hipertrofiate îi irită pe adolescenți, nu numai din cauza că ele pot fi obiectul ironiei pentru semenii, dar și pentru că sunt percepute ca un atentat la independența și libertatea personală.*

Este deosebit de important ca părinții să adopte stilul corect de comportare în relațiile cu copiii lor.

Savantul american D. Baumrind (1991) evidențiază trei stiluri de comportare a părinților în relațiile cu adolescenții:

- cu autoritate;
- autoritară;
- liberală.

Comportamentul cu **autoritate** al părinților contribuie la atitudinea normală și rațională a adolescenților. Acest comportament se caracterizează prin acțiuni de răspundere și printr-un grad înalt de acceptare și control al faptelor.

Adolescenții, educați de părinți **autoritari**, pot fi dependenți și agitați în prezența persoanelor cu autoritate, comportându-se extravagant, supărându-se și indignându-se la fiecare pas.

Adolescenții educați în stil **liberal** pot neglija normele și regulile de comportare. Astfel de adolescenți pot avea și simțul neîmplinirii, dacă au fost ignorați de părinți.

7.7. Sugestii pentru optimizarea comunicării adolescenți–părinți

Larisa Cuznețov (2008) propune părinților următoarele sugestii pentru eficientizarea comunicării cu adolescenții:

- Evitați să vă comportați cu superioritate.
- Nu faceți promisiuni pe care intenționați să nu le respectați.
- Respectați permanent drepturile semenilor la opinie și la valori personale.
- Încercați să fiți un părinte, bunic/ă, fiu/fiică bun/ă.
- Fiți politicos.
- Atunci când apare o situație conflictuală, analizați subiectul, nu persoana care are dreptate sau nu.
- Tratați subiectul impersonal – nu veți fi considerat că realizați un atac la persoană, ci vă ocupați de faptul ce s-a întâmplat.
- Recunoașteți momentul când o discuție se transformă într-o ceartă și propuneți s-o amânați pe altă dată.
- Când știți că ați greșit, recunoașteți situația și scuzați-vă.
- Ascultați punctul de vedere al celuilalt și încercați să înțelegeți motivul comportării.

Activități de învățare:

1. Descrieți unele simptomatologii ale trecerii de la vârsta preadolescentă la adolescență.
2. Identificați și caracterizați principalele conduite ale adolescentului.
3. Realizați portretul comportamental al adolescenței dumneavoastră.
4. Prezentați specificul comunicării adolescent–adult.
5. Estimați importanța relațiilor de prietenie și dragoste la vârsta adolescentă.
6. Identificați factorii de risc pentru aderarea adolescenților la grupurile neformale cu caracter antisocial.

7. Apreciați valoarea principiului similarității în formarea relațiilor de prietenie și dragoste ale adolescentului.
8. Care sunt manifestările egocentrice la vârsta adolescenței?
9. Elucidați avantajele și dezavantajele stilurilor de comportare a părinților în relațiile cu adolescenții: cu autoritate, autoritară și liberală.
10. Descrieți situații cotidiene în care să elucidați influența mediului social în procesul de formare a identității în adolescență.
11. Elaborati recomandări pentru evitarea și diminuarea conflictelor intergeneraționale.

Surse suplimentare:

1. <https://www.youtube.com/watch?v=EcvyHDdpN04>
2. <http://www.parintibuni.ro/index.php/Adolescenti/9-modalitati-de-comunicare-cu-adolescentul.html>
3. <https://www.unicef.org/moldova/media/2911/file/Booklet%20youth.pdf>
4. <https://www.unicef.org/moldova/what-we-do/adolescent-health-and-development>
5. <https://siguronline.md/rom/parintii/informatii-si-sfaturi/cum-poate-sa-discute-parintele-cu-un-adolescent>

Capitolul 8

CARACTERIZAREA DEZVOLTĂRII ÎN TINEREȚE

Unități de conținut:

1. Subetapele tinereții
2. Caracteristici fizice ale stării de sănătate
3. Personalitatea tânărului și dezvoltarea judecății morale
4. Dezvoltarea socială
5. Filtre/criterii de selecție a partenerului și problemele familiei tinere
6. Dezvoltarea carierei

Finalități:

După studierea acestui capitol, veți fi capabili:

- să apreciați capacitatea senzorială în perioada tinereții;
- să analizați dezvoltarea psihică și particularitățile psihologice ale tinereții;
- să reflectați asupra problemelor dezvoltării familiei tinere.

Concepte-cheie: adaptare profesională și familială, angajare, carieră, filtre/criterii de selecție a partenerului.

Conținut

În copilărie și adolescență, creșterea și maturizarea semnaleză trecerea dintr-un stadiu în altul: copilul spune primul cuvânt, face primul pas, schimbările corpului fac vizibilă trecerea spre pubertate și adolescență. La vârstele adulte însă, accentul nu mai este pus pe ceasul biologic, ci pe cel social.

Spre deosebire de perioada anterioară, a adolescenței, caracterizată prin tensiuni, căutări și renunțări neîncetate, tinerețea se caracterizează printr-o armonizare, stabilizare și maturizare psihică și psihosocială. Principalele caracteristici ale vârstei sunt:

- echilibru somatic și psihic;
- conștiința propriei valori;
- canalizarea și direcționarea precisă, riguroasă a intereselor și aptitudinilor;

- creșterea responsabilității personale și sociale;
- apariția motivației de muncă, a primelor satisfacții și insatisfacții în muncă;
- angajarea în relații interpersonale.

8.1. Subetapele tinereții

Deosebit de complexă este problema subetapelor tinereții. Limita inferioară se suprapune peste perioada de la 18-20 la 24 de ani, perioada în care există câteva categorii de tineri:

- unii care-și realizează studiile superioare;
- alții care se află în producție;
- a treia categorie este a celor care lucrează și continuă studiile în cadrul învățământului cu frecvență redusă sau învățământ la distanță.

Perioada cuprinsă între 18-20 și 24 de ani este cea de trecere spre statutul social potențial de adult. Câștigarea acestui statut social de adult echivalează cu dobândirea autonomiei economice (prin remunerație – salariu) și acest fapt creează o autonomie (independență) foarte mare, precum și posibilitatea organizării condițiilor de trai în contextul acestei independențe.

D. Levinson numește perioada de la 17 la 22 de ani, vârsta de adult tânăr și consideră că se caracterizează prin coexistența statutului de adolescent cu cel de adult tânăr. Consideră că este o perioadă de tranziție dominată de trecerea tânărului de la starea de copil-bărbat la aceea de bărbat tânăr. J. Rousselet semnalează pentru tinerele fete o astfel de evoluție ceva mai devreme, în perioada adolescenței, după stabilizarea relativă a ciclului. De altfel, o serie de autori, printre care Douvan și Adelson, consideră că adolescentele nu trec prin crize de identitate puternice în adolescență, cât mai ales în perioada de tranziție (adolescența prelungită), cu un moment de mai intensă identificare și identitate după căsătorie.

Perioada tinereții implică o dilatare la limita sa superioară, în zilele noastre, fapt ce determină o oarecare nonconsecvență în determinarea

acesteia de către diferiți autori. În acest sens, D. Levinson consideră că vârsta adultului tânăr se referă la o distanță de dezvoltare psihică între 17-18 ani la 45 de ani, cu o oarecare diferență între cele două sexe, în sensul că pentru bărbați această vârstă se consumă între 20 și 40 de ani. Pentru subetapa de adult tânăr, de la 18-19 la 22 de ani, autorul citat consideră că e specifică vigoarea fizică evidentă, dublată de inteligență, memorie, abilități, aptitudini deplin utilizabile și de bun randament. O mare stăpânire a propriilor posibilități și forțe creează un sentiment de plinătate, de forță și vigoare fizică, intelectuală și spirituală, antrenate în lupta pentru scopuri propuse și pentru constituirea familiei și stabilirea locului în societate. Prin toate acestea, perioada tinereții este esențială în supraviețuirea speciei.

Erik Erikson a caracterizat vârsta tinereții (ca vârstă mijlocie în ciclurile vieții) ca fiind dominată de amplificarea identității sociale și profesionale, implicarea pe acest plan făcându-se prin sarcini sociale. În acest timp, tinerețea se caracterizează, după acest autor, prin trăirea intensă a experienței dragostei și începutul vieții de familie, ceea ce duce la dezvoltarea intimității. Această perioadă se dezvoltă influențată de pendularea dintre intimitate, izolare și starea în care eu-l simte necesitatea de a se lega de noi persoane, grupuri, organizații, cauze etc. Se dezvoltă astfel calitatea și capacitatea de partener și, legat de acest statut, se dezvoltă diferite forțe morale interne care justifică și alimentează sacrificii și compromisuri. **Dragostea și munca** – acestea capătă un loc central în structura de conținut a personalității tânărului.

Mai mulți psihologi pun în evidență faptul că tinerețea este etapa în care au rol central așa evenimente deosebite ca: finalizarea școlarității, majoratul, căsătoria și condiția parentală.

Organizația Mondială a Sănătății (OMS) consideră tinerețea perioada ce se desfășoară între 18-20 de ani și 35 de ani, limita superioară a perioadei adulte tinere coincide cu vârsta la care toate organele și sistemele organismului funcționează în condiții și la parametri superiori.

U. Șchiopu și E. Verza consideră că tinerețea se extinde între 24 și 35 de ani și se poate împărți în trei subetape:

1. de **adaptare profesională și familială**, între 24 și 28 de ani;
2. cea de-a doua perioadă este cuprinsă între 28 și 32 de ani, perioada de **implantație**, în care se intensifică experiența profesională și se dezvoltă statutul de părinte, dat fiind faptul că adeseori apare un al doilea copil în familie;
3. a treia subetapă, între 32 și 35 de ani, este o perioadă de **stabilitate** relativă a adaptării, a valorilor, conduitelor și aspirațiilor formulate între timp.

8.2. Caracteristici fizice ale stării de sănătate

Individul tânăr se apropie cel mai mult de idealul uman din punctul de vedere al aspectului și formei fizice: de la 25 de ani, când funcțiile organismului sunt pe deplin dezvoltate, până la aproximativ 50 de ani declinul lor este gradual și foarte greu de remarcat. Între 30 și 45 de ani înălțimea rămâne neschimbată, după această vârstă începând să scadă. *Forța musculară* atinge punctul maxim între 20 și 30 de ani, urmată de o scădere gradată. O situație similară forței musculare se înregistrează în cazul *impulsului de reacție*, perioada sa de vârf înregistrându-se între 18 și 30 de ani. În *sfera acuității senzoriale* apare deseori un declin care începe în tinerețe, dar devine observabil după 40 de ani. Aceste schimbări sunt de obicei minore și se produc gradual, putând fi ușor compensate.

Tinerii reprezintă segmentul cu *cele mai puține probleme de sănătate* din populația generală. Decesul tinerilor survine foarte rar din cauze naturale, cele mai importante fiind *accidentele*, mai ales cele rutiere. Urmează cancerul, afecțiunile cardiace, sinuciderea și omuciderea. Sunt prezente și aici diferențe între sexe: rata mortalității în cazul bărbaților este dublă față de cea a femeilor.

Starea de sănătate este determinată nu numai de ereditate, ci și de *stilul de viață*, de nivelul educațional și economic al persoanei și de statutul marital. Persoanele mai educate provin din familii cu un nivel economic mai ridicat, având o alimentație mai sănătoasă, pre-

zentându-se mai frecvent la controale medicale periodice de prevenire a unor afecțiuni și beneficiind de un mai bun tratament medical. Ele sunt și în mai mare măsură sensibilizate în legătură cu importanța unui stil de viață sănătos. Dintre factorii legați direct de starea de sănătate fac parte: consumul de alcool și tutun, stresul, practicarea regulată a exercițiilor fizice și alimentația.

8.3. Personalitatea tânărului și dezvoltarea judecății morale

Personalitatea tânărului este constituită din patru subsisteme caracteristice și adultului (U.Șchiopu):

- subsistemul emoțional, al trebuințelor biologice, psihologice și social-culturale, care facilitează instalarea de reacții de acceptare sau sancționare a trăirilor interioare și a efectelor din planul comportamental;
- subsistemul structurilor Sinelui, cuprinzând perceperea, reprezentarea de sine, idealul de sine (material, cultural, social) și trebuința de afirmare de sine;
- subsistemul operațional, care optimizează relațiile cu lumea înconjurătoare, facilitează intervenția celorlalte subsisteme și favorizează acumularea de informații, cunoștințe, experiențe și organizarea conduitelor;
- subsistemul valorilor: cunoașterea și înțelegerea regulilor și a idealului de viață, protejarea Sinelui, crearea cadrului de extindere a idealului de sine și a sinelui social, prin valorificarea experienței personale și a elaborării unor forme superioare de adaptare (E. Verza, 1993).

L.Kohlberg identifică în cadrul teoriei sale referitoare la dezvoltarea judecății morale șase stadii, structurate pe trei niveluri: preconvențional (stadiile 1 și 2), convențional (stadiile 3 și 4) și postconvențional (stadiile 5 și 6). Teoria sa accentuează caracterul invariant și universal al succesiunii secvențelor, considerând acest lucru derivat din caracteristicile stadiilor dezvoltării intelectuale propuse de J.Piaget. Acest lucru

a fost demonstrat experimental prin studii longitudinale transculturale. Studiile indică faptul că majoritatea tinerilor între 30 și 40 de ani se găsesc la nivelul convențional, și doar aproximativ 15% dintre ei situându-se la nivelul postconvențional (Sigelman și Shaffer, 1995).

Dezvoltarea morală continuă pe parcursul vârștelor tinereții, și dacă în copilărie și adolescență pare să fie în mare parte dependentă de dezvoltarea cognitivă, în perioadele următoare rolul cel mai important îi revine experienței personale în situațiile sociale. Evenimentele care produc schimbări în sistemul judecăților morale ale tânărului au o componentă emoțională puternică, aceasta declanșând reconsiderarea situației într-un mod în care discuțiile ipotetice, care nu implică experiența proprie, nu pot să o facă. Pe măsură ce persoanele trec prin aceste experiențe, sunt din ce în ce mai deschise spre cunoașterea și luarea în considerare a punctului de vedere al altora în legătură cu conflictele morale și sociale. Chiar L.Kohlberg consideră că printre factorii care influențează dezvoltarea morală se numără, pe lângă nivelul dezvoltării intelectuale, experiențele sociale relevante, în categoria lor incluzând: interacțiunile sociale în cadrul cărora persoana sesizează punctele de vedere diferite de ale sale, perioada mai lungă de școlarizare care produce contactul cu diferite perspective și sisteme de gândire și participarea la un sistem democratic de guvernare care recunoaște dreptul de exprimare a opiniei proprii (Papalia și Olds, 1987).

8.4. Dezvoltarea socială

Perioada tinereții este caracterizată prin asumarea unor noi roluri în diferite domenii, acestea influențând evoluția ulterioară a individului. Astfel, persoanele tinere se caracterizează printr-o atenție deosebită acordată vieții sociale și politice, ca și prin integrarea în profesie. După o intensă acumulare de cunoștințe din perioadele anterioare, tineretul este matur biologic și psihic, pregătit pentru a se adapta la noile condiții. La întrebarea ce îi este specific unei maturități reușite, Freud răspunde că *„iubirea și munca sunt cele două dimensiuni care*

definesc maturizarea. Iubirea se realizează, la această vârstă, prin căsătorie, iar munca prin câștigarea identității profesionale”.

Frământările sociale, politice, frecvențele seisme economice din lumea contemporană fac să crească dificultățile cu care se confruntă tineretul și să erodeze, pentru unii, o parte din aspirațiile și mentalitățile constituite în perioada adolescenței.

În perioada tinereții, apare o tendință conturată de a observa conținutul de valori al umanității, nivelul atins de aceste valori cu care este pus să se confrunte și măsura în care este pregătit să răspundă cerințelor vieții reale. Spre deosebire de perioadele anterioare, în tinerețe se diferențiază, se conștientizează prezentul de viitor și se adoptă un mod personal de prospectare cu încărcătură afectiv-motivațională pentru contribuția ce și-o propune să o aducă la destinele lumii. În acest context, tânărul devine sensibil și recalcitrant/nesupus la întâlnirea cu nonvaloarea, noncompetența și la persoane devalorizate sau depășite de evenimente, dar este receptiv la cele care au calități deosebite, interesante și își aduc o contribuție la un domeniu sau altul.

Prin dezvoltarea tipului paternal, caracteristic societății moderne cu ritmul său trepidant, tânărul se orientează tot mai mult spre angajarea socială, spirituală și productivă. Ca urmare, tipul de relații devine foarte complex, deoarece trebuie respectată ierarhia profesională, socială și se stabilesc forme de intercomunicare funcționale pentru planul cunoașterii. Alte tipuri de relații noi sunt cele ce privesc constituirea familiei și implicarea în viața intimă a acesteia. Încă din subperioada adolescenței prelungite, tânărul se confruntă cu situații diverse, cum ar fi cele legate de terminarea studiilor pentru unii, serviciul militar sau angajarea într-o muncă salariată pentru alții. Mai cu seamă, acest ultim aspect echivalează cu câștigarea statutului social de adult și dobândirea autonomiei economice ce presupune o mai mare independență față de părinți și creează posibilitatea constituirii propriei familii.

8.5. Filtre/criterii de selecție a partenerului și problemele familiei tinere

În cultura umană iubirea s-a bucurat de o atenție deosebită, re-găsindu-se în lucrările filosofilor, romancierilor și moraliștilor, constituind o sursă de inspirație pentru poeți, muzicieni și creatori ai operelor de artă.

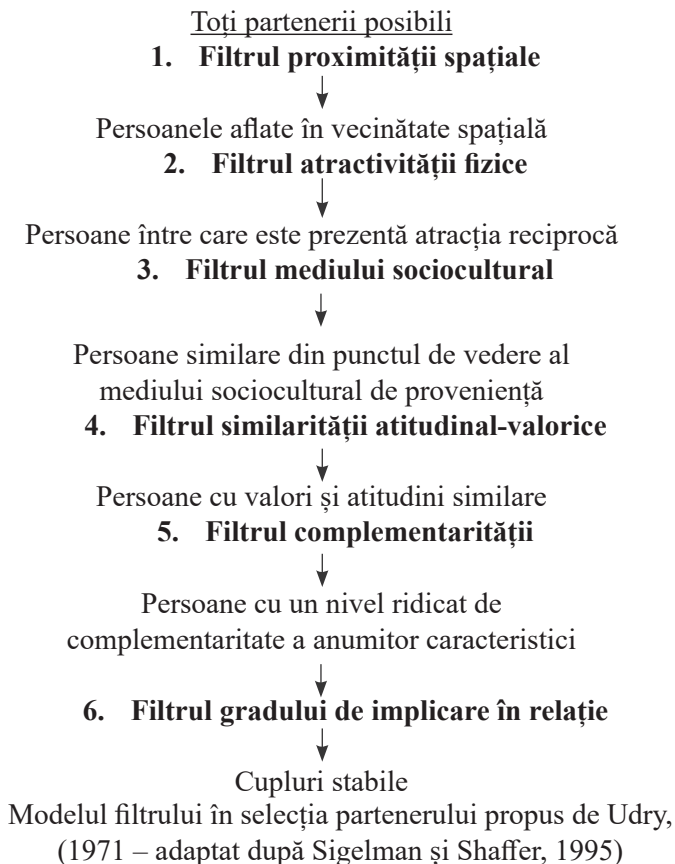
Dragostea este mai dificil de studiat cu mijloace precise științifice, ea putând fi înțeleasă pe deplin doar ca *experiență trăită*, de comuniune simultan sexuală, psihologică, spirituală (Mitrofan și Ciupercă, 1997). Începând cu anii '70, este prezentă o preocupare constantă a cercetării psihologice pentru acest domeniu.

O problemă importantă spre care s-a îndreptat atenția cercetărilor este cea a opțiunii pentru un anumit partener.

La prima vedere, acest proces este explicat în totalitate de trăirea sentimentului pur al iubirii față de partener, în societatea actuală căsătoriile aranjate de rude țin în cea mai mare parte de domeniul trecutului. Însă studiile arată că opțiunea pentru un anumit partener nu este atât de liberă pe cât pare pentru majoritatea oamenilor, fiind influențată de o varietate de factori. Acești factori vor fi analizați pornind de la **modelul filtrului în selecția partenerului** propus de Udry (1971, Sigelman și Shaffer, 1995).

Autorul consideră că alegerea unui partener este rezultatul unui proces de selecție constând dintr-o succesiune de etape, în fiecare etapă un alt criteriu (filtru) dobândind o importanță maximă.

De asemenea, expunerea repetată la anumiți stimuli duce, în anumite condiții, la creșterea pozitivității evaluării acelor stimuli (efectul familiarității), întâlnirea repetată cu o persoană mărind gradul de atracție față de ea (Radu, Ilut și Matei, 1994).

Primul filtru – proximitatea spațială – oferă posibilitatea interacțiunilor sociale și nu determină calitatea lor. De reținut că efectul proximității nu acționează prin el însuși: vecinătatea favorizează contactele reciproce, mijlocește comunicarea, iar asemănarea de opinii și valori constituie o sursă de convergență, atracție interpersonală.

Cel de-al doilea filtru este al *atractivității fizice*. Acest factor este unul important, experimentele realizate pe baza întâlnirilor cu parteneri necunoscuți au indicat că el este singurul semnificativ în funcție de care subiecții au evaluat cât de mult le-a plăcut prima lor întâlnire (Walster și

colab., 1966, apud Iluț, 1995). În explicarea importanței atractivității fizice în selecția partenerului, au fost luați în considerare anumiți factori:

- înfățișarea fizică este o recompensă în sine, satisfăcând nevoi estetice ale celorlalți;
- existența unui beneficiu al celui care se asociază cu o persoană atractivă, prin faptul că o parte a aprecierii pozitive față de aceasta se va răsfrânge asupra partenerului. Acest efect se produce când persoanele sunt observate împreună, fiind percepute simultan; însă când ele sunt percepute succesiv, sunt evaluate prin contrast, pe baza comparării lor;
- stereotipul „ceea ce este frumos este și bun” – convingerea că persoanele atractive fizic posedă și alte caracteristici dezirabile (efect de halo). Ele sunt evaluate ca fiind mai sociabile, amabile, sensibile față de problemele semenilor, având un viitor care promite satisfacții în plan familial și al carierei.

De remarcat însă că frumusețea nu aduce doar avantaje: există și stereotipuri negative. Femeile sunt considerate egocentrice și superficiale, iar bărbații mai puțin inteligenți. Persoanele atractive sunt supuse și unei presiuni sociale mai mari pentru a-și menține înfățișarea plăcută, trecând mai greu peste scăderea atractivității fizice odată cu înaintarea în vârstă. Oricum această presiune este mai ridicată în cazul femeilor, datorită disparității/lipsei de echivalență dintre capitalul marital al celor două sexe: bărbații pun un mai mare accent asupra atractivității fizice a partenerului, pe când pentru femei mai importante par a fi calități precum ambiția, inteligența și statutul socioeconomic (care corespund capitalului material-social al bărbatului), dovedind că bărbatul va fi capabil să-și susțină economic familia.

Studiile de laborator și de teren arată că, în funcție de atracția fizică autoevaluată, avem tendința de a ne alege un partener similar nouă, funcționând și, în acest caz, ipoteza potrivirii. Conform acesteia persoanele sunt atrase și au tendința de a forma relații cu cei care sunt similari din punctul de vedere al unor caracteristici.

Următorul filtru este cel al *mediului social* comun al celor două persoane. Aici intervin ca și criterii de comparație a partenerilor va-

riabile sociodemografice ca: rasa, etnia, religia, nivelul socioeconomic și educațional. Referindu-ne la aceste aspecte, există o puternică tendință de a opta pentru un partener similar nouă (homogamie), ea fiind demonstrată prin analiza cuplurilor conjugale. În legătură cu vârsta soților la căsătorie, există totuși o abatere sistematică către o vârstă mai mare a bărbatului la căsătorie decât a partenerii lui.

După ce potențialul partener trece prin aceste filtre largi, următorul este cel al *similarității atitudinal-valorice*. Investigații pe cupluri maritale au dovedit că există o corelație pozitivă între similaritatea axiologică, de personalitate și satisfacția, fericirea raportată de parteneri, atât în cazul similarității reale, cât și pentru cea percepută de cei doi. Pe măsura trecerii timpului, partenerii seamănă tot mai mult unul cu altul, de aceea sunt preferate cercetările sistematice ale cuplurilor aflate în perioada „curtării”, și acestea susțin, de asemenea, importanța acestui filtru în evoluția relației de iubire. Explicația o regăsim și în teoria actelor comunicative dezvoltată de Th. Newcomb: atitudinile asemănătoare ale partenerilor față de diferite evenimente, persoane, valori (numite „relații simetrice” față de obiectul atitudinii) constituie sursa de confirmare, de validare socială a opiniilor, funcționând ca o întărire, consolidând relația interpersonală, dorința de contact și de reiterare/repetare a dialogului.

Până în acest moment, în procesul de selecție a partenerului a primat *ipoteza similarității* partenerilor („Cine se aseamănă se adună”), homogamia aplicându-se în cazul tuturor factorilor prezentați.

Selectivitatea socioculturală operează la nivelul existenței cotidiene foarte fin, insidios/invizibil, fiind mai puțin sesizabilă la nivelul simțului comun, pentru care căsătoria, relațiile de iubire apar ca fiind „libere”. Studiile au indicat că, pe lângă similaritatea partenerilor (reală sau percepută de către aceștia) mai intervine și *complementaritatea*. Ea se referă la compatibilitatea dintre două persoane bazată pe existența unor caracteristici opuse pe care le posedă partenerii sau a nivelurilor diferite ale aceleiași nevoi („Contrariile se atrag”).

Complementaritatea este bine ilustrată în prescripțiile sociale față de rolul femeii și al bărbatului în cuplu, fixate în rolurile tradiționale

de gen. Anumite comportamente și sarcini domestice sunt atribuite persoanelor în funcție de categoria de sex căreia îi aparțin. Justificarea acestei diviziuni a rolurilor are la bază diferențele care există, în opinia grupului social, între femeie și bărbat la nivelul caracteristicilor fizice și de personalitate.

Autorii consideră că mariajele bazate pe complementaritate de nevoi și trăsături de personalitate care se înscriu în prescripțiile sociale de rol (de exemplu, bărbat dominant – femeie submisivă/supusă; bărbat cu avere și poziție socială – femeie frumoasă) au șanse mai mari de stabilitate decât cele bazate pe complementaritatea inversă (femeie dominantă, autoritară – bărbat ascultător, supus), presiunea socială acționând în sensul menținerii rolurilor de gen (Iluț, 1995; Mitrofan și Ciupercă, 1997).

În final, Udry notează că, pe lângă potrivirea partenerilor, trebuie să fie prezentă și dorința acestora de a se implica în relație, măsura în care sunt pregătiți pentru o angajare de durată fiind hotărâtoare pentru ca relația să fie una stabilă și să conducă la căsătorie (cuplu stabil).

Apariția unui copil în familie conștientizează statutul de părinte și se acumulează experiența pentru îndeplinirea acestui rol. Cercetările relevă că tinerii nu au o pregătire corespunzătoare pentru depășirea, fără dificultăți, a rolului respectiv și, mai ales, pentru evitarea unor seisme/conflicte afective între parteneri, generate de asemenea situații. Tinerii părinți sunt confrunțați cu probleme legate de educația copilului, de creșterea și îngrijirea sa, intervin o serie de sarcini și cheltuieli suplimentare, este limitată libertatea. Experiența în creșterea și educarea copiilor este redusă și pentru aceasta se pot adopta atitudini prea rigide sau prea lejere. Se dezvoltă, astfel, stiluri de acțiune educațională la nivelul familiei.

O serie de autori de notorietate pun în discuție importanța și validitatea stilurilor parentale pentru educația copiilor și evoluția lor ulterioară. Din această perspectivă, Baldwin, Calhon și Breeze clasifică familiile în: democratice, indulgente, îngăduitoare, autocrate, rejec-tive, indiferente, mixte, din care rezultă tipuri diferite de relaționare și atașare. Becker pune în evidență factorii de „căldură și control”, la baza cărora stau, în contribuții diferite, controlul, suportul emoțional și anxietatea.

8.6. Dezvoltarea carierei

Perioada tinereții este cea în care cele mai multe persoane se angajează și ocupă primul lor loc de muncă, dobândind independența financiară și asumându-și noi responsabilități și roluri care le modelează identitatea. Sigur că ocupația joacă un rol important de-a lungul tuturor perioadelor, în copilărie fiind prezente preocuparea pentru ceea ce persoana „vrea să devină când va fi mare”, în adolescență luptând pentru a-și dezvolta identitatea vocațională și pentru decizia de a se angaja într-un anumit domeniu de activitate sau a se pregăti pentru o profesie care solicită o nouă perioadă de școlarizare.

Pe parcursul perioadei de maturitate, pot să apară situații în care persoana tânără pune la îndoială alegerea făcută, schimbându-și profesia sau uneori fiind nevoit să facă acest lucru datorită șomajului urmat de incapacitatea de a-și găsi un loc de muncă în domeniul pentru care s-a pregătit inițial.

Tinerii sunt conștienți de faptul că în această perioadă schimbările sunt mai ușor de făcut decât mai târziu, presupunând mai puține costuri și au, de asemenea, un spirit critic mai ascuțit față de locul lor de muncă decât după ce s-au implicat profund în exercitarea respectivului rol. Spre sfârșitul acestei perioade, este prezentă la majoritatea persoanelor *implicarea, angajarea accentuată*, cu interiorizarea rolului profesional.

Teze finale

Tinerețea este caracterizată prin următoarele momente:

- Perioada de stabilizare și maturizare biopsihică deplină.
- Dobândirea și exercitarea unui statut și rol social, profesional, marital.
- Dragostea și munca (dobândirea identității profesionale) sunt cele două dimensiuni care definesc maturizarea.
- Receptivitate crescută față de sistemul axiologic al umanității.
- Tipul de relații sociale în care este integrat tânărul este unul complex, în care prioritățile sunt deținute de respectarea ierarhiei profesionale, sociale și de stabilirea formelor de intercomunicare funcționale pe planul cognitiv.

- Vigoare fizică, manifestări remarcabile de inteligență, memorie, abilități, aptitudini, dezvoltate maximal și care facilitează un randament crescut în activitățile desfășurate.
- Dezvoltarea psihică este influențată de exercitarea profesiei și vizează deopotrivă capacitățile senzorial-perceptive, intelectuale (progrese ale gândirii, înțelegerii, inteligenței, memoriei, imaginației și limbajului), aptitudinale și afectiv-motivaționale; folosește cunoștințele și operează cu concepte abstracte; exprimarea inteligenței prin sisteme simbolice.
- Modificări ale ponderilor diverselor tipuri de învățare, accentul trecând pe învățarea organizată sistematic, cea bazată pe autodidacticism, învățarea incidentală și cea originală, învățarea ocupațională.
- Vârsta tinereții este dominată de amplificarea identității sociale și îndeplinirea unor sarcini complexe, conducând spre un statut concordant cu nivelul de aspirații al persoanei.
- Dezvoltarea intensă a intimității (căsătoria, apariția copiilor) și confruntarea cu problemele legate de rolul de soț, părinte, de creșterea și educarea copiilor.
- Integrarea profesională și socială a tinerilor depinde atât de calitățile psihoindividuale, cât și de factori ținând de structura și cerințele profesiei, prestigiul profesional. S-a evidențiat rolul educației/autoeducației și mediului în dezvoltarea și stabilizarea unor structuri de personalitate implicate în procesul adaptării și integrării.

Activități de învățare

1. Enumerați particularitățile specifice de dezvoltare în tinerețe.
2. Identificați valorile și specificul dezvoltării morale a tinerilor.
3. Analizați factorii ce influențează dezvoltarea socială la vârsta tinereții.
4. Apreciați rolul culturii în alegerea partenerului conjugal. Exemplificați.
5. Caracterizați motivele căsătoriei în tinerețe.

6. Identificați problemele familiei tinere și propuneți recomandări pentru soluționarea lor.
7. Analizați dificultățile cu care se confruntă tinerii în procesul de adaptare și inserție profesională și elaborați modalități de depășire a acestora.

Surse suplimentare:

1. <https://sanoteca.md/pacienti/tineri-%C8%99i-adolescen%C8%9Bi>
2. <https://www.psychologies.ro/dezvoltare-personala-cunoastete-2/anchete-si-dosar/criterii-in-alegerea-partenerului-de-cuplu-2151638>
3. <https://www.terapiastrategica.ro/familiile-tinere-si-viata-impreuna/>
4. <http://www.parintibuni.ro/index.php/0-nou-nascuti-3-ani/cuplul-dupa-aparitia-copilului.html>

Capitolul 9

VÂRSTELE ADULTE

Unități de conținut:

1. Etapele vârstei adulte
2. Modificări ale capacităților intelectuale
3. Caracteristicile personalității în vârsta adultă
4. Criza maturității

Finalități:

După studierea acestui capitol, veți fi capabili:

- să interpretați modificările psihomotorii și consecințele psihologice ale acestora la vârsta adultă;
- să apreciați capacitatea cognitivă la vârsta adultă;
- să analizați controversele privind criza maturității.

Concepte-cheie: maturitate, stabilitate afectivă, climacter, criza maturității.

Conținut

Vârsta adultă urmează, în mod firesc, după tinerețe și constituie o realizare maximă, plenară a personalității umane.

Este perioada celei mai înalte productivități în muncă, deoarece se obțin randamente crescute cu un consum minim de energie. Aceasta are loc, deoarece stabilizarea, armonizarea și marturizarea psihică (a intereselor, aptitudinilor, deprinderilor, trăsăturilor caracteriale implicite în procesul de muncă) și cea socială (a modalităților de interrelaționare), începute în tinerețe, capătă formele lor stabile la omul matur.

Principalele aspecte ale perioadei, precum și în tinerețe, sunt:

- activitatea profesională – angajarea într-o activitate productivă, valorizată și utilă din punct de vedere social;
- relațiile de familie – grija pentru propriii copii, extinderea responsabilităților privind viața de familie și preocuparea pentru alți membri ai societății.

Dacă în tinerețe accentul era pus pe alegerea partenerului de viață, integrare profesională, organizarea acestor laturi ale vieții, atunci acum, în perioada adultă, are loc realizarea de sine, realizarea deplină a potențialului său în activitatea profesională și relațiile de familie.

9.1. Etapele vârstei adulte

Este cea mai lungă perioadă de viață (35-65 de ani).

Ursula Șchiopu, Emil Verza propun următoarele subetape cu anumite caracteristici:

1) Prima perioadă adultă, *între 35 și 45 de ani*, este perioada de stabilitate în care implicarea profesională este intensă, activitatea pe acest plan este cumulativă, activă și creatoare. Adeseori la această vârstă se mai parcurge o școală de perfecționare, de reciclare, o facultate sau un doctorat etc. Statutele și rolurile sociale încep să fie mai încărcate de responsabilități. În viața de familie, copiii încep/continuă să frecventeze școala, ceea ce creează o creștere relativă a conținutului subidentității de părinte și o modificare în evoluția familiei. Este perioada când scopul adultului este de a crește copiii săi (dragoste necondiționată, condiționată, neacceptare) – de aici diferite stiluri de educație.

2) Perioada adultă, *între 45 și 55 de ani*, se caracterizează prin apogeul în dezvoltarea carierei profesionale – persoana atinge vârful în ierarhia profesională în acord cu calificarea sa, roluri sociale și politice amplificate. Subidentitatea de soț se va diminua ușor ca și aceea de părinte, dat fiind faptul că independența copiilor (mari, de cele mai multe ori) nu mai necesită o atenționare permanentă în acest rol. Evoluția feminină este relativ mai tensională și încărcată de indispoziții și anxietăți cu substrat biologic-hormonal cauzată de instalarea menopauzei.

3) Perioada adultă prelungită, *de la 55 la 65 de ani*, se caracterizează printr-o:

- menținere a competenței profesionale;
- diminuare a forțelor fizice;

- denuclearizare a familiei, condiționată de căsătoria copiilor;
- asumarea de noi roluri;
- sub imperiul dezangajării profesionale are loc, în mai mare măsură, conștientizarea simțului reușitei și al împlinirii, o încărcare cu neliniște și anxietate și pregătirea pentru un nou „șoc al realității” (pensionarea). Este deosebit de dificilă criza pensionării, care duce la schimbarea de statut, creează conștiința unei inutilități, provoacă o stare de stres psihologic, agravată și de particularitățile biofiziologice.

9.2. Modificări ale capacităților intelectuale

- Toate simțurile (auditiv, vizual, gustativ, olfactiv) înregistrează un declin după un anumit punct în perioada maturității (după prima perioadă – 45 de ani), acesta fiind însă gradual și relativ mic. În plus, pierderile suferite la nivelul capacităților senzoriale pot fi compensate, astfel încât cauzează schimbări mici ale stilului de viață.
- Sensibilitatea la durere crește de la 45 de ani.
- Sub aspect senzorial, s-a constatat că diferite profesii perfectionează percepția vizuală și observația; după 40 de ani, scade ușor capacitatea atenției de durată și vederea clară, necesitând ochelari.
- Atenția distributivă este „eficientă” între 25 și 50 de ani.
- Scade acuitatea auditivă, iar sensibilitatea tactilă descrește ușor după 45 de ani.
- Sub aspect intelectual, se păstrează un randament bun până la 55-60 de ani (înțelegere verbală, mobilitate cognitivă, raționament); inteligența tehnică și intuiția se păstrează cu bune performanțe până pe la 60-65 de ani. Rezultatele indică faptul că pe perioada maturității se înregistrează un nivel al performanței aproximativ egal cu cel din tinerețe pentru *memorie și fluență verbală, și orientare spațială*. Pentru *rapiditatea perceptivă și abilitățile*

numerice s-a înregistrat o *scădere clară*, prima abilitate având cel mai timpuriu declin, începând din primii ani ai tinereții.

- Memoria mecanică scade după 40 de ani, iar cea de scurtă durată după 50 de ani, însă ideile se rețin și după 60 de ani, datorită „ancorelor semantice” proprii.
- Calitățile memoriei (volum, suplețe, fidelitate) sunt dependente de structura solicitărilor de viață, utilizarea mnemoschemelor, strategiilor de memorare.
- Fixarea și păstrarea au o „longevitate” mai mare, comparativ cu recunoașterea și reproducerea ce înregistrează o ușoară scădere după 55 de ani.
- Identitatea profesională dă un anumit sens vieții.
- De la 40 de ani se produce o scădere a rezistenței fizice și o serie de modificări ale metabolismului bazal, descrește capacitatea funcțională a inimii și plămânilor.
- Schimbările sunt dependente de activitatea profesională a omului, unele capacități senzoriale perfecționându-se sau menținându-se prin profesionalizare.
- Performanțele inteligenței suportă influențe culturale, sociale, ale educației.
- Creativitatea este în strânsă corelație cu statutul, rolul, activitatea profesională, fiind facilitată, stimulată de învățarea inovatoare și participativă.
- Învățarea permanentă, educația adulților atenuază inegalitățile existente în pregătire și prelungesc durata participării la viața socială prin antrenarea tuturor funcțiilor și fenomenelor psihice cognitive, motivațional-afective, volitive.
- Personalitatea adultului evoluează sub influența preocupărilor sociale, culturale, extraprofesionale, informale/nonformale, care creează resurse importante de echilibrare și exprimare.
- Particularitatea fundamentală a acestei perioade este – conștientizarea responsabilității pentru conținutul propriei vieți în fața sa și în fața altor oameni.

9.3. Caracteristicile personalității în vârsta adultă

Pentru S.Freud o persoană adultă/matură este cea care este capabilă de a iubi și a munci.

Marie Jahoda consideră că **adultul** se caracterizează prin stăpânirea activă a mediului, manifestă o unitate/integritate a personalității, este capabil să perceapă corect/adekvat mediul și pe sine.

Frank Barron adăugă: prin organizarea efectivă a muncii, în vederea realizării unui scop, posibilitatea de adaptare interpersonală și intrapersonală.

Abraham Maslow enumera un șir de particularități pe baza cărora am putea caracteriza vârsta adultă (a unei personalități care se actualizează – maximal își realizează potențialul său), acestea fiind următoarele:

- ✓ acceptarea realității;
- ✓ acceptarea propriei persoane și a altora;
- ✓ pasiunea față de ocupația/profesia sa, orientarea la scop, activitate;
- ✓ autonomie, independență (în gândire, acțiune);
- ✓ sentiment social – atitudine atentă și binevoitoare față de alți oameni, capacitate de a-i ajuta pe alții;
- ✓ deschidere spre noi experiențe, proștețime în aprecieri (non-conformism, lipsa rigidității);
- ✓ spontaneitate și comportament autentic/adevărat/firesc/natural;
- ✓ certitudinea etică – delimitarea scopurilor de mijloace, a binelui de rău;
- ✓ simțul neostil al umorului;
- ✓ relații sociale profunde, dar selective;
- ✓ spiritul creator.

Gordon Allport (1981) a caracterizat personalitatea omului matur, pornind de la o serie de caracteristici:

1. adultul are o conștiință de sine largă/vastă, cauzată de aspectele multiple ale vieții însăși: cel economic, educațional, recreațional, politic, casnic etc., dar mai ales datorită participării la ele;

2. adultul este capabil să întrețină relații călduroase în raporturile intime, precum și în raporturile sociale generale;
3. adultul posedă o securitate emoțională (poate face față frustrărilor, depăși obstacolele, se va resemna în fața inevitabilului) și se acceptă pe sine și pe alții;
4. adultul percepe, gândește și acționează în acord cu realitatea obiectivă;
5. adultul este capabil de obiectivarea de sine/exigență la pătrat, înțelegere de sine și umor;
6. adultul trăiește în armonie cu filosofia unificatoare a vieții sale.

În afară de aceste caracteristici ale normalității psihocomportamentale, adică particularități care individualizează maturitatea personalității umane, sănătatea ei psihofizică și psihosocială, mai există și nenumărate situații care generează suferință, vinovăție, neputință, chiar moarte. Adulții rareori sunt atât de fericiți și lipsiți de griji. Leziunile, bolile, problemele produc deseori prăbușiri și disperare. De aici rezultă că vârsta adultă, precum și cele precedente, este o perioadă cu sincope, denivelări și variații interioare, pe care adultul le depășește, în virtutea dezvoltării și stabilității afective.

9.4. Criza maturității

Biologic, vârsta adultă se caracterizează prin maturizarea deplină a organismului.

Psihologic – prin definitivarea dezvoltării intelectuale, morale, perfecționarea dinamică a motivației și intereselor.

Social – prin includerea în activități profesionale, menținerea responsabilităților familiale, de educație a copiilor, de rezolvare constructivă a problemelor din cotidian.

Această vârstă pune în circuit cunoștințele și deprinderile acumulate anterior, perfecționându-le în continuare, contribuie la autoafirmare și la integrarea armonioasă în mediul social.

Climacteriul (lat. *climacter* – perioadă critică, gr. *klimacter* – scară) – perioadă care marchează sfârșitul maturității unei persoane, fiind caracterizată de un ansamblu de modificări fiziologice, funcționale și psihice.

Se definește ca „proces lent, în care fenomenele biologice caracteristice se desfășoară într-o succesiune determinată: scăderea treptată până la dispariție a funcționalității gonadelor, involuția tractului genital și începutul regresiei caracterelor sexuale secundare, inițierea restructurării modelului neuropsihic vegetativ, metabolic și funcțional al perioadei adulte” (Gorgos, 1987).

Este mai evident în cazul persoanelor de sex feminin (menopauza) și a fost mai des studiat, însă sunt modificări care apar și în cazul bărbaților (andropauza), modificări, ce se referă la *adaptarea psihologică a bărbatului la problemele tipice perioadei* pe care o traversează.

Criza de la 40 de ani (criza vârstei de mijloc) este legată de ieșirea din perioada marilor elanuri și aspirații, modificările în viața cuplului. Această criză repetă criza de la 30 de ani – criza „sensului vieții”, mai ales atunci când la 30 de ani ea nu a dus la rezolvarea problemelor existențiale (de la existența socială la cea de conținut). Se manifestă prin:

- nemulțumire totală de viața sa;
- conștientizarea faptului că nu mai ești acel tânăr care are „perspectivă”, inspiră încredere;
- simți necesitatea de a întoarce „datoriile sociale”;
- acuitatea în relațiile de familie: copiii pleacă din familie, „pleacă”/decedează oameni apropiați din generația mai în vârstă;
- dacă pe parteneri în afară de copii nu-i leagă nimic – familia se destramă;
- este posibilă schimbarea profesiei/familiei – divorțul.

Teze finale:

Maturitatea este caracterizată prin următoarele momente:

- ✓ Modificările de ordin fizic care apar acum sunt graduale și încă lente și de aceea nu sunt deocamdată resimțite acut de către indivizi. Cercetările sunt însă de acord asupra faptului că viața sedentară poate determina modificări fizice abrupte.

- ✓ Modificările esențiale sunt induse de instalarea menopauzei la femeii (în prima jumătate a acestei etape) și a andropauzei la bărbați (spre finalul acestei etape), care aduc cu ele schimbări hormonale intense.
- ✓ Din punct de vedere cognitiv, se consideră că la această vârstă adulții gândesc integrativ și că rezolvă cel mai eficient problemele practice, având performanțele cele mai bune în această sferă, în comparație cu persoanele aflate în alte etape ale vieții.
- ✓ În ceea ce privește funcționarea socială, adultul este adesea în poziții de conducere, parțial datorită experienței acumulate până acum.
- ✓ Pe de altă parte, unii adulți trec prin „criza vârstei de mijloc”, în care are loc mai ales reevaluarea propriei vieți și conștientizarea a ceea ce adultul nu a realizat până în acel moment al vieții, odată cu modificarea relațiilor cu propriii copii (care devin adolescenți) și cu părinții (care sunt acum la vârsta a treia).
- ✓ Fiecare aspect al dezvoltării adultului pe fiecare stadiu este trăit diferit, fiind afectat de contextul individual de viață și de propriile trăsături de personalitate.

Activități de învățare

1. Identificați principalele dominante ale vârstei adulte.
2. Faceți analiza comparativă a caracteristicilor personalității la vârstele adulte propuse de A.Maslow și G.Allport.
3. Analizați dinamica și tranziția rolurilor în perioada adultă.
4. Explicați specificul crizei vârstei mijlocii din perspectiva gender.
5. Specificați evoluția intelectuală a adultului.

Surse suplimentare:

1. <https://sanoteca.md/bu-feur-le-de-c%C4%83l-dur%C4%83-%C3%AEn-menopauz%C4%83-%E2%80%93-cum-s%C4%83-le-recuno%C8%99ti-%C8%99i-s%C4%83-scapi-de-ele>
2. <https://sanoteca.md/pacienti/sex-%C8%99i-s%C4%83n%C4%83tate-%C3%AEn-cuplu/%C8%99i-b%C4%83rba%C8%9Bii-au-menopauz%C4%83-cum-le-afecteaz%C4%83-mintea-%C8%99i-corpul>

Capitolul 10

VÂRSTELE DE REGRESIE

Unități de conținut:

1. Regresia biologică
2. Particularitățile proceselor psihice în perioada îmbătrânirii
3. Aspecte sociale ale bătrâneții și reajustarea rolurilor
4. Atitudinea în fața morții

Finalități:

După studierea acestui capitol, veți fi capabili:

- să identificați schimbările psihologice ale vârstei a treia;
- să conștientizați problemele social-economice ale vârstelor de involuție;
- să analizați fațetele stadiului terminal.

Concepte-cheie: regresie biologică, gerontologie, senectute, stadiu terminal.

Conținut

Suntem programați de când ne naștem să traversăm etape prestabilite, a căror curgere este asemenea timpului, inevitabilă. Suntem copii, tineri, adulți, bătrâni. Strict în această ordine și fără nicio posibilitate de a ne opri la alegere la un stadiu convenabil. Deși fiecare din aceste trepte de evoluție este deosebită prin sarcinile sale specifice, bătrânețea pare a fi cea mai împovărătoare, deoarece aduce cu sine modificări semnificative: declin fizic și intelectual, schimbări majore în ponderea rolurilor (profesional, marital, parental, social).

10.1. Regresia biologică

Înșuși conceptul de **bătrânețe** a suferit în contemporaneitate o alunecare de sensuri spre zona devalorizării și a insignifiantului.

Vârsta nu exprimă doar o succesiune a etapelor de dezvoltare a individului, ea are în esență o semnificație biologică, psihologică,

socială și culturală. Vârsta măsurată în ani ar reprezenta o variabilă goală, implicând un număr elocvent al duratei, dar fără să trimită spre relațiile sociale pe care aceasta le stabilește sau spre mentalul colectiv al societății. Normele instituite de sociocultural în legătură cu vârstele vieții reprezintă o informație ce ține de potențialul etapei de vârstă la care se referă. Vârsta reprezintă un criteriu de ordonare a vieții sociale.

A îmbătrâni – înseamnă mai multe lucruri în același timp. Îmbătrânirea este un fenomen organic, traducându-se, la nivel biologic, prin diminuarea sau dispariția anumitor funcții biologice. Aceste modificări antrenează consecințe de ordin psihologic. Se observă o diferențiere între comportamentul masculin și cel feminin în cadrul îmbătrânirii, o percepție diferită a fenomenului în funcție de nivelul cultural al individului. Gerontologii (**gerontologie** – știință care studiază aspectele sociale, biologice și medicale ale îmbătrânirii) remarcă faptul că bătrânețea reprezintă un prag mult mai ușor de depășit, cu cât nivelul cultural este unul mai ridicat. Interesul cultural și acumulările memoriei fac ca bătrânețea să devină un fenomen mult mai ușor de acceptat, culturalizat.

Spre deosebire de sentimentul frustrării și al inutilității, al perisabilității/alterării și al lipsei de sens induse de societatea modernă cu privire la senectute (**senectute** – vârstă înaintată; ultima perioadă în evoluția unei ființe; din latina *senex* – venerabil), punctul de vedere *arhaic*, tradițional dovedește o mai mare înțelegere a sensului existenței prin integrarea fiecărei etape existențiale într-un angrenaj social și cultural coerent. Conflictul modern al lipsei de sens al persoanelor vârstnice este rezolvat prin utilizarea resurselor umane, prin exploatarea relațiilor intergeneraționale, printr-un rol social, ritual atribuit bătrânilor.

Declinul fizic se resimte din ce în ce mai puternic, cu trecerea anilor. Procesul general de îmbătrânire se particularizează pentru fiecare persoană, cu apariția unor boli în funcție de sensibilitatea individuală. Între cele mai frecvente se numără: bolile cardiovasculare (hipertensiunea arterială, cardiopatia ischemică, accidentele vasculare cerebrale),

afecțiuni ale sistemului locomotor (artrita, osteoporoza), modificări senzoriale (dizabilitate auditivă, vizuală), demențele. La nivel global, se modifică aspectul general al pielii, scade procentul de apă din organism, apar atrofii musculare, scade capacitatea de efort. La nivelul sistemului nervos central, scade numărul de neuroni – pierderea lor poate fi accentuată de diverse stări dismetabolice (diabet, suferințe hepatice, renale, pancreatice), de hipoxie (prin patologie cardiovasculară ce duce secundar la o insuficiență de oxigenare cerebrală), de substanțe toxice (alcool, medicamente).

Preocuparea pentru starea de sănătate, centrarea pe propriul corp și problemele determinate de îmbătrânire sunt frecvente la vârstnici, în unele cazuri ajungându-se chiar la intensități psihotice.

Declinul psihic se manifestă la nivel cognitiv, afectiv și comportamental. Modificările cognitive sunt printre cele mai importante condiții medicale ale bătrâneții, cu impact asupra calității vieții și asupra anturajului. Ele pot fi stadializate în funcție de intensitate. Astfel, în mod normal pot să existe acuze subiective de scădere a randamentului intelectual, cu dificultăți tipice de evocare a numelor și de localizare a unor obiecte. Ulterior, apare un declin ușor, cu simptome discrete, dar vizibile pentru cei din jur: probleme de orientare în locuri nefamiliare, concentrare dificilă, dificultăți manifeste în găsirea unor nume sau cuvinte, tendința de a uita ceea ce tocmai s-a spus. La acest nivel, se recomandă monitorizarea periodică, deoarece în multe cazuri evoluția poate duce la instalarea unei demențe. În plan afectiv, persoanele vârstnice trăiesc suficient de des sentimente negative determinate de situațiile noi cărora trebuie să le facă față. Până la un punct, tristețea, neliniștea, îngrijorările sunt considerate firești în efortul de adaptare. Însă în momentul în care intensitatea și durata acestor trăiri atrag atenția devenind probleme în sine, se impun măsuri pentru evaluarea și ameliorarea lor. Vârstnicii își restrâng, de obicei, activitățile, fapt datorat în mare măsură unor limitări de ordin fizic ce scad capacitatea de efort și mobilitatea. Câmpul lor de interese și preocupări se îngustează, concentrându-se adesea pe domeniile de interes și vizând perfecționarea și aprofundarea lor.

Există o necesitate a unui cerc existențial bine definit, controlabil. Schimbările sunt fie refuzate, fie acceptate cu o anxietate puternică.

Astfel, regresia biologică se manifestă în:

- Scăderea energiei instinctelor și a eficienței adaptării. Îmbătrânirea fizică se realizează fără seisme prea evidente, jucând un rol important îmbătrânirea celulelor, a țesuturilor și a organelor.
- Cu vârsta, au loc modificări importante în ceea ce privește somnul și funcțiile lui recuperative. La 50 de ani și după, se doarme aproximativ 7 ore, din care doar o oră de somn paradoxal.
- Evidentă pierdere a elasticității pielii și a țesuturilor.
- Specific este și procesul de încăruntire – acesta poate începe și după 35 de ani, însă devine evident spre 50-55 de ani.
- Mișcările devin mai greoaie, lipsite de suplețe și forță. După 50 de ani scade numărul fibrelor musculare active.
- Și în domeniul organelor interne au loc fenomene de degradare: cord, pulmoni, organe vitale. După 55 de ani – incidență a infarctului miocardic și lezarea arterelor coronariene. Respirația devine după 45 de ani mai superficială, se reduce gradul de oxigenare al sângelui, țesuturilor, scade eficiența respirației. Scădere a poftei de mâncare ce determină o slăbire a răspunsurilor digestive.
- Metabolismul bazal crește cu vârsta. Procesul de îmbătrânire este amplificat de modificările hormonale ce survin mai ales după 65 de ani.
- Degradarea și îmbătrânirea sistemului nervos este legată de reducerea capacității organismului de a satisface exigențele alimentare foarte mari ale creierului (irigarea, oxigenarea, alimentarea).

10.2. Particularitățile proceselor psihice în perioada îmbătrânirii

Activitatea psihică poartă amprenta experienței de viață și a proceselor de reechilibrare a organismului, ce antrenează forțele compensatorii ale experienței și cele funcționale ale organismului.

Impactul planului senzorial se manifestă în prima etapă ca dominant periferic, apoi treptat scade funcționalitatea activității nervoase superioare, proces lent la 65-70 de ani, accelerat la 70-75, stabilizat la valori reduse la 75-85 de ani. Ex.: degradarea văzului, degradarea auzului, sensibilitatea tactilă se degradează după 50-55 de ani.

Procesele de cunoaștere complexe sunt influențate de experiența cultural-intelectuală și de capacitățile funcționale. Degradarea memoriei de scurtă durată e mai pregnantă, iar memoria de lungă durată e mai rezistentă.

Concomitent, are loc o exacerbare/accentuare a emoționalității, nervozității, irascibilității, tulburarea funcțiilor psihice manifestată prin slabă cooperare, anxietate, capricii.

Desigur, există destule persoane în vârstă care reușesc să-și conserve luciditatea și echilibrul psihic general și rămân active, cooperante, deschise la nou, se păstrează pe un palier de bună adaptare vreme îndelungată. Multe deprinderi se mențin chiar dacă viteza acțiunilor scade.

Declinul psihic la bătrânețe este condiționat de o serie de factori ce țin atât de natura subiectivă și de structura anatomo-fiziologică a individului, cât și de condițiile de mediu, de rezistență organică și mai cu seamă a sistemului nervos central. Se știe că viața subiectivă a fiecărui om este influențată multilateral de felul în care trăiește, de faptul dacă au acționat asupra sa sau nu factori stresanți, dacă a dus o viață ordonată și echilibrată, dacă s-a realizat profesional etc. La toate acestea trebuie adăugat și factorul genetic care poate contribui la conservarea funcțiilor psihice și la menținerea însușirilor fizice în anumite limite sau, dimpotrivă, la accentuarea unor manifestări de „prăbușire” psihofizică a individului.

Inteligența poate să se mențină relativ activă.

La bătrânețe scade fluența ideilor, se manifestă o inflexibilitate a opiniilor, raționamentelor, confuzionism spațial, emoțiile devin ceva mai primitive, se observă o hipertrofiere a sinelui, amnezie infantilă de origine afectivă, tulburări de memorie.

Bătrânețea este perioada în care memoria este real și sever afectată. Deseori se asociază cu boli de tipul Parkinson, Alzheimer, arterioscleroza cerebrală (Shulman și Berman, 1988).

Tulburările memoriei se asociază frecvent cu cele ale gândirii și limbajului. Ideile de persecuție creează impresia persoanei că este în permanență observată și urmărită, că nimic din ceea ce spune și gândește nu este pe placul altora. Aceste stări se pot asocia cu ideile ipohondrice, când persoana se crede bolnavă somatic și nu i se acordă atenția cuvenită, sau nu este crezută. În plan verbal, exprimarea devine anevoioasă, lentă și incoerentă. De multe ori, oamenii în vârstă nu-și găsesc cuvintele potrivite, apar repetările și ușoare forme de bâlbâială. Scrisul este nesigur, colțuros, tremurat și sacadat. Fenomenele parkinsonice, care intervin frecvent, îngreuează și mai mult transpunerea ideilor în spațiul grafic. În plan comportamental, persoanele cu astfel de tulburări se manifestă ca nervoase, irascibile și trăiesc un sentiment de frustrare.

După 70-75 de ani apar pregnant cazuri de demență senilă și psihoze, trăirea în trecut, vidul de idealuri și aspirații.

Marea bătrânețe – longevitatea. Trecerea individului de la anii de început ai bătrâneții spre marea bătrânețe este, de obicei, graduală și are mai mult în comun cu starea emoțională decât cu vârsta propriuzisă. De exemplu, un individ care rămâne sănătos și activ continuă să ia parte la activitățile comunitare sau sociale, poate părea mai degrabă la începutul anilor bătrâneții decât la finalul lor, chiar dacă, să spunem, persoana are în jur de 80 de ani. În jurul vârstei de 75 de ani, dar mai ales după 85, prevalența problemelor de sănătate crește foarte mult. Chiar și așa sunt destul de mulți bătrâni care la 80-90 de ani se pot descurca și trăi independent cu foarte puțin ajutor din partea familiilor lor. Indiferent care ar fi cauzele, populația vârstnică este în creștere aproape peste tot în lume.

Longevitatea continuă să suscite un maxim interes. În anii '70, presa mediatiza știri despre oameni care trăiesc până la vârste extrem de înaintate, în Vilcambamba (Ecuador) sau în Republica Azerbaidjan. În 1973, autoritățile sovietice au raportat moartea azerbaidjanului Shirali Mislimov, care s-a presupus că ar fi trăit până la vârsta de 168 de ani. În țara sa se raporta un procent de 63 de persoane longevive la 100.000 de locuitori, comparativ cu 3 persoane longevive la 100.000 de locuitori în SUA, pentru aceeași perioadă.

Cum ajutam o persoana draga ajunsă la vârsta a treia și cum ne ajutam pe noi înșine când ajungem acolo?

O bătrânețe frumoasă, cu o stare cât mai bună din punct de vedere biologic și psihic, este rezultatul unui cumul de factori genetici, caracteriali, autobiografici. Esențială este o atitudine activă față de propria viață, adoptarea și menținerea unui mod sănătos de a trăi, cu implicare conștientă în activități de interes, bine organizate.

Aceasta mai înseamnă construirea unei rețele de suport social cât mai extinse, formată atât din persoanele din familie, cât și din foști colegi, prieteni și cunoștințe, rod al recunoașterii propriei valori. În plus, în câștigarea echilibrului trebuie câștigate lupte grele de acceptare a „trădării corpului”, de înțelegere și integrare a limitărilor fizice inerente vârstei a treia.

Schimbările nu sunt benefice la acest moment, de aceea ele sunt analizate și cântărite cu grijă – schimbarea locuinței, a orașului, internările (chiar și de scurtă durată), o persoană de îngrijire angajată să fie mereu acolo – toate acestea supun vârstnicul unui efort extrem de mare de adaptare și rareori sunt acceptate fără consecințe ulterioare. Bineînțeles, fiecare situație în parte are caracteristicile sale, de aceea avantajele și dezavantajele se evaluează în mod particular (de ex.: sunt situații când instituționalizarea unei persoane în vârstă este preferabilă, în ciuda stresului imediat: mari deficite fizice, necesitatea unei supravegheri permanente, dorința celui direct implicat de a avea în preajmă oameni de aceeași vârstă spre a-și găsi interese asemănătoare etc.).

10.3. Aspecte sociale ale bătrâneții și reajustarea rolurilor

Există o serie de aspecte sociale ale bătrâneții: creșterea longevității reale și potențiale și protejarea socială a acesteia; folosirea socială a experienței profesionale și sociale a vârstelor bătrâneții, dată fiind valoarea sa; profilaxia bătrâneții și lupta împotriva bolilor de degenerescență.

Etapele de după 65 de ani pun mult mai multe probleme decât celelalte vârste. Vârstele terminale ale vieții se află sub semnul ieșirii din munca activă (pensionarea). Tipul fundamental de activitate constă în adaptarea la un nou orar de activități.

Tipul de relații se modifică, restrângându-se din aria profesională, dar și din aria altor activități.

În perioada de trecere – subidentitatea profesională se dezoficializează și se integrează în subidentitatea social-comunitară. Subidentitatea maritală rămâne esențială. Subidentitatea parentală este relativ expansivă. Perioadă de o oarecare fragilitate biologică.

În perioada bătrâneții propriu-zise, subidentitatea parentală se contractă ușor, subidentitatea socială se exercită în teritoriul social accesibil. Bolile degenerescente reduc mobilitatea. Mortalitatea este mai mare.

În perioada mării bătrâneți – subidentitățile suprapuse se contractă; uneori poate avea loc o disoluție de sine. Durata medie a vieții este de circa 65-70 de ani la bărbați și 72-75 de ani la femei.

Senectutea, vârsta a treia are propria configurație, sintetizată dintr-o regresie în plan biopsihosocial, dar și un supliment de cunoaștere, experiența și raportare axiologică cu serenitate/seninătate și înțelepciune.

În fața vârstei a treia se configurează patru categorii de persoane:

- una din categorii este cea care cuprinde persoanele care își asumă propriile forțe și carențe, păstrându-și capacitatea de adaptare și bunele relații cu familia și prietenii. Acestea fie se reorganizează înlocuind activitățile inaccesibile acum cu altele noi, compensatorii, fie își păstrează una sau două activități și își asumă un număr mai restrâns de responsabilități, fie renunță la toate angajamentele și apreciază că a venit timpul să intre într-o prelungită vacanță existențială;
- o altă categorie este a celor care tratează bătrânețea ca pe un adversar, nu pun armele jos și se încrâncenează să păstreze o serie de ocupații specifice vârstei adulte;

- o altă categorie este a celor care demisionează de la propria lor îngrijire, transferând-o familiei sau unei persoane care îi îngrijește;
- o ultimă categorie este a celor care nu se implică în niciun rol, adeseori datorită faptului că sunt afectați de maladii grave.

Efectele vârstei a treia încep să se producă în special odată cu pensionarea, când persoana trebuie să-și reorganizeze toată viața începând cu sarcinile în familie. Cert este că o viață activă constituie fermentul indispensabil pentru a conserva bunăstarea generală a vârstnicului.

Pensionarea echivalează cel mai adesea cu retragerea din viața profesională. Excepție fac persoanele care au activități de așa natură, încât mai pot activa mult timp după pensionarea oficială. Uneori, ieșirea din ritualul unui serviciu e privită ca un lucru benefic, ca o ocazie de îndeplinire a unor dorințe pentru care niciodată nu s-a găsit destul timp, moment binemeritat de odihnă după ani lungi de muncă. Alteori însă pensionarea înseamnă renunțarea la adevărate ancoră existențiale, mai ales la cei care au fost foarte dedicați profesiei lor, care și-au organizat mereu timpul în funcție de un orar de muncă și acum se găsesc în fața unor ore întregi libere cu care nu știu ce să facă. Pot să apară sentimente de inutilitate, necesitatea de regândire a sensului propriei existențe și de descoperire a unor noi surse de satisfacție. Un alt factor cu impact negativ specific îl reprezintă scăderea veniturilor, mai ales în condițiile socioeconomice actuale, când a fi pensionar echivalează practic cu a te integra într-o categorie defavorizată.

O altă caracteristică a vârstei a treia o reprezintă reajustarea rolurilor. Astfel, renunțarea la rolul profesional înseamnă deseori o reevaluare a celui de partener de cuplu, o șansă în redescoperirea celui alt, deși nu mereu văzută în acest sens pozitiv. Acum există destul timp pentru noi planuri și interese comune și pentru o reorganizare armonioasă a vieții în doi. Dificultatea apare când efortul necesar pare prea mare comparativ cu beneficiile (deseori semn al unor disfuncționalități anterioare în viața maritală). Din păcate însă, dar tipic acestei etape, intervine un alt eveniment cu răsunet deosebit de grav: pierderea partenerului de viață. Chiar dacă există susținerea celorlalți membri ai familiei și a prietenilor,

sentimentul de singurătate și abandon este copleșitor, partenerul de viață fiind o sursă principală de suport afectiv-emoțional și material, un ajutor și companion în viața de zi cu zi, ce cu greu poate fi suplinit de altcineva. Frecvent, persoanele văduve ajung să treacă prin depresii de lungă durată. Există statistici ce estimează că decesul unuia dintre soți este urmat în 50% din cazuri de dispariția celuilalt în cursul anului următor.

Ruperea relațiilor cu colegii de serviciu, scăderea libertății de mișcare, boli ce afectează persoanele din cercul de prieteni și ulterior decesul acestora determină implicit o restrângere importantă a rolului social, ceea ce contribuie la întreținerea sentimentului de singurătate și izolare.

În interiorul familiei, vârstnicul ca și părinte nu mai are aceleași atribuții ca în etapele anterioare. Scade implicarea sa în viața copiilor, suportul acordat acestora. Copiii, ajunși oameni în toată firea, deși uneori ascultă sfaturile părinților, rareori le consideră utile. Mai mult decât atât, se pune sub semnul întrebării capacitatea părinților de a decide în chestiuni simple ce țin de viața lor. În încercarea de a le fi cât mai mult de ajutor, copiii ajung să își transforme din ce în ce mai mult propriii părinți, bătrâni, în niște copii (infantilizare), lucru ce contribuie la accentuarea imaginii de sine negative, sentimentelor de neputință și inutilitate, și generează conflicte intrafamiliale.

Un rol specific perioadei este rolul de bunic. Statutul de bunic/bunică reconstituie ciclul existenței prin implicarea efectivă în îngrijirea și educația nepoților. Tot în această perioadă se produce o restructurare de roluri în relația dintre părinți și copii, aceștia din urmă fiind mai degrabă tratați ca prieteni decât ca subordonați.

Sunt multe familii în care bunicii joacă un rol foarte important în creșterea nepoților, îndeosebi la vârste cuprinse între 50 și 65 de ani. A fi bunic poate avea numeroase valențe pozitive: o prelungire a rolului parental prin grija, suportul, educația oferită tinerelor vlăstare; beneficii legate de satisfacția de a avea un statut important pe lângă propriii copii și de a le fi încă de folos; o legătură emoțională ce satisface nevoia de a da și de a primi dragoste și afecțiune. Atunci când limitele acestui rol sunt însă depășite, când apare neglijarea propriilor

probleme fizice și psihice prin concentrarea atenției asupra nepoților, când se uită de restrângerea posibilităților acestor persoane din cauza specificului vârstei, atunci a fi bunic devine o sarcină greu de îndeplinit, o presiune ce afectează suplimentar declinul.

10.4. Atitudinea în fața morții

Se diferențiază moartea biologică (degradarea proceselor psihologice), moartea psihologică (disoluția comportamentului, a conștiinței) și moartea socială (înregistrarea morții, înmormântarea, rezolvarea moștenirii).

Din punct de vedere psihologic, cea mai mare provocare a vârstei a treia este reprezentată de confruntarea cu ideea morții. Atitudinile în fața acestui punct final și inevitabil al existenței diferă foarte mult în cursul vieții, de la ignorarea completă în perioada copilăriei până la acceptare în bătrânețea târzie. Dacă o lungă perioadă moartea este văzută ca „ceva ce se întâmplă altora”, trecerea anilor o transformă într-o preocupare din ce în ce mai importantă, conștientizarea realității sale fiind astfel tot mai acută. Pentru a ajunge la acceptarea ideii de moarte, se trece prin câteva stadii considerate clasice și inevitabile: șocul, negarea, furia, depresia și acceptarea. Doar atingerea ultimului stadiu readuce starea de echilibru și liniște interioară, de aceea, de multe ori, e utilă ghidarea persoanelor vârstnice pentru traversarea cât mai ușoară și mai rapidă a acestor etape, dincolo de care viața își recapătă sensul, chiar dacă e finită.

Erikson arată că întreaga perioadă de bătrânețe este caracterizată de criza generată de pendularea între integritate și disperare în confruntarea cu ideea morții. Această ultimă criză poate fi surmontată în funcție de capacitatea individului de a face față ideii de a nu mai fi, de a muri. Confruntarea cu ideea morții este dificilă nu numai pentru persoanele care sunt în perioada bătrâneții sau care au o maladie incurabilă, problema morții este dificilă mai ales pentru cei ce rămân în urma persoanei decedate. Moartea, ca fapt social, confruntă indivizii de toate vârstele

cu existența ei implacabilă. În toate comunitățile, moartea unuia dintre membri este un eveniment care solicită recunoaștere socială. Majoritatea comunităților percep moartea ca pe un eveniment nefast, ce este înconjurat de numeroase tabu-uri. Moartea individului este trăită de cei ce supraviețuiesc și descrie o dublă sarcină: exigențe ce solicită comemorarea și omagiul, ambele având rolul de a face trecerea mai suportabilă pentru cei rămași în viață. Doliul este modalitatea de a face față ideii morții; este o manieră de răspuns a comunităților umane pentru a integra experiența și a o socializa în propriul mod de existență. De asemenea, antropologii, dar și psihoterapeuții arată că doliul este maniera de reflecție la propria poziție în univers și față de moarte, este ceea ce unifică pe oameni între ei, dar și cu generațiile anterioare, precum și în interiorul lor, construind sensul unității între viață și moarte.

Activități de învățare

1. Identificați aspectele biologice, patologice și psihosociale ale îmbătrânirii.
2. Explicați schimbările din sfera afectivă și cognitivă a persoanelor în etate.
3. Analizați reajustarea rolurilor în vârstele de regresie.
4. Determinați efectele pensionării asupra atitudinii față de viață a vârstnicilor.
5. Propuneți modalități de optimizare a calității vieții persoanelor vârstnice.
6. Evidențiați factorii care ar presupune succes în adaptarea la problemele vârstei adulte târzii.
7. Apreciați importanța aspectului spiritual în cadrul fațetei sociale a morții.

Surse suplimentare:

1. <https://www.promedica24.ro/noutati/blog-idei-preconcepute-despre-batranete/>
2. http://studiamsu.eu/wp-content/uploads/12.p.83-87_115.pdf
3. <https://www.youtube.com/watch?v=I6bOCEcZn4A>

BIBLIOGRAFIE

1. BONCHIȘ, Elena. *Copilul și copilăria*. Oradea, 1998.
2. BRICH, A. *Psihologia dezvoltării*. București: Ed. Tehnică, 2000.
3. CLAPAREDE, E.D. *Psihologia copilului și pedagogie experimentală*. București: Ed. Didactică și Pedagogică, 1975.
4. COSMOVICI, A., IACOB, L.(coord.). *Psihologie școlară*. Iași: Polirom, 1999.
5. CREȚU, Tinca. *Psihologia vârstelor*. Iași: Polirom, 2009.
6. DOBSON, J. *Casatoria – împlinire sau frustrare*. Timisoara: Noua Speranta, 1994.
7. FISCHER, G., RIEDESSER, P. *Tratat de Psihotraumatologie*. București: Ed. Trei, 2001.
8. GOLU, Florinda. *Pregătirea psihologică a copilului pentru școală*. Iași: Polirom, 2009.
9. GOLU, Pantelimon, ZLATE, Mielu, VERZA Emil. *Psihologia copilului*. București: Ed. Didactică și Pedagogică, 1992.
10. LELEU, G. *Cum sa fim fericiți in cuplu*. Bucuresti: Ed. Trei, 2003.
11. LEONTIEV, A.N. *Despre abordarea istorică a psihicului uman*. București: Ed. Didactică și Pedagogică, 1953.
12. LEONTIEV, I. *Studii despre psihologia copilului*. Moscova, 1993.
13. MARCELLI, D. *Tratat de psihopatologia copilului*.București: Ed. Fundației Generația, 2003.
14. MITROFAN, I. *Cursa cu obstacole a dezvoltarii umane – psihologie, psihopatologie si psihoterapie a copilului si familiei*. Iași: Polirom, 2003.
15. MITROFAN, I. *Elemente de psihologia cuplului*. Bucuresti: Șansa, 1992.
16. MITROFAN, I. *Cuplul conjugal. Armonie si dizarmonie*. București: Ed. Științifică, 1989.
17. MUHINA, V. *Psihologia copilului*. Chișinău, 1990.
18. MUNTEANU, A. *Psihologia varstelor adulte si ale senectuții*. Timisoara: Ed. Eurobit, 2004.

19. MUNTEANU, A. *Stadiile dezvoltării*. Timișoara: Augusta, 1997.
20. MUNTEANU, A. *Psihologia copilului și adolescentului*. Timișoara: Augusta, 1998.
21. NUTA, A. *Suprafața și adâncimile cuplului*. București: Ed. Sper, 2002.
22. PIAGET, J. *Judecata morală la copil*. București, 1990.
23. PIAGET, J., INHELDER, B. *Psihologia copilului*. Trad. L.PAPUC. București: Cartier, 2005.
24. POPA, S. (coord.). *Abuzul și neglijarea copilului, studii de caz*. București: UNICEF& FICF, 2000.
25. *Psihologia vârstelor și pedagogică*. Sub red. V.VLAS. Chișinău: Lumina, 1992.
26. *Psihologia dezvoltării și psihologia pedagogică*. Ig.RACU ș.a. Chișinău: Univers Pedagogic, 2007.
27. RACU, Ig., RACU, Iu. *Psihologia dezvoltării*. Chișinău, 2007. 257 p.
28. ROSS-BZAMOSKOZI, M. *Protecția copilului. Dileme, concepții și metode*. Cluj-Napoca: Presa Universitară Clujană, 1999.
29. SION, Gratiela. *Psihologia varstelor*. București: Ed. Fundatiei România de Mâine, 2003.
30. ȘCHIOPU, U., VERZA, E. *Psihologia vârstelor, ciclurile vieții*. București: Ed. Didactică și Pedagogică, 1997.
31. TROFAILA, Lidia. *Psihologia dezvoltării: Suport de curs*. Chișinău: UST, 2007.
32. VERZA, E. *Psihologia vârstelor*. București: Hyperion XXI, 1993 (1992).
33. VLAS, Valentina. *Psihologia vârstelor și pedagogică*. Chișinău, 1992.
34. WALLON, H. *Evoluția psihologică a copilului*. București, 1995.
35. ZLATE, Mielu. *Psihologia vârstelor*. București, 1999.
36. ВОЛКОВ, Б.С., ВОЛКОВА, Н.В. *Задачи и упражнения по детской психологии*. Москва: Просвещение, 1991.
37. ВОЛКОВ, Б.С., ВОЛКОВА, Н.В. *Детская психология: схемы*. Москва: Владос, 2004.

**Viorica MOCANU
Ana TARNOVSCHI
Cristina DOLINSCHI**

PSIHOLOGIA VÂRSTELOR

**Suport de curs pentru studenți
(Ciclul I, licență, pentru alte programe de studii)**

Redactare – *Antonina Dembiți*
Asistență computerizată – *Maria Bondari*

Bun de tipar 04.09.2020. Formatul 60 x 84 ¹/₁₆
Coli de tipar 10,0. Coli editoriale 7,5.
Comanda 50. Tirajul 50 ex.

Centrul Editorial-Poligrafic al USM
str. Al. Mateevici, 60, Chișinău, MD 2009